Freud

ΟΜΑΔΙΚΗ & ΑΤΟΜΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

FREUD

ΟΜΑΔΙΚΗ & ΑΤΟΜΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΤ. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΙΣ "ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ,,

ΟΜΑΔΙΚΗ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α΄

Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἢ ὁμαδικῆς ψυχολογίας, ποὺ φαίνεται στὴν ἀρχὴ πὼς εἶναι ριζική, χάνει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ὀξύτητάς της, ὅταν τὴν ἐξετάσουμε προσεχτικώτερα. Βέβαια, ἡ πρώτη ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἄτομο καὶ γυρεύει νὰ βρεῖ ποιοὺς τρόπους μεταχειρίζεται αὐτὸ καὶ ποιοὺς δρόμους ἀκολουθεῖ στὴν προσπάθειά του νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς ἀνάγκες του. Ἀλλὰ στὴν ἔρευνά της αὐτή, σπάνια μόνο, σὲ τελείως ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, κατορθώνει νὰ παραβλέψει τὶς σχέσεις του πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα. Τὸ ἄ λ λ ο ς παίζει πάντα στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ρόλο καλουπιοῦ, ἀντικείμενου, σύμμαχου ἢ ἀντίπαλου κι᾿ ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία παρουσιάζεται ἀπ᾿ τὴν πρώτη στιγμὴ σὰν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ μαζὶ ψυχολογία, στὴν πλατειὰ μὰ ἀπολύτως δικαιολογημένη ἔννοια τῆς λέξης.

Ἡ στάση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στοὺς γονεῖς του, στ᾿ ἀδέρφια του, στὰ πρόσωπα ποὺ ἀγαπᾶ, στὸ γιατρό του, μὲ δύο λόγια ὅλες οἱ σχέσεις του ἐκεῖνες ποὺ ἔγιναν ὣς τώρα ἀντικείμενο ψυχαναλυτικῶν ἐρευνῶν, μποροῦν δικαιολογημένα νὰ θεωρηθοῦν σὰν φαινόμενα κοινωνικά, φαινόμενα ἀντίθετα ἐκείνων ποὺ ὠνομάσαμε ναρκισσικά, γιατὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυ-

μιῶν ἐπιζητεῖται καὶ γίνεται ἀπὸ τὸ ἄτομο χωρὶς τὴν ἐπίδραση ἄλλων ἀτόμων καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ᾽ αὐτήν. Ἔτσι ἡ ἀντίθεση μεταξὺ κοινωνικῶν καὶ ναρκισσικῶν (αὐτιστικῶν κατὰ τὴν ὁρολογία τοῦ Μπλόϊλερ) ψυχικῶν πράξεων εἶναι ἀντίθεση ποὺ δὲν ξεπερνᾶ τὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας καὶ δὲν δικαιολογεῖ τὴ διάκριση μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἢ ὁμαδικῆς ψυχολογίας.

Στὴ στάση του ἀπέναντι στοὺς γονεῖς του, τ᾽ ἀδέρφια του, τοῦ προσώπου ποὺ ἀγαπᾶ, τοῦ φίλου καὶ τοῦ γιατροῦ, τὸ ἄτομο ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἕνα μόνο ξένο ἄτομο ἢ ἀπὸ περιωρισμένο ἀριθμὸ ἀτόμων, ποὺ τὸ καθένα τους ἀπέκτησε γι᾽ αὐτὸ πρωτεύουσα σημασία. Ὅταν ὅμως μιλᾶμε γιὰ κοινωνικὴ ἢ ὁμαδικὴ ψυχολογία, παραβλέπουμε συνήθως τὶς σχέσεις αὐτὲς καὶ δὲν ἐξετάζουμε παρὰ τὴ σύγχρονη ἐπίδραση μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ξένα σ᾽ αὐτό, μὰ ποὺ συνδέονται ὡστόσο μαζί του μὲ μερικοὺς δεσμούς. Ἔτσι ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία ἐξετάζει τὸ ἄτομο σὰν μέλος μιᾶς φυλῆς, ἑνὸς λαοῦ, μιᾶς κάστας, μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, ἑνὸς θεσμοῦ, ἢ σὰν στοιχεῖο πλήθους ἀνθρώπων, ποὺ σὲ ὡρισμένη στιγμὴ καὶ γιὰ ὡρισμένο σκοπὸ ὠργανώθηκε σὲ μᾶζα, σὲ σύνολο. Μετὰ τὴν κατάργηση τῶν φυσικῶν δεσμῶν ποὺ ἀναφέραμε πάρα πάνω, ἄρχισαν νὰ ἐξετάζουν τὰ φαινόμενα ποὺ παρατηροῦνται κάτω ἀπὸ εἰδικὲς συνθῆκες σὰν ἐκδηλώσεις εἰδικῆς τάσεως, ποὺ δὲν μπορεῖ ν᾽ ἀναχθεῖ σὲ ἄλλη—τὸ ἡρωϊκὸ ἔνστικτο, τὸ ὁμαδικὸ πνεῦμα—καὶ ποὺ δὲν παρατηρεῖται σ᾽ ἄλλες περιπτώσεις. Ὡστόσο, πρέπει νὰ δηλώσουμε ὅτι δὲν ἀποδίδουμε τέτοια τεράστια σημασία στὸν ποσοτικὸ παράγοντα, οὔτε δεχόμαστε ὅτι αὐτὸς μπορεῖ νὰ γεννήσει μόνος του στὴν ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, νέο ἔνστικτο, ποὺ δὲν ἐκδηλώνεται κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθῆκες. Ἀντίθετα, ὑποστηρίζουμε δυὸ ἄλλες δυνατότητες, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἔνστικτο αὐτὸ κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ πρωτόγονο καὶ μὴ ἀναγώγιμο καὶ πὼς προϋπάρχει, σὲ ἐμβρυώδη ἔστω κατάσταση, σὲ κύκλους στενώτερους, ὅπως ἡ οἰκογένεια.

Ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἂν καὶ βρίσκεται ἀκόμη στὶς

ἀρχές της, ἀσχολεῖται μὲ ἀναρίθμητα προβλήματα κι' ἐπιβάλλει στὸν ἐρευνητὴ ἀναρίθμητα καθήκοντα ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα ξεχωρισθεῖ σωστά. Ἡ ἁπλὴ κατάταξη τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν ψυχικῶν φαινομένων μὲ τὰ ὁποῖα ἐκδηλώνονται αὐτὲς ἀπαιτοῦν τεράστια μελέτη καὶ συγγραφικὴ ἐργασία κι' ἔδωσαν ἀφορμὴ στὸ σχηματισμὸ πλουσιώτατης βιβλιογραφίας. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰδοποιήσω τὸν ἀναγνώστη, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔκταση αὐτὴ τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας, ὅτι τὸ μικρό μου αὐτὸ ἔργο ἐλάχιστα, πολὺ ἐλάχιστα σημεῖα ἐγγίζει ἀπὸ τὸ τεράστιο αὐτὸ θέμα. Εἶνε ἀλήθεια πὼς πρόκειται γιὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ποὺ ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα τὴν ψυχανάλυση, ὅταν αὐτὴ προσπαθεῖ νὰ ἐξετάσει τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΓΟΥΣΤΑΥΟ ΛΕΜΠΟΝ

Θὰ μπορούσαμε ν' ἀρχίσουμε μὲ τὸν ὁρισμὸ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς, ἀλλὰ κρίνουμε ὅτι εἶναι πολὺ λογικώτερο νὰ δώσουμε στὸν ἀναγνώστη μιὰ ἐπισκόπηση τῶν σχετικῶν φαινομένων, ἐκθέτοντάς του μερικὰ ἀπὸ τὰ φαινόμενα αὐτά, τὰ πιὸ φανερὰ καὶ χαρακτηριστικά, ποὺ μποροῦν ν' ἀποτελέσουν τὴν ἀφετηρία τῶν κατοπινῶν ἐρευνῶν μας. Ὁ καλύτερος τρόπος πραγματοποίησης τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ εἶναι νὰ πάρουμε γιὰ ὁδηγό μας τὸ διάσημο βιβλίο τοῦ Γουσταύου Λεμπόν, τὴν «Ψυχολογία τῶν ὄχλων».

Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἐκθέτουμε τὴν κατάσταση. Μετὰ τὴν ἐξέταση καὶ τὴν ἀνάλυση τῶν προδιαθέσεων, τάσεων, ἐνστίκτων, ἐλατηρίων καὶ προθέσεων τοῦ ἀτόμου, ὡς τὶς πράξεις του καὶ τὶς σχέσεις του πρὸς τοὺς ὁμοίους του, ἡ ψυχολογία βλέπει νὰ ὀρθώνεται ξαφνικὰ μπροστά της καινούργιο πρόβλημα, ποὺ ζητεῖ ἐπίμονα λύση. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσει τὸ ἐκπληκτικὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἄτομο, ποὺ αὐτὴ ἐνόμιζε ὅτι τὸ εἶχεν ἑρμηνεύσει, ἀρχίζει, κάτω ἀπὸ ὡρισμένες συνθῆκες, νὰ αἰσθάνεται, νὰ σκέφτεται καὶ νὰ ἐνεργεῖ κατὰ

τρόπο τελείως διάφορο ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ θὰ περίμενε κανείς, καὶ ἀκόμη ὅτι οἱ συνθῆκες αὐτὲς εἶναι ἡ συμμετοχή του σὲ ἕνα ἀνθρώπινο πλῆθος, ποὺ ἀπέκτησε τὸν χαρακτῆρα τοῦ «ψυχολογικοῦ πλήθους». Τὶ εἶναι λοιπὸν τὸ πλῆθος; Πῶς ἔχει τὴν δύναμη νὰ ἀσκεῖ μιὰ τέτοια ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὴν ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου; Ποιὲς ψυχικὲς μεταβολὲς ἐπιβάλλει στὸ ἄτομο;

Καθῆκον τῆς θεωρητικῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας εἶναι νὰ δώσει ἀπάντηση στὰ τρία αὐτὰ ἐρωτήματα. Καὶ γιὰ νὰ φέρει σὲ αἴσιο πέρας τὸ καθῆκον της αὐτὸ πρέπει ν᾽ ἀρχίσει ἀπὸ τὸ τρίτο. Γιατί, ἀλήθεια, τὸ ὑλικὸ τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας τὸ προσφέρει ἡ παρατήρηση τῶν μεταβολῶν τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου. Καὶ σὲ κάθε προσπάθεια ἐξηγήσεως πρέπει νὰ προτάσσεται ἡ περιγραφὴ τοῦ πράγματος ποὺ πρόκειται νὰ ἐξηγηθεῖ.

Ἂς ἀκούσουμε λοιπὸν τὸν Λεμπόν. «Τὸ καταπληκτικώτερο χαρακτηριστικό, λέει, τοῦ ψυχολογικοῦ πλήθους εἶναι τὸ ἑξῆς, ὁποιαδήποτε ἄτομα καὶ ἂν τὸ ἀπαρτίζουν, ὁσοδήποτε ὅμοιος ἢ ἀνόμοιος καὶ ἂν εἶναι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους, οἱ ἀσχολίες τους, ὁ χαρακτήρας τους, ἢ ἡ διανοητικότης τους, τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποτελοῦν πλῆθος ἀρκεῖ γιὰ νὰ τοὺς προικίσει μὲ εἶδος ὁμαδικῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ αὐτὴ τὰ κάνει νὰ αἰσθάνονται, νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐνεργοῦν σὲ τρόπο τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον θὰ ἐνεργοῦσε τὸ καθένα τους χωριστά. Ὑπάρχουν ἰδέες καὶ αἰσθήματα ποὺ μόνο σὲ ἄτομα ἑνωμένα σὲ πλῆθος μποροῦν νὰ παρουσιασθοῦν καὶ νὰ μετατραποῦν σὲ ἔργα. Τὸ ψυχολογικὸ πλῆθος εἶναι ὂν προσωρινό, σύνολο ἑτερογενῶν στοιχείων, προσωρινὰ ἑνωμένων, ὅπως ἀκριβῶς τὰ κύτταρα ἑνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ δημιουργοῦν μὲ τὴν ἕνωσή τους νέο ὂν μὲ χαρακτῆρες τελείως διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες του κάθε κυττάρου.» (*)

Διακόπτουμε ἐδῶ μιὰ στιγμὴ τὴν ἔκθεση τοῦ Λεμπὸν

(*) Gustav Le Bon: «Psyhologie des Foules». 28η ἔκδ. σελ. 13—14.

γιὰ νὰ τὸν σχολιάσουμε καὶ διατυπώνουμε τὴν ἑξῆς παρατήρηση: ἀφοῦ τὰ ἄτομα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πλῆθος ἔχουν συνενωθεῖ, πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποιος δεσμὸς μεταξύ τους, καὶ ἴσως αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ δεσμὸς νὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὸ πλῆθος. Ὁ Λεμπὸν δὲν ἀπαντᾶ στὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὶ μεταβολὲς τοῦ ἀτόμου μέσα στὸ πλῆθος. Τὶς περιγράφει μάλιστα σὲ τρόπο σύμφωνο μὲ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς ψυχολογίας μας τοῦ ὑποσυνειδήτου.

«Εὔκολα βλέπει κανεὶς τὶ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος καὶ τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, μὰ δὲν εἶναι τόσο εὔκολο νὰ βροῦμε καὶ τὶς αἰτίες παρόμοιας διαφορᾶς. Γιὰ νὰ τὶς διακρίνουμε, πρέπει πρῶτα νὰ θυμηθοῦμε κάποια παρατήρηση τῆς σύγχρονης ψυχολογίας: τὰ φαινόμενα τοῦ ὑποσυνειδήτου δὲν προέχουν μόνο στὴν ὀργανικὴ ζωή, ἀλλὰ καὶ στὴ λειτουργία τῆς διανοσίας. Ἡ ἐνσυνείδητη πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀσυγκρίτως μικρότερη τῆς ὑποσυνείδητης. Ὁ ἱκανώτερος ἀναλυτής, ὁ προσεκτικώτερος παρατηρητὴς ἐλάχιστα ὑποσυνείδητα ἐλατήρια τῶν πράξεών μας μπορεῖ ν᾿ ἀνακαλύψει. Οἱ ἐνσυνείδητες πράξεις μας προέρχονται ἀπὸ ὑποσυνείδητη βάση, ποὺ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ κληρονομικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ βάση αὐτὴ περιέχει ἀναρίθμητα προγονικὰ ὑπολείμματα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴ τῆς φυλῆς. Πίσω ἀπ᾿ τὶς ἀναγνωρισμένες αἰτίες τῶν πράξεών μας βρίσκονται οἱ κρυφὲς αἰτίες, οἱ ἄγνωστες σὲ μᾶς. Οἱ περισσότερες πράξεις τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς εἶναι ἀποτελέσματα κρυφῶν καὶ ἀγνώστων ἐλατηρίων». (*)

Ὁ Λεμπὸν κρίνει ὅτι μέσα στὸ πλῆθος ὁ ἀτομικὸς χαρακτῆρας σκεπάζεται, ἡ προσωπικότης ἐξαφανίζεται. Ἡ ὑποσυνείδητη κληρονομία τῆς φυλῆς προεξάρχει, τὸ ἑτερογενὲς χάνεται μέσ᾿ τὸ ὁμογενές. Ἐμεῖς θὰ ποῦμε ὅτι τὸ ψυχικὸ ἐποικοδόμημα, ἀποτέλεσμα ἀνάπτυξης διαφορετικῆς κατὰ τὰ ἄτομα, καταστράφηκε κι᾿ ἄφησε γυμνὴ τὴν ὑποσυνείδητη, ἑνιαία, κοινὴ σὲ ὅλους βάση.

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 15—16.

Ἔτσι θὰ ἐδημιουργεῖτο ὁ μέσος χαρακτὴρ τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος. Ἀλλὰ ὁ Λεμπὸν βρίσκει ὅτι τὸ ἄτομο αὐτὸ ἔχει καὶ νέες ἰδιότητες, ἀνύπαρκτες πρὶν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐμφάνιση τῶν νέων αὐτῶν ἰδιοτήτων μὲ τρεῖς διαφορετικὲς αἰτίες.

Πολλὲς αἰτίες προκαλοῦν τὴν ἐμφάνιση τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτήρων τοῦ πλήθους. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος ἀποκτᾶ, ἀπ' τὸ γεγονὸς καὶ μόνο τῆς ὑπάρξεως πολλῶν ἀτόμων, αἴσθημα ἀκατανίκητης δυνάμεως, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ ἔνστικτα, ποὺ ἀλλοιῶς θὰ συγκρατοῦσε. Σ' αὐτὸ συντελεῖ πολὺ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πλῆθος εἶναι ἀνώνυμο καὶ συνεπῶς ἀνεύθυνο καὶ τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης, ποὺ συγκρατεῖ τὰ ἄτομα, χάνεται τελείως». (*)

Ἡ ἄποψή μας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μὴ δόσουμε μεγάλη σημασία στὴν ἐμφάνιση νέων χαρακτήρων. Ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι το ἄτομο βρίσκεται κάτω ἀπὸ συνθῆκες ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ χαλαρώσει τὴν ἄπωση τῶν ὑποσυνειδήτων τάσεών του. Οἱ φαινομενικὰ καινούργιοι χαρακτῆρες ποὺ ἐκδηλώνει τότε δὲν εἶναι παρὰ ἐκδηλώσεις τοῦ ὑποσυνειδήτου αὐτοῦ, ὅπου ἀποθηκεύονται τὰ σπέρματα ὅλων τῶν κακιῶν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς: ἡ σιωπὴ τῆς φωνῆς τῆς συνείδησης στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἢ ἡ ἐξαφάνιση τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐθύνης εἶναι γεγονότα ποὺ δὲν μᾶς εἶναι δύσκολο ν' ἀντιληφθοῦμε. Εἴπαμε καὶ ἄλλοτε ὅτι ὁ πυρήνας τῆς ἠθικῆς συνείδησης δὲν εἶναι παρὰ τὸ «κοινωνικὸ ἄγχος». (**)

(*) «Ψυχολογία τῶν ὄχλων», σελ. 17.

(**) Μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τοῦ Λεμπὸν καὶ τῶν δικῶν μας ὑπάρχει κάποια διαφορά, ποὺ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὸ ὑποσυνείδητο δὲν συμπίπτει σὲ ὅλα της τὰ σημεῖα μὲ τὶς γνῶμες τῆς ψυχανάλυσης. Τὸ ὑποσυνείδητο τοῦ Λεμπὸν κλείνει μέσα του τοὺς βαθύτερους χαρακτῆρες τῆς ψυχῆς τῆς φυλῆς, χαρακτῆρες ποὺ δὲν παρουσιάζουν τὸ παραμικρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ψυχανάλυση. Ἀναγνωρίζουμε βέβαια ὅτι ὁ πυρήνας τοῦ ἐγὼ

«Δεύτερη αἰτία, ἡ πνευματικὴ μετάδοση, ἐπεμβαίνει κι' αὐτὴ στὴν ἐμφάνιση ἰδιαιτέρων χαρακτήρων τῶν πληθῶν καὶ συγχρόνως στὸν προσανατολισμό τους. Ἡ μετάδοση μπορεῖ εὔκολα καὶ πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὰ ὑπνωτικὰ φαινόμενα, ποὺ θὰ μελετήσουμε σὲ λίγο. Στὰ πλήθη, κάθε αἴσθημα, κάθε πράξη, εἶναι μεταδοτικά, σὲ τέτοιο βαθμὸ μάλιστα, ὥστε τὸ ἄτομο εὔκολα θυσιάζει τὸ ἰδιαίτερό του συμφέρον στὸ ὁμαδικό. Ἡ ἰδιότης αὐτὴ εἶναι ἰδιότης παρὰ φύσιν καὶ παρατηρεῖται μόνο ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει σὲ πλῆθος». (*)

«Τρίτη αἰτία, πολὺ σπουδαιότερη, προσδίδει στὰ ἄτομα ποὺ ἀνήκουν σὲ πλῆθος χαρακτῆρες εἰδικούς, πολὺ συχνὰ ἀντίθετους μὲ τοὺς χαρακτῆρες τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Εἶναι ἡ ἱκανότης νὰ ὑποβάλλονται εὔκολα. Ἀποτέλεσμά της εἶναι ἡ μεταδοτικότης, ποὺ ἀναφέραμε πάρα πάνω. Γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ κανεὶς αὐτὸ τὸ φαινόμενο, πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψει του, μερικὲς πρόσφατες ἀνακαλύψεις τῆς φυσιολογίας. Ξέρουμε σήμερα πὼς ἕνα ἄτομο μπορεῖ νὰ βρεθεῖ σὲ κατάσταση τέτοια ὥστε νὰ χάσει τὴν ἐνσυνείδητη προσωπικότητά του, σὲ τρόπο ὥστε νὰ ὑπακούει σὲ κάθε ὑποβολὴ ἐκείνου ποὺ τὸ ἔκανε νὰ τὴν χάσει καὶ νὰ ἐκτελεῖ πράξεις ἀντίθετες στὸν χαρακτῆρα του καὶ τὶς συνήθειές του. Ἀλλά, προσεκτικὲς παρατηρήσεις ἀποδεικνύουν ὅτι ἄτομα ποὺ ἀνήκουν γιὰ κάμποσον καιρὸ σὲ κάποιο πλῆθος, περιπίπτουν, ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιρροῶν ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸ πλῆθος, ἢ γιὰ ὁποιονδήποτε ἄλλον ἄγνωστο λόγο, σὲ ἰδιαίτερη κατάσταση, ποὺ παρουσιάζει μεγάλες ἀναλογίες μὲ τὴν κα-

---

στὸν ὁποῖον ἀνήκει «ἡ ἀρχαϊκὴ κληρονομία» τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, εἶναι ὑποσυνείδητη, ἀλλὰ προσθέτουμε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη τὸ «ἀπωσθὲν ὑποσυνείδητο», ποὺ κατάγεται ἀπὸ μέρος τῆς κληρονομίας αὐτῆς. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τῆς ἄπωσης λείπει ἀπὸ τὸν Λεμπόν.

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 17—18. Τὴν τελευταία αὐτὴ πρόταση θὰ τὴν χρησιμοποιήσουμε ἀργότερα σὰν ἀφετηρία σημαντικῆς ὑπόθεσης.

τάσταση γοητείας τοῦ ὑπνωτισμένου στὰ χέρια τοῦ ὑπνωτιστοῦ. Ἡ ἐγκεφαλικὴ ζωὴ παραλύει στὸν ὑπνωτισμένο, κι' αὐτὸς γίνεται δοῦλος ὅλων τῶν ὑποσυνειδήτων τάσεών του, ποὺ κατευθύνει ὅπως θέλει ὁ ὑπνωτιστής. Ἡ ἐνσυνείδητη προσωπικότης εἶναι ἀναίσθητη, ἡ θέληση καὶ ἡ διάκριση ἔχουν καταργηθεῖ. Τὰ αἰσθήματα καὶ οἱ σκέψεις προσανατολίζονται τότε ἐκεῖ ὅπου ὁ ὑπνωτιστὴς τὰ κατευθύνει.

Αὐτὴ περίπου εἶναι ἡ κατάσταση τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀνήκει σὲ κάποιο πλῆθος. Δὲν ἔχει συνείδηση τῶν πράξεών του. Ὅπως καὶ στὸν ὑπνωτισμένο, τὴν ὥρα ποὺ ὡρισμένες ἱκανότητές του καταλύονται, ἄλλες πάλι ἱκανότητες μποροῦν νὰ φθάσουν σὲ ὑπέρτατο βαθμὸ ἔξαρσης. Ἡ ἐπίδραση τῆς ὑποβολῆς θὰ τὸν σπρώξει μὲ ἀκατάσχετη ὁρμὴ στὴν ἐκτέλεση ὡρισμένων πράξεων. Στὰ πλήθη ἡ ὁρμὴ αὐτὴ εἶναι πιὸ ἀκατάσχετη ἀκόμη ἀπ' ὅ,τι στὸν ὑπνωτισμένο, γιατὶ ἡ ὑποβολή, ὅμοια γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα δυναμώνει μὲ τὴν ἐπανάληψή της ἀπὸ ὅλα τὰ ἄτομα τοῦ πλήθους». (*)

«...Κατάλυση λοιπὸν τῆς ἐνσυνείδητης ἀτομικότητας, κατίσχυση τῆς ὑποσυνείδητης ἀτομικότητας, κοινὸς προσανατολισμὸς ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων, χάρις στὴν ὑποβολὴ καὶ τὴ μετάδοση, τάση πρὸς ἄμεση μετατροπὴ τῶν ἰδεῶν σὲ πράξεις, νὰ οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀνήκει σὲ ἕνα πλῆθος. Ἔχασε τὸν ἑαυτό του δὲν εἶναι παρὰ αὐτόματο, κι' ἡ θέλησή του εἶναι ἀνίσχυρη νὰ τὸ κατευθύνει». (**)

Ἀναφέραμε ὁλόκληρη αὐτὴν τὴν περικοπή, γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι ὁ Λεμπὸν δὲν ἀρκεῖται στὴ σύγκριση τῆς κατάστασης τοῦ μέλους ἑνὸς πλήθους μὲ τὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση, ἀλλὰ συνταυτίζει τὶς δύο αὐτὲς καταστάσεις. Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσουμε ἐδῶ αὐτὴ τὴ γνώμη, πρέπει ὅμως νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ δύο τελευταῖες αἰτίες τῆς μεταβολῆς τοῦ ἀτό-

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 17—19.

(**) «Psyhologie des Foules». Σελ. 19.

μου ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος, ἡ μεταδοτικότης καὶ ἡ αὐξημένη ἱκανότης πρὸς ὑποβολὴν δὲν ἔχουν ἴση ἀξία, γιατὶ ἡ μεταδοτικότης δὲν εἶναι παρὰ ἐκδήλωση τῆς ἱκανότητας πρὸς ὑποβολήν. Νομίζουμε ὅτι ὁ Λεμπὸν δὲν ξεκαθαρίζει καλὰ τὴ διαφορὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν δύο αὐτῶν αἰτιῶν. Ἴσως ἑρμηνεύουμε καλύτερα τὴ σκέψη του, λέγοντας ὅτι ἡ μεταδοτικότης εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν μελῶν ἑνὸς πλήθους, ἐνῶ τὰ φαινόμενα ὑποβολῆς, ποὺ ταυτίζονται ἀπὸ τὸν Λεμπὸν μὲ τὴν ὑπνωτικὴ ἐπίδραση, ἔχουν διαφορετικὴ προέλευση. Ποιὰ ὅμως: Παρατηροῦμε μιὰ σημαντικὴ ἔλλειψη στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λεμπὸν δὲν ἀναφέρει ποιὸς ἀντιπροσωπεύει τὸν ὑπνωτιστὴ στὸ πλῆθος. Ὁπωσδήποτε ξεχωρίζει τὴν ὑπνωτικὴ αὐτὴ ἐπίδραση, ποὺ ἀφίνει ἐν τούτοις σκοτεινή, ἀπὸ τὴν μεταδοτικὴ ἀλληλεπίδραση τῶν μελῶν τοῦ πλήθους, ποὺ ἐνισχύει τὴν πρώτη ὑποβολή.

Καὶ ἕνα ἄλλο ἀκόμη σημεῖο χαρακτηρίζει τὸ μέλος τοῦ πλήθους: «Τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ἀνήκει σὲ κάποιο πλῆθος, τὸν κάνει νὰ κατεβαίνει πολλὰ σκαλοπάτια χαμηλότερα στὴν κλίμακα τοῦ πολιτισμοῦ. Μόνος, εἶναι ἴσως πολιτισμένο ἄτομο· μέσα στὸ πλῆθος, ἀκολουθεῖ τὰ ἔνστικτά του; εἶναι κατὰ συνέπεια βάρβαρος. Ἔχει τὸν αὐθορμητισμό, τὴν βεβαιότητα, τὴν ἀγριότητα καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων». (*) Ὁ συγγραφεὺς ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὴν ἐλάττωση τῆς διανοητικῆς ἱκανότητας τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ πλῆθος. (**)

Ἂς ἀφίσουμε ὅμως τὸ ἄτομο, καὶ ἂς ἐξετάσουμε τὴν ὁμαδικὴ ψυχή, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Λεμπόν. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἕνα χαρακτηριστικὸ τῆς περιγραφῆς αὐτῆς, ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ ὁ ψυχαναλυτὴς νὰ δικαιολογήσει καὶ νὰ κατα-

---

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 19.

(**) Πρβλ. τὸ δίστιχο τοῦ Σίλλερ:

Ἴσως ὁ κάθε ἄνθρωπος γἂν' ἔξυπνος καὶ λογικός.
Μὰ ὅλοι μαζὺ γίνονται ἕνας ἀνόητος.

τάξει. Ὁ Λεμπὸν μᾶς δείχνει ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος τὸ σωστὸ δρόμο, τονίζοντας τὶς ἀναλογίες μεταξὺ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν πρωτόγονων λαῶν καὶ τῶν μικρῶν παιδιῶν. (*)

Τὸ πλῆθος ἀκολουθεῖ τὰ ἔνστικτά του, εἶναι εὐκίνητο καὶ εὐερέθιστο. Ὑπακούει τυφλὰ σχεδὸν στὸ ὑποσυνείδητο (**). Τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών του μποροῦν, κατὰ τὶς περιστάσεις, νὰ εἶναι εὐγενῆ ἢ σκληρά, ἡρωϊκὰ ἢ δειλά, ἀλλὰ πάντα εἶναι τόσο δυνατά, ὥστε καὶ τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης χάνεται μπροστά τους. (***) Τίποτε δὲν συλλογίζεται τὸ πλῆθος. Ὅσο δυνατὴ καὶ νὰ εἶναι ἡ ἐπιθυμία του, ἡ διάρκειά της εἶναι μικρή, τὸ πλῆθος εἶναι ἀνίκανο νὰ ἐπιμείνει. Δὲν δέχεται νὰ περάσει καιρὸς μεταξὺ ἐπιθυμίας καὶ πραγματοποίησης. Ἔχει τὸ αἴσθημα τοῦ πανισχύρου. Τὸ ἄτομο ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος δὲν ξαίρει τὶ σημαίνει ἀδύνατο. (****)

Τὸ πλῆθος ἐπηρεάζεται εὔκολα καὶ πιστεύει εὔκολα. Στερεῖται κριτικοῦ πνεύματος, τὸ ἀπίθανο εἶναι ἀνύπαρκτο γι' αὐτό. Σκέπτεται μὲ εἰκόνες ποὺ στηρίζει ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, χάρις στὸ συσχετισμὸ τῶν ἰδεῶν, ὅπως στὶς καταστάσεις ἐκεῖνες κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ ἄτομο ἀφίνει τὴ φαντασία του ἐλεύθερη, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνει τὸ λογικὸ γιὰ νὰ κρίνει κατὰ πόσο οἱ ἰδέες αὐτὲς εἶναι σύμφωνες μὲ τὴν πραγματικότητα. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πλήθους εἶναι πάντοτε ἁπλούστατα καὶ ἐξαιρετικὰ ἔντονα. Τὸ πλῆθος δὲν ξαίρει τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἀβεβαιότητα. (*****)

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 23.

(**) Πολὺ σωστὰ ὁ Λεμπὸν δὲν δίνει στὴ λέξη «ὑποσυνείδητο» τὴν ἔννοια τοῦ «ἀπωσθέντος» μόνο.

***) Πρβλ. «Psyhologie des Foules». Σελ. 24.

(****) Ἴδε «Τοτὲμ καὶ Ταμπού», κεφ. Γ΄: Ψυχολατρεία, Μαγεία καὶ Παντοδυναμία τῶν σκέψεων.

(*****) Στὴν ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου ποὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε

«(Οἱ ὄχλοι) εἶναι πάντοτε τῶν ἄκρων. Ἡ ὑπόνοια μεταβάλλεται ἀμέσως σὲ ἀναντίρρητη βεβαιότητα. Ἡ παραμικρὴ ἀντιπάθεια... γίνεται ἀμέσως ἄγριο μῖσος». (*)

Τὸ πλῆθος, πρόθυμο νὰ τραβήξει ὣς τὰ ἄκρα, δὲν ἐπηρεάζεται παρὰ ἀπὸ ὑπερβολικὰ ἐρεθίσματα. Ὅποιος θέλει νὰ ἐπιδράσει πάνω του, δὲν χρειάζεται νὰ δώσει στὰ ἐπιχειρήματά του μορφὴ λογική: πρέπει νὰ τοῦ παρουσιάζει εἰκόνες φανταχτερές, νὰ ὑπερβάλλει, νὰ ἐπαναλαμβάνει διαρκῶς τὰ ἴδια. «Μὴ ἔχοντας τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία γιὰ ὅ,τι νομίζει ἀληθινὸ ἢ ἐσφαλμένο, καὶ ἔχοντας ἐξ ἄλλου σαφῆ ἀντίληψη τῆς δύναμής του, τὸ πλῆθος εἶναι βίαιο καὶ μισαλλόδοξο... Τὰ πλήθη σέβονται τὴ δύναμη ἀλλὰ πο-

---

τι ἄλλο μᾶς ἐπέτρεψε νὰ γνωρίσουμε τὴν ὑποσυνείδητη ψυχικὴ ζωή, ἀκολουθοῦμε τὸν ἑξῆς τεχνικὸ κανόνα: ἀδιαφοροῦμε γιὰ τὶς ἀμφιβολίες καὶ τὶς ἀβεβαιότητες ποὺ ἐκδηλώνονται κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ ὀνείρου καὶ θεωροῦμε ὡς ἐξ ἴσου βέβαια ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκδήλου ὀνείρου. Τὶς ἀμφιβολίες καὶ τὶς ἀβεβαιότητες τὶς ἀποδίδουμε στὴ λογοκρισία ποὺ ἐπιβάλλεται στὸ ὀνειρικὸ ἔργο καὶ δεχόμαστε ὅτι ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ ἀβεβαιότης, σὰν ἔλεγχος τῆς κρίσης, εἶναι ξένες πρὸς τὶς ἀρχικὲς ἰδέες τοῦ ὀνείρου. Φυσικὰ ὅμως, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο στοιχεῖο μποροῦν νὰ ἀνήκουν στὶς σκέψεις τῆς ἡμέρας, ποὺ προκαλοῦν τὸ ὄνειρο.

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 36. Ἡ ἴδια τάση πρὸς ὑπερβολή, ἡ ἴδια εὐκολία ἐξώθησε στὰ ἄκρα χαρακτηρίζουν τὴ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ ξαναβρίσκονται στὴ ζωὴ τοῦ ὀνείρου, ὅπου, χάρις στὸ διαχωρισμὸ τῶν αἰσθημάτων, ποὺ γίνεται στὸ ὑποσυνείδητο, ἡ μικρὴ δυσαρέσκεια τῆς ἡμέρας γίνεται στὸ ὄνειρο θανάσιμο μῖσος κατὰ τοῦ αἰτίου τῆς δυσαρέσκειας αὐτῆς, ὅπως καὶ ὁ ἐλάχιστος πειρασμὸς μεταβάλλεται στὸ ὄνειρο σὲ ἀκατάσχετη τάση ἐκτελέσεως ἐγκληματικῆς πράξης. Ὁ Χὰνς Ζὰξ ἔκαμε σχετικῶς τὴν ἑξῆς ὡραῖα παρατήρηση: Ὅ,τι μᾶς ἀπεκάλυψε τὸ ὄνειρο ὅσον ἀφορᾷ τὶς σχέσεις μας μὲ τὸ παρὸν (τὴν πραγματικότητα), τὸ ἀναζητοῦμε ὕστερα στὴ συνείδηση καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγοῦμε ἂν τὰ τέρατα ποὺ εἴδαμε μὲ τὸ φακὸ τῆς ἀνάλυσης μᾶς φανοῦν σὰν ἁπλᾶ ἐγχυματικὰ ζωάρια.

λὺ λίγο τὰ ἐπηρεάζει ἡ καλωσύνη, ποὺ εὔκολα ἐκλαμβάνεται ἀπὸ αὐτὰ σὰν μορφὴ ἀδυναμίας. Ἀπὸ τοὺς ἥρωές του τὸ πλῆθος ἀπαιτεῖ δύναμη, ἢ μᾶλλον βεβαιότητα. Θέλει νὰ εἶναι ὑπόδουλο, ὑποταγμένο καὶ νὰ φοβᾶται τὸν ἀφέντη του... Τὰ πλήθη ἔχουν, ἀλήθεια, ἀκαταμάχητα συντηρητικὰ ἔνστικτα καὶ ὅπως ὅλοι οἱ πρωτόγονοι ἔχουν φετιχιστικὸ σεβασμὸ στὶς παραδόσεις, ὑποσυνείδητη ἀντιπάθεια στοὺς νεωτερισμοὺς καὶ θὰ μποροῦσαν ν' ἀλλάξουν τὸν τρόπο τῆς ζωῆς των».

Ἂν θέλει κανεὶς νὰ ἀποκτήσει σαφῆ ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς τῶν ὄχλων, θὰ πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψει του τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ ἄτομα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἕναν ὄχλο, ὅλες οἱ ἀτομικὲς ἀπώσεις ἐξαφανίζονται, ἐνῶ ἀντιθέτως ξυπνοῦν καὶ ζητᾶνε ἱκανοποίηση τὰ σκληρά, κτηνώδη, καταστρεπτικὰ ἔνστικτα, τὰ ναρκωμένα στὰ βάθη τῆς ψυχῆς κάθε ἀνθρώπου ὑπολείμματα τῶν πρωτόγονων ἐποχῶν. Ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ὑποβολῆς τὰ πλήθη εἶναι ἱκανὰ νὰ δείξουν ἐγκαρτέρησή, ἀνιδιοτέλεια, ἀφοσίωση σὲ κάποιο ἰδεῶδες. Ἐνῶ στὸ μεμονωμένο ἄτομο τὸ μόνο σχεδὸν ἐλατήριο τῶν πράξεών του εἶναι τὸ ἰδιαίτερο συμφέρον του, τὸ ἐλατήριο αὐτὸ σπάνια μόνο καθορίζει τὶς πράξεις τοῦ πλήθους. Μποροῦμε μάλιστα νὰ μιλήσουμε γιὰ ἠθικοποίηση τοῦ ἀτόμου μὲς στὸ πλῆθος. (*) Ἐνῶ τὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο τοῦ πλήθους εἶναι πάντοτε κατώτερο τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀτόμου, ἡ ἠθική του διαγωγὴ μπορεῖ εὐκολώτατα νὰ ξεπεράσει τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου, καὶ μὲ τὴν ἴδια εὐκολία νὰ κατεβεῖ πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο αὐτό.

Μερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πλήθους, ὅπως τὰ ζωγραφίζει ὁ Λεμπόν, δείχνουν ὥς ποιὸ βαθμὸ εἶναι δικαιολογημένη ἡ συνταύτιση τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς μὲ τὴν ψυχὴ τῶν πρωτόγονων λαῶν. Στὰ πλήθη μποροῦν νὰ συνυπάρχουν οἱ πιὸ ἀντίθετες ἰδέες, χωρὶς ἡ μία νὰ ἐμποδίζει τὴν ὕπαρξη τῆς ἄλλης, χωρὶς ἡ λογική του αὐτίθεση νὰ ὁδηγεῖ σὲ πάλη ἀναμεταξύ τους. Ἡ ψυχανάλυση ὅμως ἔδειξε ὅτι τὰ ἴδια ἀ-

---

(*) «Psyhologie des Foules». Σελ. 43.

κριβῶς συμβαίνουν στὸ ἄτομο, ὅταν αὐτὸ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἡλικία ἢ πάσχει ἀπὸ νεύρωση. (*)

Ἐξ ἄλλου τὸ πλῆθος ὑφίσταται σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν πραγματικὰ μαγικὴ δύναμη τῶν λέξεων, ποὺ μποροῦν τὴ μιὰ φορὰ νὰ φέρουν τὴ δυνατώτερη θύελλα στὴν ὁμαδικὴ ψυχὴ καὶ τὴν ἄλλη φορὰ νὰ τὴν καθησυχάσουν καὶ νὰ τὴν καταπραΰνουν. «Ἡ λογικὴ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα δὲν θὰ μπο-

---

(*) Στὸ παιδί, παραδείγματος χάριν, μποροῦν νὰ ὑπάρχουν γιὰ πολὺ καιρὸ διττὲς συναισθηματικὲς τάσεις πρὸς τὰ πλησιέστερά του πρόσωπα, χωρὶς ἡ κατάσταση αὐτὴ νὰ ὁδηγήσει σὲ πάλη. Κι' ὅταν τέλος ἡ πάλη ξεσπάσει, λύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ παιδὶ ἀλλάζει ἀντικείμενα, ὅτι μεταφέρει ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς διττότητας σὲ κάποιον ἀντικαταστάτη. Καὶ ὅταν ἀκόμη μελετᾶ κανεὶς τὴν ἐξέλιξη μιᾶς νευρώσεως στὸν ἐνήλικο, διαπιστώνει ὅτι αἴσθημα ποὺ ἔχει ὑποστεῖ ἄπωση ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖται γιὰ πολὺ καιρὸ στὰ ὑποσυνείδητα ἀκόμη ὄνειρα (ποὺ τὸ περιεχόμενό τους βρίσκεται, φυσικά, ἔτσι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα τάση), χωρὶς ἡ ἀντίθεση αὐτὴ νὰ ὁδηγήσει σὲ ἐξέγερση τοῦ ἐγὼ κατὰ τῆς ἐπιθυμίας ποὺ ἔχει ἀπωσθεῖ. Ὁ νευροπαθὴς ἀνέχεται γιὰ πολὺ καιρὸ τὸ ὄνειρο, ὡς τὴ στιγμὴ ὅπου, συνήθως ἔπειτα ἀπὸ ὑπερβολικὴ αὔξηση τῆς συναισθηματικῆς του δυνάμεως, ἀρχίζει ἀπότομα πάλη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐγώ, μὲ ὅλες τὶς συνέπειες ποὺ ἐπιφέρει ἡ πάλη αὐτή.

Ὅσο τὸ παιδὶ ἀναπτύσσεται καὶ πλησιάζει σὲ ὥριμη ἡλικία, ἡ προσωπικότης του γίνεται ὁλοένα καὶ πιὸ ἑνιαῖα, οἱ διάφορες δηλαδὴ τάσεις καὶ ἐπιθυμίες, ποὺ ὡς τότε ἀναπτύσσονται ἀνεξάρτητα ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἑνώνονται καὶ συγχέονται. Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρήσαμε καὶ στὴ γενετήσια ζωή, ὅπου ὅλες οἱ γενετήσιες τάσεις, συμπίπτουν στὸ τέλος, ἀποτελῶντας ἐκεῖνο ποὺ λέμε γενετήσια ὀργάνωση (τρεῖς φυλετικὲς περιπτώσεις, 1905). Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἑνοποίηση τοῦ ἐγὼ ὑπόκειται στὶς ἴδιες διαταραχὲς μὲ τὴν ἑνοποίηση τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἀποδεικνύεται ἀπὸ πολλὰ ἀρκετὰ γνωστὰ παραδείγματα, ὅπως τὸ παράδειγμα τῶν ἐπιστημόνων ἐκείνων ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν πιστοὶ κτλ.

ροῦν ν' ἀντιταχθοῦν σ' ὡρισμένες λέξεις καὶ σ' ὁρισμένους τύπους. Τὶς λέξεις καὶ τοὺς τύπους αὐτοὺς τὰ προφέρει κανεὶς σοβαρὰ μπροστὰ στὰ πλήθη καὶ ἀμέσως ὅλα τὰ πρόσωπα δείχνουν τὸν σεβασμὸ καὶ τὰ μέτωπα σκύβουν. Πολλοὶ θεωροῦν τὶς λέξεις καὶ τοὺς τόπους αὐτοὺς σὰν φυσικὲς ἢ ὑπερβολικὲς δυνάμεις». (*) Φτάνει νὰ θυμηθεῖ κανεὶς τὸ Ταμποὺ τῶν ὀνομάτων τῶν πρωτόγονων λαῶν, τὶς μαγικὲς δυνάμεις ποὺ συνδέονται κατὰ τὴν ἀντίληψή τους στὰ ὀνόματα καὶ τὶς λέξεις. (**)

Καὶ τέλος: τὰ πλήθη ποτὲ δὲ δίψασαν γι' ἀλήθεια. Ζητοῦν αὐταπάτες καὶ δὲν μπποροῦν νὰ τὶς στερηθοῦν. Προτιμοῦν τὸ ψεύτικο ἀπὸ τὸ ἀκηθινό· τὸ ψεύτικο τὰ ἐπιρρεάζει μὲ τὴν ἴδια δύναμη μὲ τὴν ὁποία τὰ ἐπιρρεάζει καὶ τὸ ἀληθινό. Ἔχουν ἔκδηλη τὴν τάση νὰ μὴ κάνουν διάκριση ἀνάμεσά τους.

Εἴδαμε τὸν ρόλο ποὺ παίζει στὸν καθορισμὸν τῶν νευρώσεων ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς τῆς φαντασίας καὶ τῶν αὐταπατῶν ποὺ τρέφονται μὲ ἀνικανοποίητα συναισθήματα. Εἴδαμε πῶς γιὰ τὸν νευροπαθῆ, ἡ μόνη ἄξια λόγου πραγματικότης εἶναι ἡ ψυχικὴ καὶ ὄχι ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης, ἡ πραγματικότης ὅλου τοῦ ἄλλου κόσμου. Τὰ ὑστερικὰ συμπτώματα στηρίζονται σὲ φανταστικὰ γεγονότα πραγματικά. Ἕνα καταθλιπτικὸ αἴσθημα εὐθύνης στηρίζεται στὴν ὕπαρξη κακῶν διαθέσεων, ποὺ ποτὲ ἐν τούτοις ἄρχισαν νὰ ἐκτελοῦνται. Ὅπως στὸ ὄνειρο καὶ τὴν ὕπνωση, ἔτσι καὶ στὴ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ πλήθους ὁ ἔλεγχος τῆς πραγματικότητος δὲν μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στὴ δύναμη τῶν ἐπιθυμιῶν, ποὺ συνοδεύονται ἀπὸ ἔντονα συναισθήματα.

Ἐκεῖνο ποὺ λέει ὁ Λεμπὸν γιὰ τοὺς δημεγέρτες δὲν εἶναι τόσο ἱκανοποιηνικό, καὶ δὲν μᾶς ἀφίνει νὰ διακρίνουμε τόσο καλὰ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸ φαινόμενο αὐτό. Κάθε φορά, λέει, ποὺ συγκεντρώνονται λίγα ἢ πολλὰ ζων-

---

(*) «Psyhologie des Foules».

(**) Τοτὲμ καὶ Ταμπού.

τανὰ ὄντα, ἀδιάφορο ἂν εἶναι κοπάδι ζώων ἢ πλῆθος ἀνθρώπων, ὑποτάσσονται ἐξ ἐνστίκτου σ' ἕνα ἀρχηγό. Τὸ πλῆθος εἶναι ὑπάκουο κοπάδι, ἀνίκανο νὰ ζήσει χωρὶς ἀφέντη. Διψάει νὰ ὑπακούει κι' αὐθόρμητα ὑποτάσσεται σ' ὅποιον ἀνηκηρύσσεται ἀρχηγός του.

Ἂν ὅμως τὸ πλῆθος ἔχει ἀνάγκη ἀρχηγοῦ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχει ὡρισμένα ἀτομικὰ χαρίσματα. Πρέπει νὰ κατέχεται καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ βαθειὰ πίστη (σὲ μιὰ ἰδέα) γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει πίστη στὸ πλῆθος· πρέπει νὰ ἔχει θέληση γερή, ὁρμητική, ἱκανὴ νὰ ἐμψυχώσει τὸ πλῆθος ποὺ δὲν ἔχει θέληση. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὁ Λεμπὸν βλέπει τὴν αἰτία τῆς ἐπιρροῆς τῶν δημεγερτῶν στὶς ἰδέες ποὺ τοὺς κατέχουν.

Στὶς ἰδέες αὐτές, καθὼς καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς δημεγέρτες, ἀποδίδει κάποια μυστηριώδη δύναμη, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τῆς ἀντισταθεῖ καὶ ποὺ τὴν ὀνομάζει «γόητρο». «Τὸ γόητρο εἶναι εἶδος γοητείας ποὺ ἀσκεῖ πάνω στὸ πνεῦμα μας ἕνα ἄτομο, ἕνα ἔργο ἢ μιὰ ἰδέα. Ἡ γοητεία αὐτὴ παραλύει ὅλες τὶς κριτικές μας ἱκανότητες καὶ γεμίζει τὴν ψυχή μας δέος. Τὰ αἰσθήματα, ποὺ δημιουργοῦνται τότε, εἶναι ἀνεξήγητα, ὅπως εἶναι πάντοτε τὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι παρόμοια μὲ τὴν ὑποβολὴ ποὺ δέχεται ὁ ὑπνωτισμένος». (*)

Ὁ Λεμπὸν διακρίνει τὸ ἐπίκτητο ἢ τεχνητὸ γόητρο καὶ τὸ προσωπικό. Τὸ πρῶτο δίνεται στὰ ἄτομα ἀπὸ τὸ ὄνομά τους, τὰ πλούτη τους, τὴν ἐντιμότητά τους, καὶ στὶς ἰδέες καὶ τὰ καλλιτεχνήματα ἀπὸ τὴν παράδοση. Καθὼς ἡ πηγή του βρίσκεται σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις στὰ περασμένα, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει ν' ἀντιληφθοῦμε τὴ φύση τῆς μυστηριώδους αὐτῆς ἐπιδράσεως. Τὸ προσωπικὸ γόητρο εἶναι ἀντίθετα προνόμιο λίγων μόνο ἀνθρώπων, ποὺ χάρις σ' αὐτὸ ἐπιβάλλονται σὰν ἀρχηγοὶ καὶ ποὺ αὐθόρμητα οἱ ἄλλοι τοὺς ὑπακούουν. Ὁποιουδήποτε ὅμως εἴδους κι' ἂν εἶναι

(*) Αὐτόθι σελ. 109.

«Ὁμαδικὴ καὶ ἀτομικὴ ψυχολογία».

τὸ γόητρο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία καὶ χάνεται ἔπειτα ἀπὸ ἐπανειλημμένες ἀποτυχίες.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν παρατηρήσει πὼς αὐτὰ ποὺ λέει ὁ Λεμπὸν γιὰ τὸ ρόλο τῶν δημεγερτῶν καὶ τὴ φύση τοῦ γοήτρου, δὲν συμβιβάζονται τελείως μὲ τὴ θαυμάσια εἰκόνα τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς ποὺ μᾶς ἔδωσε.

Γ'.

ΑΛΛΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Χρησιμοποιήσαμε ἀντὶ γιὰ ἄλλη εἰσαγωγὴ τὴν ἔκθεση τοῦ Λεμπόν, γιατὶ ἡ ψυχολογία τοῦ συγγραφέα αὐτοῦ, μὲ τὴ σημασία ποὺ δίνει στὸν ὑποσυνείδητο ρόλο τῆς ψυχικῆς ζωῆς, πλησιάζει σημαντικὰ τὴ δική μας. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι οἱ διαπιστώσεις του δὲν μᾶς φέρνουν τίποτα καινούργιο. Τὴν περιφρόνηση ποὺ δείχνει γιὰ τὶς ψυχικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πλήθους, τὴν ἔδειξαν κι᾿ ἄλλοι, πρὶν ἀπ᾿ αὐτόν, μὲ τὴν ἴδια δύναμη κι᾿ ἐχθρότητα, καὶ μὲ τὰ ἴδια σχεδὸν λόγια· τὴν ἔδειξαν διανοούμενοι, πολιτικοὶ καὶ ποιητὲς ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν χωρῶν. (*) Οἱ δύο περικοπὲς ποὺ περιέχουν τὶς κυριώτερες ἀντιλήψεις τοῦ Λεμπόν, ὁ ὁμαδικὸς δηλαδὴ ἐμποτισμὸς τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν καὶ ἡ ἔνταση τῶν συναισθημάτων τοῦ πλήθους, διατυπώθηκαν λίγο πρὶν ἀπ᾿ αὐτὸν ἀπὸ τὸ Ζίγκελε. (**) Τὸ χαρακτηριστικὸ σημεῖο, ὅπου προσέθεσε κάτι ὁ Λεμπὸν εἶναι ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὸ ὑποσυνείδητο κι᾿ ὁ παραλληλι-

---

(*) Πρβλ. τὰ κείμενα καὶ τὴ σχετικὴ βιογραφία στό: Psychologie der Kollectivitäten ὑπὸ B. Kraskovic jun· γερμ. μετάφρ. ὑπὸ Siegmund von Posavec, Βουκάβαρ, 1915.

(**) Ἴδε Walter Moede, Die Massen-und Sozial-Psychologie im Kritischen Ueberblick. «Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik», ἐκδιδόμενον ὑπὸ Neumann καὶ Scheibner IϚ' 1915.

σμός του μὲ τὴν ψυχικὴ ζωὴ τῶν πρωτόγονων λαῶν, ἂν καὶ στὰ σημεῖα ἀκόμα αὐτὰ εἶχε προδρόμους.

Καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμη: ἡ περιγραφὴ κι' ἡ ἐκτίμηση τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς, ὅπως τὶς βρίσκουμε στὸν Λεμπὸν καὶ σ' ἄλλους δὲν ἔμειναν χωρὶς ἀντίρρηση. Βέβαια, ἔχει παρατηρήσει σωστὰ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς ποὺ περιέγραψε, ἀλλὰ σ' αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς ν' ἀντιτάξει ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ πλήθους, ἱκανὲς νὰ δημιουργήσουν εὐνοϊκώτερη ἀντίληψη γιὰ τὴν ὁμαδικὴ ψυχή.

Ὁ ἴδιος ὁ Λεμπὸν ἦταν διατεθειμένος νὰ συμφωνήσει ὅτι σ' ὡρισμένες περιπτώσεις, τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ πλήθους μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνώτερο τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀτόμων ποὺ τὸ ἀποτελοῦν καὶ πῶς μόνο οἱ ὁμάδες εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιδείξουν μεγάλη ἀνιδιοτέλεια καὶ μεγάλο αἴσθημα θυσίας.

«Ἐνῶ στὸ μεμονωμένο ἄτομο τὸ μόνο σχεδὸν ἐλατήριο τῶν πράξεών του εἶναι τὸ ἰδιαίτερο συμφέρον του, τὸ ἐλατήριο αὐτὸ σπάνια μόνο καθορίζει τὶς πράξεις τοῦ πλήθους».

Ἄλλοι πάλι παρατηροῦν ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐπιβάλλει τοὺς ἠθικοὺς κανόνες στὸ ἄτομο, πού, ἀφημένο στὸν ἑαυτό του, θὰ ἦταν ἀνίκανο νὰ ὑψωθεῖ ὡς αὐτούς· βεβαιώνουν ὅτι σ' ὡρισμένες ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, βλέπει κανεὶς στὰ σύνολα ἕνα τέτοιο ξέσπασμα ἐνθουσιασμοῦ, ποὺ κάνει τὶς μᾶζες ἱκανὲς νὰ ἐκτελέσουν τὶς εὐγενέστερες καὶ πιὸ ὑπέροχες πράξεις.

Ὅσο ἀφορᾶ τὴν πνευματικὴ παραγωγή, εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ μεγάλα δημιουργήματα τῆς σκέψης, οἱ βασικὲς ἀνακαλύψεις κι' οἱ ὁριστικὲς λύσεις σοβαρῶν προβλημάτων μόνο ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ δουλειὰ μποροῦν νὰ βγοῦν, δουλειὰ ποὺ γίνεται μὲ μόνωση καὶ συλλογή. Ἀλλὰ κι' ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ εἶναι κι' αὐτὴ ἱκανὴ γιὰ πνευματικὴ δημιουργία, ὅπως μᾶς τὸ ἀποδεικνύει ἡ γλῶσσα, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὸ φολκλόρ, κτλ. Ἀκόμα μένει νὰ ἐξακριβωθεῖ ἂν καὶ κατὰ πόσο ὁ διανοούμενος ἢ ὁ ποιητὴς ἐργάζονται μεμονωμένα ἢ μήπως χρωστοῦν κάτι στὴ μᾶζα, μήπως δανείζονται ἀπ'

αὐτὴν τὰ ὑλικὰ τῶν δημιουργημάτων τους, γιὰ νὰ τοὺς δώσουν ὕστερα ἐνσυνείδητη ὄψη καὶ πλήρη μορφή.

Μπροστὰ στὶς ἀντιφάσεις αὐτές, ποὺ φαίνονται ἀσυμβίβαστες στὴν πρώτη ματιά, σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ ἔργο τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας θὰ μείνει ἄγονο. Κι᾽ ὅμως εἶναι εὔκολο νὰ βρεθεῖ κάποια ἔξοδος πρὸς μιὰ ἱκανοποιητικὴ λύση. Ἀσφαλῶς μὲ τὴ λέξη «πλήθη» ἐχαρακτήρισαν σχηματισμοὺς διαφορετικούς, ποὺ πρέπει νὰ τοὺς ξεχωρίσουμε. Τὰ δεδομένα τοῦ Ζίγκελε καὶ τοῦ Λεμπὸν ἐφαρμόζονται σὲ πλήθη προσωρινά, ποὺ σχηματίζονται γρήγορα, χάρις στὴ συνένωση μερικῶν ἀνθρώπων, ποὺ κινήθηκαν ἀπὸ κοινὰ ἐλατήρια, ἀλλὰ ποὺ διαφέρουν μεταξύ τους σ᾽ ὅλα τὰ σημαντικὰ σημεῖα. Εἶναι βέβαιο πὼς οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἐπηρεάσθηκαν στὶς περιγραφές τους ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες τῶν ἐπαναστατικῶν πληθῶν, κι᾽ ἰδίως τῶν πληθῶν τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπανάστασης. Ὅσο γιὰ τὶς ἀντίθετες διαπιστώσεις, αὐτὲς εἶναι ἀποτελέσματα παρατηρήσεων πάνω σὲ πλήθη μόνιμα ἢ μόνιμες ὀργανώσεις, ὅπου τὰ ἄτομα μένουν γιὰ ὅλη τους τὴ ζωή, ὀργανώσεις ποὺ ἐνσαρκώνονται σὲ κοινωνικοὺς θεσμούς. Τὰ πλήθη τῆς πρώτης κατηγορίας ἔχουν μὲ τὰ δεύτερα ὅ,τι σχέση ἔχουν τὰ γρήγορα μεγάλα κύματα μὲ τὴν πλατειὰ ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας.

Ὁ Μὰκ Ντούγκαλ, ποὺ στὸ ἔργο του «Τὸ ὁμαδικὸ πνεῦμα» διαπιστώνει τὴν ἴδια ἀντίφαση, νομίζει ὅτι βρίσκει τὴ λύση της, εἰσάγοντας τὸν παράγοντα «ὀργάνωση». Στὴν ἁπλούστερη περίπτωση, λέει, ἡ μᾶζα (group) δὲν ἔχει ὀργάνωση ἢ ἔχει ὑποτυπώδη μόλις ὀργάνωση. Τὴν ἀνοργάνωτη ἢ μόλις ὀργανωμένη αὐτὴ μᾶζα, τὴν λέει ὄχλο (crowd). Βέβαια ὁ ὄχλος δὲν μπορεῖ νὰ σχηματισθεῖ καὶ νὰ ὑπάρξει χωρὶς κάποια ἀρχὴ ὀργάνωσης καὶ σ᾽ αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς ἁπλές, τὶς ὑποτυπώδεις μᾶζες φαίνονται μὲ τὴ μεγαλύτερη διαύγεια μερικὰ ἀπὸ τὰ βασικώτερα φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας. (*) Γιὰ νὰ ἀποτελεσθεῖ μᾶζα, μὲ τὴν ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς λέξης, πρέπει τὰ ἄτομα, ποὺ τυχαῖα ἑνώ-

---

(*) Mc Dougall, The Group Mind σελ. 22.

θηκαν σὲ πλῆθος ἀνθρώπων, νὰ ἔχουν κάτι κοινὸ μεταξύ τους, νὰ ἐνδιαφέρονται ὅλα γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, νὰ νοιώθουν τὰ ἴδια αἰσθήματα, σὲ μιὰ ὡρισμένη περίσταση καὶ (θὰ προσέθετα: συνεπῶς) νὰ κατέχουν σ' ὡρισμένο βαθμὸ τὴ δυνατότητα νὰ ἐπηρεάζονται μεταξύ των («some degree of reciprocal influence between the members of the group» (*). Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ συναισθηματικὴ αὐτὴ ὁμοιογένεια, τόσο περισσότερες πιθανότητες ὑπάρχουν νὰ σχηματίσουν τὰ ἄτομα ψυχολογικὴ μᾶζα μὲ ὁμαδικὴ ψυχὴ μὲ ἐκδηλώσεις τέτοιες ὥστε νὰ μὴ χωράει ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴ φύση τους.

Τὸ χαρακτηριστικώτερο καὶ σημαντικώτερο συγχρόνως φαινόμενο ἑνὸς συνόλου εἶναι ἡ διέγερση καὶ ἡ ἔνταση τῆς συναισθηματικότητας τῶν ἀτόμων ποὺ τὸ ἀποτελοῦν (**).

Μποροῦμε νὰ ποῦμε, προσθέτει ὁ Μὰκ Ντούγκαλ, πὼς δὲν ὑπάρχουν ἄλλες συνθῆκες ἱκανὲς νὰ δώσουν στὰ αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου ἔκταση ὅμοια μὲ αὐτὴ ποὺ παρατηρεῖται στοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἑνωμένους-σὲ πλῆθος· κι' αὐτοὶ νοιώθουν ἀσφαλῶς κάποιο ἡδονικὸ αἴσθημα, ὅταν ἐγκαταλείπουν τὸν ἑαυτό τους στὸ πάθος τους, ὅταν γίνονται ἕνα μὲ τὸ πλῆθος καὶ χάνουν τὸ αἴσθημα τῆς ἀτομικότητάς τους. Τὴν ἀπορρόφηση αὐτὴ τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ πλῆθος τὴν ἐξηγεῖ ὁ Μὰκ Ντούγκαλ μὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ἄμεση ἐπαγωγὴ συναισθημάτων, ἀποτέλεσμα «πρωτόγονης συμπαθητικῆς ἀντίδρασης» (***), μ' ἄλλα λόγια μὲ αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς οἱ ψυχαναλυτὲς χαρακτηρίζουμε σὰν συναισθηματικὴ μετάδοση. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντίληψη τῶν συμπτωμάτων μιᾶς συναισθηματικῆς κατάστασης εἶναι ἱκανὴ νὰ προκαλέσει αὐτόματα στὸ ἄτομο τὴν πράξη ποὺ ἐκφράζουν τὰ συμπτώματα αὐτά. Ἡ αὐτόματη αὐτὴ ἀντίδραση εἶναι τόσο ἐντονώτερη, ὅσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, ὅπου διαπιστώνουμε τὸ ἴδιο συναίσθημα. Τότε τὸ ἄτομο γίνε-

---

(*) Αὐτόθι σελ. 23.
(**) Αὐτόθι σελ. 24.
(***) Αὐτόθι σελ. 25.

ται ἀνίκανο νὰ κρατήσει κριτικὴ στάση καὶ παραδίδεται στὸ συναίσθημα αὐτό. Ὅταν ὅμως συμμερίζεται τὴ διέγερση τῶν ἄλλων, αὐξάνει τὴ δική τους διέγερση, καὶ ἔτσι τὰ συναισθήματα τῶν ἀτόμων ἐντείνονται μὲ ἀλληλεπαγωγή. Κάτι σπρώχνει τὸ ἄτομο καὶ τὸ ὑποχρεώνει νὰ μιμηθεῖ τοὺς ἄλλους, νὰ ταιριάξει μ᾽ αὐτούς. Ὅσο πιὸ μονοκόμματα κι᾽ ἁπλᾶ εἶναι τὰ συναισθήματα, τόσο εὐκολώτερα μποροῦν νὰ διαχυθοῦν στὴ μᾶζα. (*)

Ἡ ἐξεργασία αὐτὴ τῆς ἐπιτάσεως τῶν συναισθημάτων διευκολύνεται κι᾽ ἀπὸ ἄλλες ἐπιρροὲς ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸ πλῆθος. Τὸ πλῆθος δίνει στὸ ἄτομο τὴν ἐντύπωση ἀπεριόριστης δύναμης καὶ ἀνυπέρβλητου κίνδυνου. Παίρνει πρὸς στιγμὴν τὴ θέση τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, τῆς ἐνσάρκωσης τῆς ἐξουσίας, τῆς ὁποίας τὴν τιμωρία φοβᾶται τὸ ἄτομο καὶ γιὰ χάρη της ὑποβάλλεται σὲ τόσες στερήσεις καὶ περιορισμούς. Εἶναι φανερὸ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀντισταθεῖ κανεὶς ἀκίνδυνα, πὼς γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ, δὲν ἔχει παρὰ ν᾽ ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ὄχλων, νὰ «οὐρλιάζει μὲ τοὺς λύκους». Ὑπακούοντας στὴν καινούργια ἐξουσία, πρέπει νὰ κάνει κανεὶς τὴ «φωνὴ τῆς συνείδησής» του νὰ σωπάσει, γιατὶ οἱ διακοπές της κι᾽ οἱ διαταγές της θὰ ἐμπόδιζαν τὸ ἄτομο νὰ νοιώσει ὅλη τὴν ἡδονὴ ποὺ νοιώθει μὲς στὸ πλῆθος. Δὲν πρέπει γι᾽ αὐτὸ νὰ μᾶς φανεῖ παράξενο νὰ βλέπουμε τὸ ἄτομο ποὺ ἀνήκει σ᾽ ἕνα πλῆθος νὰ ἐκτελεῖ καὶ νὰ ἐγκρίνει πράξεις ποὺ θὰ ἀπέφευγε στὴν ἰδιωτική του ζωή, κι᾽ ἔχουμε λόγους νὰ ἐλπίζουμε ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ρίξουμε λίγο φῶς στὸ σκοτάδι ποὺ σκεπάζεται μὲ τὴν αἰνιγματικὴ λέξη «ὑποβολή».

Ὁ Μὰκ Ντούγκαλ δὲν ἀρνεῖται τὴν πτώση τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τῆς μᾶζας. (**) Λέει πὼς οἱ κατώτερες διάνοιες τραβοῦν στὸ ἐπίπεδό τους τὶς ἀνώτερες. Ἡ δράση τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐμποδίζεται, γιατὶ κατ᾽ ἀρχὴν ἡ ὑπερέν-

---

(*) Αὐτόθι σελ. 39.

(**) Αὐτόθι σελ. 41.

ταση τῆς συναισθηματικότητας δημιουργεῖ συνθῆκες δυσμενεῖς γιὰ τὴν πνευματικὴ δουλειά, γιατὶ τὰ ἄτομα, ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὸ πλῆθος δὲν μποροῦν ν᾽ ἀφοσιωθοῦν ἐλεύθερα στὴ δουλειὰ αὐτὴ καὶ γιατὶ ἡ εὐθύνη τῶν πράξεων τοῦ κάθε ἀτόμου ἐλαττώνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἀπορρόφησής του ἀπὸ τὸ πλῆθος.

Ἡ γενικὴ κρίση ποὺ διατυπώνει ὁ Μὰκ Ντούγκαλ γιὰ τὶς ψυχικὲς ἱκανότητες τῶν ἁπλῶν, ἀνοργανώτων πληθῶν δὲν εἶναι σὲ τίποτα εὐνοϊκώτερη ἢ κολακευτικώτερη ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Λεμπόν. Νὰ πῶς χαρακτηρίζει τὰ πλήθη αὐτά: (*) Εἶναι, κατ᾽ ἀρχήν, εὐερέθιστα, αὐθόρμητα, ἐμπαθῆ, εὐμετάβλητα, ἀσυνεπῆ, ἀναποφάσιστα καὶ συγχρόνως πρόθυμα γιὰ δράση, κοινούμενα μόνο ἀπὸ τὰ κατώτερα πάθη καὶ τὰ ἁπλούστερα συναισθήματα, ἱκανὰ νὰ δέχονται εὔκολα ὑποβολές, ἐπιπόλαια στὶς σκέψεις τους ἱκανὰ ν᾽ ἀφομοιώσουν μόνο τὰ ἁπλούστερα καὶ ἀτελέστερα συμπεράσματα καὶ ἐπιχειρήματα, ἄγονται καὶ φέρονται καὶ συγκινοῦνται μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία, ἀσυνείδητα καὶ ἀναξιοπρεπῆ, χωρὶς τὸ παραμικρὸ αἴσθημα εὐθύνης, πρόθυμα νὰ παρασυρθοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς δυνάμεώς τους σ᾽ ὅλες τὶς ἐγκληματικὲς πράξεις, ποὺ μόνο ἀπὸ ἀπόλυτη καὶ ἀνεύθυνη ἐξουσία μπορεῖ νὰ τὶς περιμένει κανείς. Φέρονται ἔτσι σὰν κακομαθημένα παιδιὰ ἢ σὰν ἀγριάνθρωποι γεμάτοι πάθη, ποὺ βρίσκονται χωρὶς ἐπίβλεψη· σὲ περίσταση ποὺ δὲν τὴν ξαναέχουν συναντήσει. Στὶς χειρότερες περιπτώσεις φαίρονται μᾶλλον σὰν ἀγέλες θηρίων, παρὰ σὰν σύνολα ἀνθρώπων.

Καθὼς ὁ Μὰκ Ντούγκαλ ἀντιτάσσει στὴ στάση αὐτὴ τὴ στάση τῶν πληθῶν ποὺ ἔχουν ἀνώτερη ὀργάνωση, ἀνυπομονοῦμε νὰ μάθουμε σὲ τὶ συνίσταται αὐτὴ καὶ ποιοὶ συντελεστὲς διευκολύνουν τὴν ἐπιβολή της. Ὁ συγγραφεὺς ἀπαριθμεῖ πέντε ἀπὸ τοὺς κυριώτερους αὐτοὺς συντελεστές, πέντε «κύριες περιπτώσεις» ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ψυχικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πλήθους.

Ὁ πρῶτος ὅρος, ὁ βασικός εἶναι ἡ ὕπαρξη, κάποιας συ-

(*) Αὐτόθι σελ. 45.

νοχῆς μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ πλήθους. Ἡ συνοχὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ὑλικὴ ἢ τυπική: στὴν πρώτη περίπτωση τὰ ἴδια ἄτομα ἀνήκουν στὸ πλῆθος γιὰ λιγώτερο ἢ περισσότερο καιρό· στὴ δεύτερη δημιουργοῦνται, μὲς στὸ πλῆθος, ὡρισμένες καταστάσεις, ἀπ᾿ τὶς ὁποῖες περνοῦν διαδοχικὰ τὰ μέλη του.

Κατὰ δεύτερο λόγο πρέπει κάθε ἄτομο τοῦ πλήθους νὰ ἔχει δημιουργήσει γιὰ τὴ φύση, τὸ σκοπό, τὴ δράση καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πλήθους μιὰ ἰδέα ποὺ καθορίζει τὴ στάση του ἔναντι τοῦ πλήθους.

Κατὰ τρίτο λόγο πρέπει νὰ βρίσκεται κάθε πλῆθος σὲ σχέσεις μὲ ἄλλους ἀνάλογους σχηματισμούς, ποὺ νὰ διαφέρουν ὅμως μεταξύ τους σὲ πολλὰ σημεῖα· νὰ ὑπάρχει κάποια ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ἑνὸς δεδομένου πλήθους καὶ τῶν ἄλλων.

Ἔπειτα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχει τὸ πλῆθος παραδόσεις, ἔθιμα, θεσμούς, καὶ οἱ κυριώτεροί τους νὰ ἀνάγονται στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν του.

Τέλος τὸ πλῆθος πρέπει νὰ ἔχει ὀργάνωση καὶ νὰ ἐκδηλώνεται αὐτὴ στὴν ἐξειδίκευση καὶ τὴ διαφοροποίηση τοῦ κύκλου δράσεως τοῦ κάθε ἀτόμου.

Ὅταν οἱ ὅροι αὐτοὶ ὑπάρχουν, τὰ ψυχικὰ μειονεκτήματα τοῦ πλήθους καταργοῦνται, κατὰ τὸν Μὰκ Ντούγκαλ. Ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ κατάπτωση τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου προασπίζεται κανείς, ἀφαιρῶντας τὰ διανοητικὰ προβλήματα ἀπὸ τὸ πλῆθος κι᾿ ἀναθέτοντας τὴ λύση τους σὲ ἄτομα.

Ἔχουμε τὴ γνώμη ὅτι ἡ συνθήκη ποὺ ὁ Μὰκ Ντούγκαλ ὀνομάζει «ὀργάνωση», θὰ μποροῦσε νὰ περιγραφεῖ ἀλλοιῶς. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ δημιουργηθοῦν στὰ πλήθη οἱ ἱκανότητες ποὺ ἐχαρακτήριζαν τὸ ἄτομο καὶ ποὺ αὐτὸ τὶς ἔχασε μετὰ τὴν ἀπορρόφησή του ἀπὸ τὸ πλῆθος. Γιατὶ τὸ ἄτομο, πρὶν συγχωνευθεῖ μὲ τὸ πρωτόγονο πλῆθος, εἶχε τὴ λογική του, τὴ συνείδησή του, τὶς παραδόσεις καὶ τὶς συνήθειές του, εἶχε δικό του πεδίο δράσεως, δικό του τρόπο προσαρμογῆς, καὶ ξεχώριζε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἄτομα, μὲ τὰ ὁποῖα τὸ χώριζαν ἀννιθέσεις. Ὅλες τὶς ἰδιότητες αὐτὲς τὸ ἄτομο τὶς

ἔχασε προσωρινά, μὲ τὴν εἴσοδό του στὸ «ἀνοργάνωτο» πλῆθος. Ἡ τάση αὐτὴ τῆς ἀνάθεσης στὸ πλῆθος τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀτόμου φέρνει στὸ νοῦ τὴ βαθειὰ παρατήρηση τοῦ Τρόττερ, ποὺ θεωρεῖ τὴν τάση πρὸς σχηματισμὸ μεγάλων ὁμάδων, σὰν κοινωνικὴ ἐκδήλωση τοῦ βιολογικοῦ φαινομένου, τῆς πολυκύτταρης ζωῆς τῶν ἀνώτερων ὀργανισμῶν. (*)

Δ'.

ΥΠΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΓΕΝΕΤΗΣΙΟΣ ΟΡΜΗ

Στὰ προηγούμενα ξεκινήσαμε ἀπὸ τὸ βασικὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ ἀνήκει σὲ πλῆθος ὑφίσταται, κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασήν του, βαθειὲς μεταβολὲς τῆς ψυχικῆς του ζωῆς. Τὰ συναισθήματά του ἐντείνονται σὲ καταπληκτικὸ βαθμό, ἐνῶ ἡ διανοητική του ἱκανότητα περιορίζεται, καὶ τόσο ἡ ἔνταση τῶν μὲν ὅσο κι' ὁ περιορισμὸς τῆς δὲ γίνονται μὲ τὴν ἐξομοίωση κάθε ἀτόμου τοῦ πλήθους πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα ἄτομα. Καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἀποτέλεσμα δὲν μπορεῖ νὰ συμβεῖ παρὰ μὲ τὴν κατάργηση κάθε ἀτομικοῦ χαλινοῦ καὶ τὴν παραίτηση τῶν ἀτόμων ἀπὸ κάθε ἰδιαίτερο καὶ ἀτομικὸ στοιχεῖο τῶν τάσεών τους. Ξέρουμε ὅτι τὰ ἀποτελέσματα αὐτά, ἀνεπιθύμητα πολλὲς φορές, μποροῦν νὰ ἐξουδετερωθοῦν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ πλήθους, ἀλλὰ παρ' ὅλο αὐτὸ τὸ βασικὸ γεγονός, ἡ αὔξηση τῆς συναισθηματικότητας κι' ἡ πτώση τοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀτόμων ποὺ ἀνήκουν σὲ πρωτόγονη μᾶζα, μένουν ἀνέπαφα. Πρέπει λοιπὸν νὰ βροῦμε τὴν ψυχολογικὴ ἐξήγηση τῶν ψυχικῶν αὐτῶν μεταβολῶν ποὺ ἐπιβάλλει τὸ πλῆθος στὸ ἄτομο.

Οἱ λόγοι ποὺ ἀναφέραμε πάρα πάνω, ἡ ἐπιβολὴ δηλα-

(*) W. Trotter, Instincts of the herd in peace and war, Λονδῖνον 1916.

δὴ τοῦ πλήθους πάνω στὸ ἄτομο καί, κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπίδραση τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης, ἀσφαλῶς εἶναι ἀνεπαρκεῖς γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν φαινομένων ποὺ παρατηροῦνται. Ὅλες οἱ ἐξηγήσεις ποὺ μᾶς προτάθηκαν ἀπὸ συγγραφεῖς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν ψυχολογία, περιορίζονται, κατὰ βάθος, ἂν καὶ μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα, σὲ μιὰ μόνη, ἐκείνη ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ μαγικὴ λέξη ὑποβολή. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Τὰρντ μιλάει γιὰ μίμηση, μὰ δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ προσυπογράφουμε ὅ,τι λέει κάποιος συγγραφεύς, ποὺ κατακρίνοντας τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Τάρντ, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μίμηση ἀνήκει στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὴν ὑποβολή, καὶ εἶναι μάλιστα ἀποτέλεσμά της. (*) Ὁ Λεμπὸν περιορίζει ὅλες τὶς ἰδιορρυθμίες τῶν φαινομένων αὐτῶν σὲ δυὸ παράγοντες: στὴν ἀλληλοϋποβολή, καὶ στὴν ὑποβολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ πάνω στὰ ἄτομα. Ἀλλὰ τὸ γόητρο πάλι ἔχει ὡς προϋπόθεσή του τὴν ὑποβολή. Ὅσον ἀφορᾶ τὸν Μὰκ Ντούγκαλ, θὰ μπορούσαμε νὰ πιστέψουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς «πρωτόγονης συναισθηματικῆς ἐπαγωγῆς» θὰ μᾶς ἀπήλλασσε τῆς ἀνάγκης νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὑποβολή. Ἐξετάζοντας ὅμως προσεχτικώτερα τὴν ἀρχὴ αὐτή, παρατηροῦμε πὼς δὲν ἐκφράζει παρὰ τὰ γνωστὰ φαινόμενα τῆς «μίμησης», τῆς «μετάδοσης», μὲ τὴ μόνη διαφορὰ ὅτι ἐπιμένει στὸ συναισθηματικὸ μέρος τῶν φαινομένων. Ἀσφαλῶς δὲν μποροῦμε νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει νὰ μιμηθεῖ τὴ συναισθηματικὴ κατάσταση τοῦ ἀτόμου μὲ τὸ ὁποῖο ἔρχεται σ᾽ ἐπαφή. Πρέπει ὅμως νὰ ἔχουμε ὑπ᾽ ὄψει ὅτι συχνὰ ἀντιστεκόμαστε στὴν τάση αὐτή, παλαίβοντας κατὰ τῆς συναισθηματικῆς καταστάσεως ποὺ θέλει νὰ μᾶς καταλάβει, ἀντιδρῶντας κατὰ τρόπο, ποὺ πολλὲς φορὲς εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος σ᾽ αὐτήν. Θὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἡ ὑποβολὴ τοῦ πλήθους εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ ὑπακούουμε στὴ μιμητικὴ τάση, καὶ χάρις σ᾽

(*) Brugeilles. L'Essence du phénomène social : la suggestion. «Revue Philosophique» ΚΕ', 1913.

αὐτὴν μᾶς καταλαμβάνει ἡ συναισθηματικὴ κατάσταση. Πάντως, ἔστπ καὶ κατὰ τὸν Μὰκ Ντούγκαλ, δὲν βγαίνουμε ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ὑποβολῆς· δὲν μᾶς λέει παρὰ ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι, πὼς τὰ πλήθη δηλαδὴ ὑποβάλλονται μὲ ἐξαιρετικὴ εὐκολία.

Τείνει κανεὶς ἔτσι νὰ δεχθεῖ ὅτι ἡ ὑποβολὴ (ἢ μᾶλλον ἡ ἱκανότης πρὸς ὑποβολὴ) εἶναι φαινόμενο ἀρχικὸ ποὺ δὲν ἀνάγεται σὲ ἄλλο, βασικὸ στοιχεῖο τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ γνώμη τοῦ Bernheim, καὶ μπόρεσα νὰ ἰδῶ στὰ 1889 τοὺς καταπληκτικούς του ἄθλους. Θυμᾶμε ὅμως πὼς ἀπὸ τότε αἰσθανόμουν μιὰ ἐνδόμυχη ἐξέγερση κατὰ τῆς τυραννίας αὐτῆς τῆς ὑποβολῆς.

Ὅταν ἕνας ἄρρωστος ἔφερνε ἀντίσταση, τοῦ φωνάζανε: «Τί κάνεις; ὑποβάλλεις στὸν ἑαυτό σου τὰ ἀντίθετα!» Δὲν μποροῦσα νὰ μὴ συλλογισθῶ ὅτι ἀδικοῦσαν τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν καὶ βιαιοπραγοῦσαν ἐναντίον του. Ὁ ἄνθρωπος εἶχε βέβαια τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλλει στὸν ἑαυτό του τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ἤθελαν οἱ ἄλλοι. Ἀργότερα ἡ ἀντίθεσή μου πῆρε τὴ μορφὴ ἐξέγερσης κατὰ τοῦ τρόπου τῆς σκέψης ἐκείνων ποὺ νομίζανε πὼς ἡ ὑποβολὴ ἐξηγοῦσε ὅλα, χωρὶς νὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθεῖ κι᾽ αὐτή. Καὶ συχνὰ ἀνέφερα σχετικὰ τὸ παληὸ ἀστεῖο: «Ἀφοῦ ὁ Ἅγιος Χριστόφορος βαστοῦσε τὸν Χριστό, κι᾽ ὁ Χριστὸς τὸν κόσμο, ποὺ πατοῦσε ὁ Ἅγιος Χριστόφορος;» (*)

Τώρα ποὺ καταπιάνουμαι πάλι, μετὰ τριάντα χρόνια, μὲ τὸ ζήτημα τῆς ὑποβολῆς, βρίσκω πὼς τίποτε δὲν ἄλλαξε, ἂν ἐξαιρέσουμε ἕνα μόνο σημεῖο ποὺ δείχνει ἀκριβῶς τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε ἡ ψυχανάλυση. Διαπιστώνω πὼς σήμερα προσπαθοῦν κυρίως νὰ διατυπώσουν ἐπακριβῶς τὴν ἔννοια τῆς ὑποβολῆς, νὰ ἐπιβάλουν δηλαδὴ νόμους στὴ χρήση τοῦ

(*) «Christophorus Christum, sed Christus sustulit orbem; Contstiferit pedibus dic ubi Christophorus ?» Konrad Richter : Der Deutsche St. Christoph, Βερολῖνον 1896, Acta Germanica. Ε'. ι.

ὅρου αὐτοῦ (*), πρᾶγμα πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν εἶναι καθόλου περιττό, γιατὶ ἡ λέξη «ὑποβολὴ βρίσκει ὁλοένα πλατύτερη ἐφαρμογὴ καὶ στὸ τέλος θὰ χάσει τὴν ἀρχική της ἔννοια καὶ θὰ σημαίνει ὁποιαδήποτε ἐπίδραση, ὅπως οἱ ἀγγλικὲς λέξεις to suggest, suggestion ἢ ἡ γαλλικὴ λέξη suggérer καὶ τὰ παράγωγά της. (**) Ἀλλὰ ἀκόμα δὲν μᾶς δόθηκε ἐξήγηση τῆς φύσης τῆς ὑποβολῆς, δὲ μᾶς ἐξηγήθηκε δηλαδὴ κάτω ἀπὸ ποιοὺς ὅρους μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστεῖ μιὰ ἐπίδραση, χωρὶς νὰ ὑπάρχει φανερὸς λόγος. Πρόθυμα θὰ ἀπεδείκνυα τὴν ὀρθότητα τῆς παρατήρησής μου αὐτῆς, ἂν δὲν ἤξερα πὼς ἄλλοι ἑτοιμάζουν μιὰ πολὺ σημαντικὴ ἔρευνα πάνω στὸ ζήτημα αὐτό.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ προσπαθήσω μόνο νὰ ἐφαρμόσω στὴν ἐξήγησι τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας τὴν ἔννοια τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ποὺ μᾶς παρέσχε τόσες ὑπηρεσίες στὴ μελέτη τῶν ψυχώσεων.

Μὲ τὴν ἔκφραση γενετήσιος ὁρμὴ (libido) ἐννοοῦμε τὴν ἐνέργεια (ποὺ τὴν παίρνουμε σὰν μέγεθος, χωρὶς ἀκόμη νὰ μποροῦμε νὰ τὴ μετρήσουμε) τῶν τάσεων ποὺ συνοδεύουν ὅ,τι καλοῦμε μὲ τὴν περιληπτικὴ λέξι ἔρως. Ὁ πυρήνας αὐτοῦ ποὺ καλοῦμε ἔρωτα, ἀποτελεῖται φυσικὰ ἀπὸ ὅ,τι εἶνε κοινῶς γνωστὸ ὡς ἔρως, ἀπ' ὅ,τι τραγούδησαν οἱ ποιητές, τὸν γενετήσιο ἔρωτα, ποὺ καταλήγει στὴ γενετήσια πράξη. Ἀλλὰ δὲν χωρίζουμε τὶς ἄλλες ποικιλίες τοῦ ἔρωτα, τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτό μας, τὴν πατρικὴ ἢ μητρικὴ καὶ τὴν ὑϊκὴ στοργή, τὴ φιλία, τὴν ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γενικῶς, ὅπως δὲν ξεχωρίζουμε οὔτε τὴν ἀγάπη συγκεκριμένων πραγμάτων ἢ τὸν ἔρωτα ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Ἡ ἐπέκταση αὐτὴ τῆς ἔννοιας τοῦ ὅρου «ἔρως» δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐρεύνης,

---

(*) Πρβλ. π.χ. A note on suggestion, ὑπὸ Mc Dougall, ἐν «Journal of Neurology and Psychopathology», τόμ. Α', ἀρ. 1 Μάϊος 1920.

(**) Σ.τ.Μ. ὅπως καὶ οἱ ἑλληνικὲς λέξεις ὑποβάλλω καὶ ὑποβολή.

πού ἔδειξε ὅτι ὅλλες αὐτὲς οἱ ποικιλίες τοῦ ἔρωτα εἶναι ἐκδηλώσεις ἑνὸς μόνου συνόλου τάσεων, πού, σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις τραβοῦν πρὸς τὴν γενετήσια πράξη, ἐνῶ σὲ ἄλλες ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτήν, ἢ ἐμποδίζουν τὴν πραγματοποίησή της, διατηρῶντας ὅμως ἀρκετὰ καθαρὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φύσης τους, σὲ τρόπο ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ διαφύγει σὲ κανένα ἡ ταυτότης τους μὲ τὸν ἔρωτα (αὐτοθυσία, ἐπιζήτηση στενῆς ἐπαφῆς).

Νομίζουμε ὅτι ἡ γλῶσσα, δίνοντας τέτοια ποικιλία ἐννοιῶν στὴ λέξη ἔρως, ἔκανε μιὰ σύνθεση ἀπολύτως δικαιολογημένη καὶ εἶναι σωστὸ νὰ στηρίζουμε τοὺς συλλογισμούς μας καὶ τὶς ἐπιστημονικές μας ἐξηγήσεις στὴ σύνθεση αὐτή. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τῆς ψυχανάλυσης προκάλεσε θύελλα διαμαρτυριῶν, σὰν νὰ εἶχε φέρει ἱερόσυλο νεωτερισμό. Κι᾿ ὅμως, πλατύνοντας τὴν ἔννοια τοῦ ἔρωτα, ἡ ψυχανάλυση δὲν ἔκαμε τίποτε καινούργιο. Ὁ ἔρως τοῦ Πλάτωνα ἔχει, ὡς πρὸς τὶς ἀρχές του, τὶς ἐκδηλώσεις καὶ τὶς σχέσεις του πρὸς τὸν γενετήσιο ἔρωτα πλήρη ἀναλογία μὲ τὴν γενετήσια ἐνέργεια, μὲ τὴν γενετήσια ὁρμὴ τῆς ψυχανάλυσης (*), καὶ ὅταν στὴν περίφημη «Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴν» ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὑμνεῖ τὴν ἀγάπη (**) καὶ τὴν ἐξυψώνει πάνω ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, τὴν ἀντιλαμβάνεται κι᾿ αὐτὸς μὲ τὴ πλατειὰ ἔννοια (***), ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν παίρνουν στὰ σοβαρὰ τὰ μεγάλα πνεύματα, καὶ ὅταν ἀκόμα προσποιοῦνται ὅτι τὰ θαυμάζουν.

(*) Nachmansohn. Freud's Libidotheorie verglichen mif, Eroslehre Platos, «Internat. Zeitschr. F. Psychoanalyse». Γ', 1915. Pfister, αὐτόθι, Ζ', 1921.

(**) Σ.τ.Μ. Ὁ συγγραφεὺς μιλάει γιὰ ταυτότητα ἔκφρασης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῆς ψυχανάλυσης ἔχοντας ὑπ᾿ ὄψει του τὸ γερμανικὸ λεξιλόγιο, ὅπου ὁ «ἔρως» καὶ ἡ «ἀγάπη» ἀποδίδονται μὲ τὴν ἴδια λέξη: Liebe.

(***) «Ἐὰν πᾶσας τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ οὐκ ἔχω, γέγονα χαλκὸς λαλῶν καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον». (Κορινθ. Α' κεφ. ΙΓ').

ζουμε γιὰ ποιὸ λόγο οἱ ἑνώσεις αὐτὲς ἔχουν ἀνάγκη τέτοιων ἐγγυήσεων. Μᾶς ἐνδιαφέρει ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ τελείως ὀργανωμένα αὐτὰ πλήθη, προστατευμένα ἀπὸ κάθε κίνδυνο διάσπασης, μᾶς ἀποκαλύπτουν ὡρισμένες ἰδιορρυθμίες, ποὺ μένουν κρυφὲς στ᾿ ἄλλα πλήθη.

Στὴν ἐκκλησία (κι᾿ ἔχουμε κάθε λόγο νὰ πάρουμε γιὰ ὑπόδειγμα τὴν καθολικὴ ἐκκλησία) καὶ στὸ στρατό, ὅσες καὶ νὰ εἶναι οἱ διαφορές τους, ἐπικρατεῖ ἡ ἴδια αὐταπάτη, ἡ αὐταπάτη τῆς παρουσίας ἑνὸς ὁρατοῦ ἢ ἀόρατου ἀρχηγοῦ (τοῦ Χριστοῦ στὴν καθολικὴ ἐκκλησία, τοῦ ἀρχιστράτηγου στὸ στρατό), ποὺ ἀγαπᾶ ὅμοια ὅλα τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης. Ὅλα τὰ ἄλλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν αὐταπάτη αὐτή· ἂν χάνονταν, ἡ ἐκκλησία κι᾿ ὁ στρατὸς δὲν θ᾿ ἀργοῦσαν νὰ διαλυθοῦν, γρήγορα ἢ ἀργά, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξωτερικὴ βία. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ποὺ εἶναι ἴδια κι᾿ ὅμοια γιὰ ὅλους ἀνεξαίρετα τοὺς πιστούς, αὐτὴ ἐκφράζεται ρητὰ στὴ γραφή: «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾿ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε». Μὲ τὰ μέλη τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν ἔχει σχέση μεγάλου ἀδερφοῦ, πρὸς τὰ μικρότερα ἀδέρφια του· ἀντικαθιστᾶ γι᾿ αὐτὰ τὸν πατέρα. Ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις ποὺ ἔχει ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς πιστοὺς βασίζονται στὴ χριστιανικὴ αὐτὴ ἀγάπη. Δημοκρατικὴ πνοὴ ἐμψυχώνει τὴν ἐκκλησία, γιατὶ ὅλοι ἔχουμε τὸ ἴδιο δικαίωμα στὸν ἔρωτά του. Κι᾿ ἔχουν πολὺ δίκιο ὅσοι τονίζουν τὴν ἀναλογία ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, καὶ ἔχουν δίκηο οἱ πιστοὶ νὰ θεωροῦνται σὰν ἀδέρφια, γιατὶ ὁ Χριστὸς τοὺς ἀγαπᾶ ὅλους τὸ ἴδιο. Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ δεσμὸς τοῦ κάθε ἀτόμου πρὸς τὸ Χριστὸ εἶναι ἡ αἰτία τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ στρατό· ὁ ἀρχιστράτηγος εἶναι ὁ πατέρας, ποὺ ἀγαπάει τὸ ἴδιο ὅλους τοὺς στρατιῶτες, γι᾿ αὐτὸ κι᾿ οἱ στρατιῶτες θεωροῦνται μεταξύ τους σὰν σύντροφοι. Ἀπὸ ἄποψη ὀργάνωσης, ὁ στρατὸς διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, γιατὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀκλόνητη ἱεραρχία· κάθε λοχαγὸς εἶναι ἕνα εἶδος ἀρχιστράτηγου, πατέρα τοῦ λόχου

του, κάθε ὑπαξιωματικὸς εἶναι πατέρας τῆς μονάδος του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς κι' ἡ ἐκκλησία ἔχει παρόμοια ἱεραρχία, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία δὲν παίζει τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὴ στρατιωτική, γιατὶ ὑποτίθεται ὅτι ὁ Χριστὸς ξέρει καλύτερα τὶς ἀνάγκες τῶν πιστῶν του κι' ἐνδιαφέρεται γι' αὐτοὺς περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔκανε κάθε θνητὸς ἀρχηγός.

Στὴν ἀντίληψη αὐτὴ τῆς ἐρωτικῆς ὑφῆς τοῦ στρατοῦ, θ' ἀντιτάξουν πολλοὶ μὲ τὸ δίκηο τους, ὅτι δὲν παίρνει ὑπ' ὄψει της τὶς ἰδέες τῆς πατρίδας, τῆς ἐθνικῆς τιμῆς κ. τ. λ., ποὺ τόσο συντελοῦν στὴ συγκράτηση τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀπάντηση εἶναι εὔκολη: τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς συνοχῆς εἶναι πολὺ διαφορετικώτερα καὶ πολυπλοκώτερα ἀπὸ ὅ,τι ὑποτίθεται συνήθως· μποροῦμε νὰ προσθέσουμε ὅτι τὰ παραδείγματα τῶν μεγάλων στρατηγῶν, σὰν τὸν Καίσαρα, τὸν Βαλλεστάϊν, τὸν Ναπολέοντα, δείχνουν ὅτι οἱ ἰδέες αὐτὲς δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητες γιὰ τὴ συγκράτηση τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν πιθανότητα μιᾶς ἀντικατάστασης τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ μιὰ ἰδέα καὶ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν, θὰ ἐξετάσουμε πάρα κάτω. Ὅσοι παραμελοῦν τὸν ἐρωτικὸ αὐτὸν παράγοντα τοῦ στρατοῦ, δὲν κάνουν ἁπλῶς θεωρητικὸ λάθος, ἀλλὰ δημιουργοῦν καὶ πραγματικὸ κίνδυνο, παρ' ὅλον ὅτι ὁ παράγοντας αὐτὸς δὲν εἶναι ἴσως ὁ μόνος. Ὁ πρωσσικὸς μιλιταρισμός, ποὺ σὰν τὴ γερμανικὴ ἐπιστήμη, ἀγνοοῦσε τὴν ψυχολογία, εἶδε τὸν κίνδυνο αὐτόν, καὶ τὶς συνέπειες τοῦ λάθους του, κατὰ τὸν Παγκόσμιο Πόλεμο. Διεπιστώθη ὅτι οἱ πολεμικὲς νευρώσεις ποὺ διέλυσαν τὸ γερμανικὸ στρατὸ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς διαμαρτυρίας τοῦ ἀτόμου γιὰ τὸ ρόλο ποὺ τοῦ ἐπέβαλαν, καὶ στηριζόμενος στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ε. Ζίμμελ, (*) μπορεῖ κανεὶς νὰ βεβαιώσει ὅτι μεταξὺ τῶν αἰτίων τῶν νευρώσεων αὐτῶν τὸ κυριώτερο εἶναι ἡ σκληρὴ κι' ἀπάν-

(*) Kriegsneurosen und psychisches Trauma, Μόναχον 1918.

ζουμε γιὰ ποιὸ λόγο οἱ ἑνώσεις αὐτὲς ἔχουν ἀνάγκη τέτοιων ἐγγυήσεων. Μᾶς ἐνδιαφέρει ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ τελείως ὀργανωμένα αὐτὰ πλήθη, προστατευμένα ἀπὸ κάθε κίνδυνο διάσπασης, μᾶς ἀποκαλύπτουν ὡρισμένες ἰδιορρυθμίες, ποὺ μένουν κρυφὲς στ᾽ ἄλλα πλήθη.

Στὴν ἐκκλησία (κι᾽ ἔχουμε κάθε λόγο νὰ πάρουμε γιὰ ὑπόδειγμα τὴν καθολικὴ ἐκκλησία) καὶ στὸ στρατό, ὅσες καὶ νὰ εἶναι οἱ διαφορές τους, ἐπικρατεῖ ἡ ἴδια αὐταπάτη, ἡ αὐταπάτη τῆς παρουσίας ἑνὸς ὁρατοῦ ἢ ἀόρατου ἀρχηγοῦ (τοῦ Χριστοῦ στὴν καθολικὴ ἐκκλησία, τοῦ ἀρχιστράτηγου στὸ στρατό), ποὺ ἀγαπᾶ ὅμοια ὅλα τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης. Ὅλα τὰ ἄλλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν αὐταπάτη αὐτή· ἂν χάνονταν, ἡ ἐκκλησία κι᾽ ὁ στρατὸς δὲν θ᾽ ἀργοῦσαν νὰ διαλυθοῦν, γρήγορα ἢ ἀργά, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξωτερικὴ βία. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ποὺ εἶναι ἴδια κι᾽ ὅμοια γιὰ ὅλους ἀνεξαίρετα τοὺς πιστούς, αὐτὴ ἐκφράζεται ρητὰ στὴ γραφή: «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε». Μὲ τὰ μέλη τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν ἔχει σχέση μεγάλου ἀδερφοῦ, πρὸς τὰ μικρότερα ἀδέρφια του· ἀντικαθιστᾶ γι᾽ αὐτὰ τὸν πατέρα. Ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις ποὺ ἔχει ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς πιστοὺς βασίζονται στὴ χριστιανικὴ αὐτὴ ἀγάπη. Δημοκρατικὴ πνοὴ ἐμψυχώνει τὴν ἐκκλησία, γιατὶ ὅλοι ἔχουμε τὸ ἴδιο δικαίωμα στὸν ἔρωτά του. Κι᾽ ἔχουν πολὺ δίκιο ὅσοι τονίζουν τὴν ἀναλογία ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, καὶ ἔχουν δίκηο οἱ πιστοὶ νὰ θεωροῦνται σὰν ἀδέρφια, γιατὶ ὁ Χριστὸς τοὺς ἀγαπᾶ ὅλους τὸ ἴδιο. Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ δεσμὸς τοῦ κάθε ἀτόμου πρὸς τὸ Χριστὸ εἶναι ἡ αἰτία τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ στρατό· ὁ ἀρχιστράτηγος εἶναι ὁ πατέρας, ποὺ ἀγαπάει τὸ ἴδιο ὅλους τοὺς στρατιῶτες, γι᾽ αὐτὸ κι᾽ οἱ στρατιῶτες θεωροῦνται μεταξύ τους σὰν σύντροφοι. Ἀπὸ ἄποψη ὀργάνωσης, ὁ στρατὸς διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, γιατὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀκλόνητη ἱεραρχία· κάθε λοχαγὸς εἶναι ἕνα εἶδος ἀρχιστράτηγου, πατέρα τοῦ λόχου

του, κάθε ὑπαξιωματικὸς εἶναι πατέρας τῆς μονάδος του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς κι' ἡ ἐκκλησία ἔχει παρόμοια ἱεραρχία, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία δὲν παίζει τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὴ στρατιωτική, γιατὶ ὑποτίθεται ὅτι ὁ Χριστὸς ξέρει καλύτερα τὶς ἀνάγκες τῶν πιστῶν του κι' ἐνδιαφέρεται γι' αὐτοὺς περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔκανε κάθε θνητὸς ἀρχηγός.

Στὴν ἀντίληψη αὐτὴ τῆς ἐρωτικῆς ὑφῆς τοῦ στρατοῦ, θ' ἀντιτάξουν πολλοὶ μὲ τὸ δίκηο τους, ὅτι δὲν παίρνει ὑπ' ὄψει της τὶς ἰδέες τῆς πατρίδας, τῆς ἐθνικῆς τιμῆς κ. τ. λ., ποὺ τόσο συντελοῦν στὴ συγκράτηση τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀπάντηση εἶναι εὔκολη: τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς συνοχῆς εἶναι πολὺ διαφορετικώτερα καὶ πολυπλοκώτερα ἀπὸ ὅ,τι ὑποτίθεται συνήθως· μποροῦμε νὰ προσθέσουμε ὅτι τὰ παραδείγματα τῶν μεγάλων στρατηγῶν, σὰν τὸν Καίσαρα, τὸν Βαλλεστάϊν, τὸν Ναπολέοντα, δείχνουν ὅτι οἱ ἰδέες αὐτὲς δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητες γιὰ τὴ συγκράτηση τῆς συνοχῆς τοῦ στρατοῦ. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν πιθανότητα μιᾶς ἀντικατάστασης τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπὸ μιὰ ἰδέα καὶ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν, θὰ ἐξετάσουμε πάρα κάτω. Ὅσοι παραμελοῦν τὸν ἐρωτικὸ αὐτὸν παράγοντα τοῦ στρατοῦ, δὲν κάνουν ἁπλῶς θεωρητικὸ λάθος, ἀλλὰ δημιουργοῦν καὶ πραγματικὸ κίνδυνο, παρ' ὅλον ὅτι ὁ παράγοντας αὐτὸς δὲν εἶναι ἴσως ὁ μόνος. Ὁ πρωσσικὸς μιλιταρισμός, ποὺ σὰν τὴ γερμανικὴ ἐπιστήμη, ἀγνοοῦσε τὴν ψυχολογία, εἶδε τὸν κίνδυνο αὐτόν, καὶ τὶς συνέπειες τοῦ λάθους του, κατὰ τὸν Παγκόσμιο Πόλεμο. Διεπιστώθη ὅτι οἱ πολεμικὲς νευρώσεις ποὺ διέλυσαν τὸ γερμανικὸ στρατὸ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς διαμαρτυρίας τοῦ ἀτόμου γιὰ τὸ ρόλο ποὺ τοῦ ἐπέβαλαν, καὶ στηριζόμενος στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ε. Ζίμμελ, (*) μπορεῖ κανεὶς νὰ βεβαιώσει ὅτι μεταξὺ τῶν αἰτίων τῶν νευρώσεων αὐτῶν τὸ κυριώτερο εἶναι ἡ σκληρὴ κι' ἀπάν-

(*) Kriegsneurosen und psychisches Trauma, Μόναχον 1918.

θρωπη συμπεριφορὰ τῶν ἀρχηγῶν πρὸς τοὺς ἄνδρες τους. Ἂν εἶχαν λάβει κάπως περισσότερο ὑπ᾿ ὄψει τους τὴν ἐρωτικὴ αὐτὴ ἀνάγκη τοῦ φαντάρου, τὰ 14 σημεῖα τοῦ προέδρου Οὐίλσων δὲν θὰ ἔβρισκαν τόσο εὔκολη ἔγκριση κι᾿ οἱ γερμανοὶ στρατηγοὶ δὲν θὰ ἔβλεπαν νὰ σπάει μὲς στὰ χέρια τους τὸ θαυμάσιο ὅπλο ποὺ διέθεταν.

Ἂς σημειώσουμε ὅτι καὶ στὰ δύο αὐτὰ τεχνητὰ πλήθη (στὸ στρατὸ καὶ τὴν ἐκκλησία) κάθε ἄτομο συνδέεται μὲ ἐρωτικοὺς δεσμοὺς πρὸς τὸν ἀρχηγὸ (τὸν Χριστό, τὸν ἀρχιστράτηγο) ἀπ᾿ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα ἄτομα τοῦ πλήθους ἀπ᾿ τὴν ἄλλη. Ἀργότερα θὰ ἐξετάσουμε ποιὰ σχέση ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν δεσμοῦ, καὶ θὰ ἰδοῦμε ἂν ἡ φύση καὶ ἡ ἀξία τους εἶναι ἴδιες καθὼς καὶ μὲ ποιοὺς ψυχολογικοὺς ὅρους θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς περιγράψουμε. Ἀπὸ τώρα ὅμως νομίζουμε ὅτι μποροῦμε νὰ ἐπικρίνουμε τοὺς συγγραφεῖς γιατὶ δὲν ἔλαβαν ὅσο θὰ ἔπρεπε ὑπ᾿ ὄψει τὴ σημασία τοῦ ἀρχηγοῦ στὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἐνῶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρώτου ἀντικειμένου τῶν ἐρευνῶν μας μᾶς ἔφερε κάτω ἀπὸ πολὺ εὐνοϊκώτερες συνθῆκες.

Γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε ἀκόμη μιὰ φορὰ ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ πλήθους εἶναι οἱ ἐρωτικοὶ δεσμοί, ποὺ σὰν πυκνὸ δίχτυ τὸ συνέχουν, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ παρατηρήσουμε τὸ φαινόμενο τοῦ πανικοῦ, ὅπως παρατηρεῖται στὰ στρατιωτικὰ ἰδίως πλήθη. Ὁ πανικὸς παρουσιάζεται ὅταν τὸ πλῆθος ἀρχίζει νὰ ἀποσυντίθεται. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι κανεὶς δὲν ὑπακούει στὶς διαταγὲς τῶν ἀρχηγῶν, ὅλοι φροντίζουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρωνται γιὰ τοὺς ἄλλους. Οἱ δεσμοὶ καταργοῦνται καὶ τεράστιος ἀνεξήγητος φόβος κατέχει ὅλους. Φυσικὰ μπορεῖ νὰ μᾶς ἀντικρούσουν, λέγοντας ὅτι ἀναστρέφουμε τὴ σειρὰ τῶν φαινομένων καὶ ὅτι ἀντίθετα ὁ φόβος εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ παίρνοντας τεράστιες διαστάσεις, ἔσπασε ὅλα τὰ δεσμὰ καὶ ἔπνιξε κάθε

ἄλλο ἐνδιαφέρον. Ὁ Μὰκ Ντούγκαλ (*) θεωρεῖ τὸν πανικὸ (ἂν καὶ ὄχι τὸν στρατιωτικὸ πανικὸ) σὰν τυπικὸ παράδειγμα τῆς πρωτογενοῦς ἐπαγωγῆς (primary induction), τῆς αὐξήσεως τῆς συναισθηματικότητας χάρις στὴ μετάδοση. Ἡ λογικὴ αὐτὴ ἐξήγηση δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητική, γιατὶ πρέπει ἀκριβῶς νὰ ἐξηγηθεῖ, γιὰ ποιὸ λόγο πῆρε ὁ φόβος τέτοιες τεράστιες διαστάσεις. Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὶς τεράστιες διαστάσεις τοῦ κινδύνου, γιατὶ ὁ ἴδιος στρατὸς ποὺ εἶναι σήμερα πανικόβλητος, ἀντιμετώπισε ἄλλοτε ἀδίσταχτα ὅμοια σοβαρούς, καὶ σοβαρώτερους ἀκόμη κινδύνους, καὶ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ πανικοῦ εἶναι ἀκριβῶς πὼς βρίσκεται σὲ δυσαναλογία μὲ τὸν πραγματικὸ κίνδυνο καὶ παρουσιάζεται ἔπειτα ἀπὸ ἀσήμαντες αἰτίες. Ὅταν τὸ ἄτομο ποὺ ἔχει καταληφθεῖ ἀπὸ τὸν πανικὸ ἀρχίζει νὰ μὴ συλλογίζεται παρὰ τὸν ἑαυτό του, ἐκδηλώνει μὲ τὴ στάση του αὐτὴ τὸ σπάσιμο τῶν συναισθηματικῶν δεσμῶν πού, ὡς τότε, τὸ ἔκαναν νὰ ὑποτιμᾶ τὸν κίνδυνο. Αἰσθάνεται τότε ὅτι βρίσκεται μόνο ἀπέναντι τοῦ κινδύνου καὶ τοῦ δίνει σοβαρότητα μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι ἔχει στὴν πραγματικότητα. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πανικὸς προϋποθέτει τὴ χαλάρωση, τὸν κλονισμὸ τῆς ἐρωτικῆς ὁρμῆς τοῦ πλήθους καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἐκ τῶν ὑστέρων ἀντίδρασης στὴ χαλάρωση αὐτή, ἐνῶ ἡ ἀντίθετη γνώμη, ποὺ θεωρεῖ τὸν φόβο τοῦ κινδύνου σὰν αἰτία τῆς κατάργησης τῶν ἐρωτικῶν δεσμῶν τοῦ πλήθους, δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς δὲν εἶναι ἀντίθετες μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Μὰκ Ντούγκαλ, ποὺ λέει ὅτι ὁ ὁμαδικὸς φόβος μπορεῖ κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς ἐπαγωγῆς (μετάδοσης) νὰ φτάσει σὲ ἐξαιρετικὲς διαστάσεις. Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν περιπτώσεων ἐκείνων ὅπου ὁ κίνδυνος εἶναι πραγματικὰ μεγάλος καὶ ὅπου κανεὶς γερὸς συναισθηματικὸς δεσμὸς δὲν ἐξασφα-

(*) Αὐτόθι σ. 24.

λίζει τὴ συνοχὴ τοῦ πλήθους. Τυπικὸ παράδειγμα τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι ἡ ἔκρηξη πυρκαϊᾶς σὲ αἴθουσα θεάτρου ἢ συγκέντρωσης. Ἡ παραστατικώτερη ὅμως καὶ ἀποδεικτικώτερη περίπτωση εἶναι ἡ περίπτωση σώματος στρατοῦ πανικόβλητου μπροστὰ σὲ ὄχι ὑπερβολικὸ κίνδυνο, ποὺ σὲ πολλὲς ἄλλες περιπτώσεις ἀντιμετωπίστηκε ψύχραιμα. Ἐξ ἄλλου ἡ λέξη «πανικὸς» δὲν ἔχει τελείως ξεκαθαρισμένη σημασία. Συχνὰ χαρακτηρίζει τὸν ὁμαδικὸ φόβο, ἄλλοτε τὸν ἀτομικὸ φόβο, ὅταν αὐτὸς ξεπερνᾶ κάθε ὅριο, κι' ἄλλοτε πάλι λέγεται στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ὅπου ὁ φόβος δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὶς περιστάσεις. Δίνοντας στὴ λέξη πανικὸς τὴν ἔννοια τοῦ ὁμαδικοῦ φόβου, μποροῦμε νὰ ἐξακριβώσουμε μιὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἀναλογία. Ὁ φόβος τοῦ ἀτόμου ὀφείλεται ἄλλοτε στὴ σοβαρότητα τοῦ κινδύνου καὶ ἄλλοτε στὴν ἐξαφάνιση τῶν συναισθηματικῶν δεσμῶν (τῶν ἐντοπίσεων τῆς γενετησίου ὁρμῆς). Ἡ τελευταία αὐτὴ περίπτωση εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ νευρικοῦ ἄγχους (*). Ἔτσι καὶ ὁ πανικὸς ἄλλοτε παρουσιάζεται ὅταν ὁ γενικὸς κίνδυνος εἶναι σοβαρὸς καὶ ἄλλοτε ὅταν σπάσουν οἱ συναισθηματικοὶ δεσμοὶ ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴ συνοχὴ τοῦ πλήθους, καί, στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση, τὸ ὁμαδικὸ ἄγχος παρουσιάζει ἀναλογίες μὲ τὸ νευρικό(**).

Θεωρῶντας, μὲ τὸν Μὰκ Ντούγκαλ, (***) τὸν πανικὸ σὰν μιὰ ἀπ' τὶς χαρακτηριστικώτερες ἐκδηλώσεις τοῦ ὁμαδικοῦ πνεύματος, φτάνουμε στὸ παράδοξο συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ διαλύεται τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ ἐκδηλώνει τὴ χαρακτηριστικώτερη ἰδιότητά της, καὶ ἐξ αἰτίας μάλιστα τῆς ἐκδήλωσης αὐτῆς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πανικὸς εἶναι σημάδι τῆς διάσπασης

(*) Ἴδε Einfnhrung in der Psychoahalyse, κεφ. ΚΕ'.

(**) Πρβλ. τὸ μεγάλου ἐνδιαφέροντος ἂν καὶ κάπως εὐφάνταστο ἄρθρο τοῦ Bela von Felszeghy Panik und Panikkomplex, «Imago» στ', 120.

(***) Αὐτόθι.

τοῦ πλήθους καὶ φέρνει σὰ συνέπειά του τὴν ἐξαφάνιση κάθε δεσμοῦ μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ πλήθους.

Στὸ ἔργο ποὺ ἔγραψε ὁ Nestroy γιὰ νὰ παρωδήσει τὸ δρᾶμα τοῦ Χέμπελς «Ἰουδὴθ καὶ Ὁλοφέρνης», ἕνας πολεμιστὴς φωνάζει: «Ὁ ἀρχηγὸς ἔχασε τὸ κεφάλι του»(*). Καὶ οἱ Ἀσσύριοι τὸ ἔβαλαν ἀμέσως στὰ πόδια. Εἶναι τυπικὸ παράδειγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ξεσπᾶ ὁ πανικός, συνήθως γιὰ τελείως ἀσήμαντο λόγο. Ἂν ὁ κίνδυνος δὲν γίνει μεγαλύτερος, εἶναι ἀρκετό, γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ ὁ πανικός, νὰ μὴν ἔχουν οἱ στρατιῶτες νέα ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τους, νὰ νομίσουν ὅτι χάθηκε. Ὅταν χαθοῦν οἱ δεσμοὶ ποὺ συνδέουν τὰ ἄτομα τοῦ πλήθους μὲ τὸν ἀρχηγό, χάνονται καὶ ἐκεῖνοι ποὺ συνδέουν τὰ ἄτομα αὐτὰ μεταξύ τους. Τὸ πλῆθος διαλύεται σὰν μπουκάλι τῆς Βολώνιας, ποὺ τοῦ ἔσπασαν τὴ μύτη.

Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ θρησκευτικοῦ πλήθους δὲν παρατηρεῖται μὲ τὴν ἴδια εὐκολία. Τελευταῖα, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ φυλλομετρήσω ἕνα ἀγγλικὸ μυθιστόρημα, γραμμένο μὲ χριστιανικὸ πνεῦμα, καὶ ἐγκεκριμένο ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Λονδίνου. Ὁ τίτλος του εἶναι: «Ὅσο κρατοῦσε τὸ σκοτάδι». Τὸ βιβλίο περιγράφει μὲ τέχνη καί, κατὰ τὴν γνώμη μου, μὲ ἀκρίβεια, τὶς συνέπειες μιᾶς παρόμοιας περίστασης. Ὁ συγγραφεὺς φαντάζεται ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστης συνωμώτησαν καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι κατώρθωσαν νὰ βροῦν στὴν Ἱερουσαλὴμ μιὰ κρύπτη καί, στὴν κρύπτη αὐτὴ ἐπιγραφή, ὅπου ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ἀριμαθείας ὁμολογεῖ, ὅτι ἀπὸ εὐλάβεια, σήκωσε κρυφά, τρεῖς μέρες μετὰ τὴν ταφή, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γιὰ νὰ τὸ μεταφέρει ἀπὸ τὸν τάφο του στὴν κρύπτη. Ἡ ἀρχαιολογικὴ αὐτὴ ἀνακάλυψη εἶναι ἡ καταστροφὴ τοῦ δόγματος τῆς ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς θείας του φύσης καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν κλονισμὸ τοῦ εὐ-

(*) Σ. τ. μ. Πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ἢ ὅτι τοῦ τὸ ἔκοψαν, ἢ ὅτι κάνει ἀνοησίες.

ρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν καταπληκτικὴ αὔξησι ὅλων τῶν ἐγκλημάτων, ὡς τὴ μέρα ὅπου ἡ συνωμοσία ἀνακαλύπτεται καὶ καταγγέλλεται.

Ἡ φανταστικὴ αὐτὴ ἀποσύνθεση τοῦ θρησκευτικοῦ πλήθους δὲν ἐκδηλώνει ἀδικαιολόγητο φόβο. Ἐκδηλώνει τάσεις ἐχθρικὲς πρὸς ἄλλα ἄτομα, τάσεις ποὺ ὡς τότε, δὲν εἶχαν μπορέσει νὰ ἐκδηλωθοῦν, γιατὶ τὶς ἐμπόδιζε ἡ κοινὴ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. (*) Καὶ ὅσο ἀκόμη βασιλεύει ὁ Χριστός, βρίσκονται ἄνθρωποι ἔξω ἀπ᾽ τὰ δεσμὰ αὐτά: εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἀνήκουν στὴν κοινωνία τῶν πιστῶν, ποὺ δὲν ἀγαπᾶν τὸν Χριστὸ καὶ ποὺ δὲν ἀγαπῶνται ἀπὸ αὐτόν. Γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο, μιὰ θρησκεία, ὅσο κι᾽ ἂν λέγεται θρησκεία τῆς ἀγάπης, πρέπει νὰ εἶναι σκληρὴ καὶ νὰ φέρεται χωρὶς ἀγάπη πρὸς ὅλους ὅσους δὲν ἀνήκουν σ᾽ αὐτήν. Κατὰ βάθος, κάθε θρησκεία εἶναι θρησκεία ἀγάπης γιὰ τοὺς δικούς της καὶ ὅλες εἶναι πρόθυμες νὰ φανοῦν σκληρὲς καὶ μισαλλόδοξες γιὰ ὅσους δὲν τὶς ἀναγνωρίζουν.

Ὅσο καὶ ἂν προσωπικὰ δὲν βρίσκει κανεὶς εὐχάριστη τὴ σκληρότητα καὶ τὴ μισαλλοδοξία τοῦ πιστοῦ, δὲν μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τὸν κατηγορήσει· οἱ ἄπιστοι κι᾽ οἱ ἀδιάφοροι τὴν ἔχουν ἄσχημα ὅταν δείχνονται ξένοι πρὸς τὰ αἰσθήματα αὐτά. Ἂν ἡ μισαλλοδοξία δὲν παρουσιάζεται σήμερα μὲ τὴ βιαιότητα καὶ τὴ σκληρότητα ποὺ τὴ χαρακτήριζε ἄλλοτε, δὲν ἕπεται μ᾽ αὐτὸ ὅτι εἶναι συνέπεια τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῶν ἠθῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν αἰτία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ πρέπει μᾶλλον νὰ τὴ γυρέψουμε στὴν ἀναντίρρητη ἐξασθένηση τῶν θρησκευνικῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν σχετικῶν ἐρωτικῶν δεσμῶν.

Φτάνει νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ θρησκευτικὴ κοινωνία

(*) Ἴδε τὴν ἐξήγηση ἀνάλογων φαινομένων μετὰ τὴν πτώση τῆς πατρικῆς ἐξουσίας στὸ Die Vaterlose Gesellschaft τοῦ P. Federn. Βιέννη, ἔκδ. Anzengruberl 1991.

ἀπὸ ἄλλο ὁμαδικὸ σχηματισμὸ (καὶ τέτοιος φαίνεται νὰ εἶναι τὸ «σοσιαλιστικὸ κόμμα»), καὶ θὰ δοῦμε ἀμέσως νὰ ἐκδηλώνεται ἀπέναντι ἐκείνων ποὺ θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὸν σχηματισμὸ αὐτὸ ἡ ἴδια μισαλλοδοξία ποὺ χαρακτήριζε τοὺς θρησκευτικοὺς ἀγῶνες· καὶ ἂν οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐπιστημονικὲς γνῶμες, μποροῦσαν νὰ ἔχουν γιὰ τὰ πλήθη σημασία ὅμοια μὲ τὴ σημασία τῶν θρησκευτικῶν διαφορῶν, θὰ βλέπαμε ἀσφαλῶς, καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, νὰ παρουσιάζεται τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα.

ϛ′

ΝΕΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ἐξετάσαμε δυὸ τεχνητὰ πλήθη καὶ ηὕραμε ὅτι διέπονται ἀπὸ δυὸ εἴδη συναισθηματικῶν δεσμῶν. Ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς αὐτούς, ἐκεῖνοι ποὺ συνδέουν τὰ ἄτομα μὲ τὸν ἀρχηγὸ φαίνονται πολὺ σημαντικώτεροι, γιὰ τὰ ἄτομα τοὐλάχιστον, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ συνδέουν τὰ διάφορα ἄτομα μεταξύ τους.

Ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα σχετικὰ μὲ τὴ μορφολογία τῶν πληθῶν ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουμε καὶ νὰ περιγράψουμε. Θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἁπλὴ συγκέντρωση ἀτόμων δὲν ἀποτελεῖ πλῆθος, ἐφόσον οἱ δεσμοὶ ποὺ ἀναφέραμε πάρα πάνω δὲν ἐσχηματίσθηκαν ἀκόμη, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι κάθε συγκέντρωση ἀνθρώπων ἐκδηλώνει μιὰ πολὺ ζωηρὴ τάση μετατροπῆς της σὲ ψυχολογικὸ πλῆθος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουμε ἀπὸ κοντὰ τὰ διάφορα μόνιμα ἢ ὄχι πλήθη, ποὺ σχηματίζονται αὐθόρμητα καὶ νὰ μελετήσουμε τὶς συνθῆκες τοῦ σχηματισμοῦ ἢ τῆς ἀποσύνθεσής τους. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ πλήθη μὲ ἀρχηγὸ καὶ πλήθη χωρὶς ἀρχηγὸ ἀξίζει νὰ προσεχτεῖ ἰδιαίτερα. Θὰ ἔπρεπε ἀκόμα νὰ ἐξετάσουμε ἂν τὰ πλήθη ποὺ ἔχουν ἀρχηγὸ εἶναι

πρωτογενέστερα καὶ τελειότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα· ἂν μπορεῖ σὲ ὡρισμένα πλήθη ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ ἀρχηγὸς μὲ ἀφηρημένη ἔννοια, μὲ μιὰ ἰδέα (τὰ πλήθη ποὺ ἀκολουθοῦν ἀόρατο ἀρχηγὸ ἔχουν κάποια ὁμοιότητα μὲ τὸν τελευταῖο αὐτὸν τύπο)· ἂν μιὰ τάση, μιὰ ἐπιθυμία, ἱκανὲς νὰ εἶναι κοινὲς σὲ μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων, θὰ μποροῦσαν ἴσως ν' ἀντικαταστήσουν τὸν ἀρχηγό. Καὶ ἡ ἀφηρημένη αὐτὴ ἰδέα δὲν θὰ μποροῦσε τάχα νὰ ἐνσαρκωθεῖ, ὡς ἕνα τοὐλάχιστον βαθμό, στὸ πρόσωπο ἑνὸς δευτερεύοντος ἀρχηγοῦ, καὶ τότε θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε πολλὲς καὶ ἐνδιαφέρουσες σχέσεις ἀνάμεσα στὸν ἀρχηγὸ καὶ τὴν ἰδέα; Ὑπάρχουν μήπως περιπτώσεις ὅπου ὁ ἀρχηγὸς ἢ ἡ ἰδέα παίρνουν ἀρνητικὸ χαρακτῆρα, μπορεῖ δηλαδὴ τὸ μῖσος πρὸς ἕνα ὡρισμένο ἄτομο νὰ φέρει τὴν ἴδια ἕνωση καὶ νὰ δημιουργήσει τοὺς ἴδιους συναισθηματικοὺς δεσμούς, ποὺ θὰ δημιουργοῦσε ἡ θετικὴ ἀφοσίωση πρὸς τὸ ἄτομο αὐτό; Καὶ τέλος θὰ μπορούσαμε νὰ διερωτηθοῦμε ἂν ἡ παρουσία ἀρχηγοῦ εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος τῆς μετατροπῆς τῆς ἁπλῆς συγκέντρωσης ἀνθρώπων σὲ ψυχολογικὸ πλῆθος.

Ὅλα τὰ ζητήματα αὐτά, ποὺ ἕνα μέρος τους ἐξετάζεται σὲ ἔργα σχετικὰ μὲ τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποτραβήξουν τὸ ἐνδιαφέρον μας ἀπὸ τὰ βασικὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ποὺ μᾶς θέτει ἡ ὀργάνωση τῶν ὄχλων. Θὰ ἀρχίσουμε μὲ μιὰ σκέψη, ποὺ μᾶς δείχνει ποιὸν δρόμο πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε, γιὰ νὰ φθάσουμε εὐκολώτερα στὴν ἀπόδειξη τῆς ἐρωτικῆς φύσης τῶν δεσμῶν ποὺ διατηροῦν τὴ συνοχὴ ἑνὸς πλήθους.

Ἂς προσπαθήσουμε νὰ φανταστοῦμε μὲ ποιὸν τρόπο συμπεριφέρονται μεταξύ τους οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ συναισθηματικὴ ἄποψη. Κατὰ τὴ διάσημη παραβολὴ τῶν κρυωμένων σκαντζόχοιρων τοῦ Σοπενάουερ, κανείς μας δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑποφέρει μιὰ πολὺ στενὴ ἐπαφὴ πρὸς τοὺς ὁμοίους του:

«Μιὰ παγερὴ χειμωνιάτικη μέρα, κάποιοι σκαντζόχοιροι στριμώχθηκαν ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλον γιὰ νὰ προστα-

τεύονται ἀπὸ τὸ κρύο. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἀγκάθια τῶν ἄλλων τοὺς ἐνοχλοῦσαν καὶ τοὺς πονοῦσαν, δὲν ἄργησαν τὰ σκορπίσουν πάλι. Ἀναγκασμένοι νὰ ξαναστριμωχτοῦν γιατὶ τὸ κρύο βαστοῦσε ἀκόμη, ἔνοιωσαν πάλι τὴ δυσάρεστη δράση τῶν ἀγκαθιῶν, καὶ τὰ ἀλληλοδιάδοχα αὐτὰ στριμώγματα καὶ σκορπίσματα κράτησαν ὥς ὅτου οἱ σκαντζόχοιροι ηὗραν τὴν κατάλληλη ἀπόσταση, ὅπου ἦταν προφυλαγμένοι ἀπὸ κάθε ἐνόχληση (*)».

Κατὰ τὴν ψυχανάλυση, κάθε μικρῆς ἢ μεγάλης διάρκειας συναισθηματικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἄτομα, συζυγικὲς σχέσεις, φιλία, σχέσεις τῶν γονέων πρὸς τὰ παιδιά (**), ἀφίνει ἕνα ὑπόλειμμα ἐχθρικῶν ἢ τοὐλάχιστον μὴ φιλικῶν συναισθημάτων, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἀπομακρύνει χάρις · στὴν ἄπωση. Ἀκόμα καθαρώτερο εἶναι τὸ φαινόμενο αὐτὸ στὴν περίπτωση δυὸ συνεταίρων ποὺ τσακώνονται διαρκῶς ἢ στὴν περίπτωση ὑφισταμένου, ποὺ διαρκῶς μουρμουρίζει σὲ βάρος τοῦ προϊσταμένου του. Τὸ ἴδιο γεγονὸς παρατηρεῖται ὅταν οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἑνωμένοι σὲ τρόπο ὥστε νὰ σχηματίζουν πλατύτερα σύνολα.

Κάθε φορὰ ποὺ δυὸ ἄνθρωποι παντρεύονται, ἡ οἰκογένεια τοῦ καθενὸς θεωρεῖ τὸν ἑαυτό της ἀνώτερο καὶ εὐγενέστερο ἀπὸ τὴν ἄλλη· δυὸ γειτονικὲς πόλεις συναγωνίζονται ζηλότυπα· κάθε κοινότητα περιφρονεῖ τὴ διπλανή της κοινότητα. Ἐθνολογικὲς ὁμάδες κοινῆς καταγωγῆς ἀπωθοῦνται: ὁ Γερμανὸς τοῦ Νότου δὲν ὑποφέρει τὸν Γερμανὸ τοῦ Βορρᾶ, ὁ Ἐγγλέζος κακολογάει ὅσο μπορεῖ τὸν Σκωτσέζο, ὁ Ἱσπανὸς περιφρονεῖ τὸν Πορτογάλο. Ἡ ἀποστροφὴ γίνεται ἀκόμη βαθύτερη

(*) Parerga und Paralipomena, Β' μέρος, ΛΑ' : Gleichnisse und Parabeln.

(**) Ἐξαιροῦνται μόνο οἱ σχέσεις μεταξὺ μητέρας καὶ γυιοῦ, σχέσεις ποὺ στηρίζονται στὸ ναρκισσισμὸ καὶ δὲν παρενοχλοῦνται ἀπὸ μεταγενέστερη ἀντίθεση· ἀντίθετα μάλιστα ἐνισχύονται μετὰ τὴ διοχέτευση πρὸς τὸ γενετήσιο ἀντικείμενο.

ὅταν οἱ διαφορὲς εἶναι μεγαλύτερες: αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀποστροφὴ τῶν Γαλατῶν πρὸς τοὺς Τεύτοτες, τῶν Ἀρίων πρὸς τοὺς Σημίτες, τῶν λευκῶν πρὸς τοὺς ἐγχρώμους.

Ὅταν ἡ ἐχθρότητα στρέφεται πρὸς ἀγαπητὰ πρόσωπα, λέμε ὅτι ἐκδηλώνεται συναισθηματικὴ διττότητα καὶ δίνουμε μιὰ ἐξήγηση ὑπερβολικὰ λογικὴ στὸ φαινόμενο αὐτό, λέγοντας ὅτι ὀφείλεται στὶς διάφορες ἀφορμές, ποὺ δίνουν οἱ συχνότατες στὶς πολὺ στενὲς σχέσεις συγκρούσεις συμφερόντων.

Τὰ αἰσθήματα ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς ξένους, μποροῦμε νὰ τὰ θεωρήσουμε σὰν ἐκδήλωση ἐγωϊσμοῦ, ναρκισσισμοῦ ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ, καὶ φέρεται σὰν ἡ παραμικρὴ παρέκκλιση ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς ἰδιομορφίες νὰ ὡδηγοῦσε στὴν κριτικὴ τῶν ἰδιομορφιῶν αὐτῶν, καὶ νὰ καλοῦσε τὸ ἄτομο νὰ τὶς μεταβάλλει. Γιατί ὅμως αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ λεπτομέρειες τῆς διαφοροποιήσεως νὰ εἶναι ἀντικείμενα τόσης εὐαισθησίας; Δὲν τὸ ξέρουμε: εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ τῶν ἀνθρώπων μαρτυρεῖ τάση πρὸς μῖσος, ἐπιθετικότητα, ποὺ δὲν ξέρουμε ἀπὸ ποῦ πηγάζει καὶ ποὺ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε σὰν τελείως πρωτόγονη. (*)

Μὰ ὅλη αὐτὴ ἡ μισαλλοδοξία χάνεται, παροδικὰ ἢ μόνιμα, στὸ πλῆθος. Ὅσο τὸ σύνολο διατηρεῖται, τὰ ἄτομα φέρονται σὰν νὰ εἶναι κομμένα ἀπ᾿ τὸ ἴδιο πανί, δέχονται ὅλες τὶς ἰδιομορφίες τῶν ἄλλων, τοὺς θεωροῦν ὅλους ἴσους καὶ δὲν αἰσθάνονται γι᾿ αὐτοὺς τὴν παραμικρὴ ἀποστροφή. Σύμφωνα μὲ τὶς θεωρητικές μας ἀντιλήψεις, ἕνας τέτοιος περιορισμὸς τοῦ ναρκισσισμοῦ, μόνο σὲ μιὰ αἰτία μπορεῖ νὰ ὀφείλεται: στὸ ἐρωτικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἄλλα ἄτομα. Ὁ ἐγωϊσμὸς μόνο ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῶν ἄλλων, τὴν ἀγάπη τῶν πραγμάτων, μπο-

(*) Στὸ «Πέραν τῆς ἡδονῆς» προσπαθῶ νὰ συσχετίσω τὴν ἀντίθεση τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ μίσους μὲ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ ἐνστίκτων ζωῆς καὶ ἐνστίκτων θανάτου καὶ νὰ δείξω ὅτι τὰ γενετήσια ἔνστικτα εἶναι οἱ γνησιώτεροι ἀντιπρόσωποι τῶν

ρεῖ νὰ περιωρισθεῖ (*). Θὰ σᾶς ρωτήσει κανεὶς μήπως ἡ ἁπλὴ σύμπτωση συμφερόντων ἀρκεῖ γιὰ νὰ καταργήσει τὴ μισαλλοδοξία καὶ νὰ φέρει τὸν σεβασμὸ τῶν ἄλλων, χωρὶς τὴ μεσολάβηση ἐρωτικοῦ στοιχείου. Στὴν ἐρώτηση αὐτὴ εἶναι εὔκολο ν' ἀπαντήσουμε πὼς ὁ συμβιβασμὸς ποὺ ὀφείλεται σὲ κοινότητα συμφερόντων δὲν διαρκεῖ παρὰ ὅσο καὶ τὸ ἄμεσο συμφέρον ποὺ βρίσκει τὸ ἄτομο στὴ συνεργασία τῶν ἄλλων. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μόνιμο περιορισμὸ τοῦ ναρκισσισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀξία τῆς ἐρώτησης αὐτῆς εἶναι μικρότερη ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἔτεινε κανεὶς νὰ πιστέψει, γιατὶ ἡ πεῖρα δείχνει ὅτι καὶ στὶς φυσικώτερες καὶ ἁπλούστερες ἀκόμη συνεργασίες δημιουργοῦνται κατ' ἀρχὴν ἐρωτικῆς φύσης τάσεις μεταξὺ τῶν συνεργατῶν καὶ οἱ τάσεις αὐτὲς διατηροῦνται καὶ ὅταν ἡ συνεργασία πάψει νὰ ἔχει πρακτικὰ ἀποτελέσματα.

Στὶς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ξαναβρίσκουμε τὰ φαινόμενα ποὺ ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα μᾶς ἐπέτρεψε νὰ παρατηρήσουμε κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γενετησίου ὁρμῆς τοῦ ἀτόμου. Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ συνδέεται μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν μεγάλων βιωτικῶν ἀναγκῶν καὶ σὰν πρῶτα της ἀντικείμενα διαλέγει τὰ ἄτομα τῶν ὁποίων ἡ ἐπέμβαση συντελεῖ στὴν ἱκανοποίηση αὐτή. Καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας, ὅπως καὶ στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀτόμου, ὁ ἔρως ἀπεδείχθη ὁ κύριος, ἂν ὄχι ὁ μόνος, παράγων τοῦ πολιτισμοῦ, φέρνοντας τὴ μετάβαση ἀπ' τὸν ἐγωϊσμὸ στὸν ἀλτρουϊσμό. Κι' αὐτὸ ἰσχύει τόσο γιὰ τὸν γενετήσιο ἔρωτα πρὸς τὴ γυναῖκα, μὲ ὅλες τὶς ἐπακόλουθες ἀνάγκες εὐχαρίστησης τοῦ ἀγαπημένου ἀτόμου, ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἔρωτα τὸν ἔξω ἀπὸ φυλετικὲς διαφορές, τὸν φιλομόφυλο καὶ ἐξηρμένο ἔρωτα πρὸς ἄλλα πρόσωπα, ἔρωτα ποὺ γεννιέται μὲ τὴν ὁμαδικὴ ἐργασία.

πρώτων.

(*) Πρβλ. Zur Einführung des Narzissmus, 1914 ἐν Sammlung Kleiner Schriften zur Neurosenlehre Δ' σειρά, 1918.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτόν, ἂν παρατηροῦμε στὸ πλῆθος περιορισμοὺς τοῦ ναρκισσικοῦ ἐγωϊσμοῦ ποὺ δὲν ἐκδηλώνονται ἔξω ἀπ᾿ αὐτό, πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὸ φαινόμενο αὐτὸ σὰν ἀναντίρρητη ἀπόδειξη τοῦ γεγονότος ὅτι κάθε ὁμαδικὸς σχηματισμὸς χαρακτηρίζεται κυρίως καὶ ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων συναισθηματικῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ.

Ἕνα ζήτημα μπαίνει ἐδῶ πέρα μονάχο του: τί εἶδους εἶναι οἱ νέοι αὐτοὶ συναισθηματικοὶ δεσμοί; Στὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία τῶν νευρώσεων ἀσχοληθήκαμε ὣς τώρα, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν μὲ τὶς ἐρωτικὲς τάσεις, ποὺ διατηροῦν τοὺς γενετησίους σκοπούς τους. Εἶναι φανερὸ πώς, ὅσον ἀφορᾶ τὸν ὄχλο, δὲν μπορεῖ νὰ γίνει λόγος γιὰ γενετήσιους σκοπούς. Ἐδῶ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἐρωτικὲς τάσεις, πού, χωρὶς νὰ χάσουν καθόλου τὴν ἐνέργειά τους, ἀποτραβήχτηκαν ἀπὸ τοὺς πρωτόγονους σκοπούς τους. Καὶ στὴν περίπτωση ἀκόμη τῆς γενετήσιας προσήλωσης πρὸς ἀντικείμενα, παρατηρήσαμε φαινόμενα ποὺ μποροῦν νὰ ἑρμηνευθοῦν σὰν παρεκκλίσεις τοῦ ἐνστίκτου ἀπὸ τὸν γενετήσιο σκοπό του. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ τὰ περιγράψαμε σὰν βαθμοὺς τῆς ἐρωτικῆς κατάστασης καὶ εἴδαμε πὼς ἐπέβαλλαν κάποιον περιορισμὸ τοῦ ἐγώ. Τώρα θὰ ἐξετάσουμε μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τὰ φαινόμενα αὐτά, τὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση, μὲ τὴ διαιολογημένη, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐλπίδα, ὅτι θὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα, ποὺ θὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὶς συναισθηματικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἑνὸς πλήθους. Θὰ θέλαμε ἐξ ἄλλου νὰ μάθουμε ἂν ὁ τρόπος τῆς προσήλωσης πρὸς ἀντικείμενο, ποὺ παρατηρεῖται στὴ γενετήσια ζωή, εἶναι ὁ μόνος τρόπος συναισθηματικῆς προσήλωσης πρὸς ἄτομα ἢ μήπως πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ᾿ ὄψει μας καὶ ἄλλες παρόμοιες ἐξεργασίες. Ἀλλὰ ἡ ψυχανάλυση μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὕπαρξη τῶν ἄλλων αὐτῶν μηχανισμῶν: εἶναι οἱ συνταυτίσεις, ἐξεργασίες ἐλάχιστα ἀκόμη γνωστές, δυσπερίγραπτες, ποὺ ἡ ἐξέτασή

τους θὰ μᾶς ἀπομακρύνει γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ κυριώτερο θέμα μας, τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία.

Ζ΄

Η ΣΥΝΤΑΥΤΙΣΗ

Ἡ ψυχανάλυση θεωρεῖ τὴν συνταύτιση σὰν τὴν πρώτη ἐκδήλωση συναισθηματικῆς ροπῆς πρὸς ἄλλο ἄτομο. Ἡ συνταύτιση αὐτὴ παίζει σπουδαῖο ρόλο στὶς πρῶτες φάσεις τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ «συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα». Τὸ παιδὶ (τὸ ἀγόρι) ἐκδηλώνει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν πατέρα του, θὰ ἤθελε νὰ γίνει ὅ,τι εἶναι αὐτός, νὰ τὸν ἀντικαταστήσει σ᾿ ὅλα. Ὁ πατέρας του εἶναι τὸ ἰδανικό του. Ἡ στάση του αὐτὴ ἀπέναντι τοῦ πατέρα του (ἢ γενικῶς ὁποιουδήποτε ἄλλου ἄντρα) δὲν ἔχει τίποτα τὸ παθητικὸ ἢ θηλυπρεπές: εἶναι τελείως ἀντρική. Συμβιβάζεται θαυμάσια μὲ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα, καὶ τοῦ ἀνοίγει μάλιστα τὸ δρόμο.

Συγχρόνως μὲ τὴ συνταύτιση αὐτὴ πρὸς τὸν πατέρα, ἢ λίγο ἀργότερα, τὸ παιδὶ ἄρχισε νὰ στρέφει ἐρωτικὰ βλέμματα πρὸς τὴ μητέρα. Ἐκδηλώνει τότε δυὸ εἴδη στοργῆς ψυχαναλυτικῶς διάφορα: στοργὴ πρὸς τὴ μητέρα του, καθαρὰ ἐρωτικῆς φύσης καὶ στοργὴ πρὸς τὸν πατέρα του, ποὺ τὸν παίρνει γιὰ παράδειγμα. Γιὰ κάμποσον καιρὸ τὰ δυὸ αὐτὰ συναισθήματα συνυπάρχουν χωρὶς νὰ ἀλληλοεπηρεάζονται ἢ νὰ συγκρούονται. Ὅσο ὅμως ἡ ψυχικὴ ζωὴ τείνει νὰ γίνει ἑνιαῖα, τὰ αἰσθήματα αὐτὰ πλησιάζουνε, συναντῶνται τέλος, κι' ἀπ᾿ τὴ συνάντηση αὐτὴ βγαίνει τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα. Τὸ παιδὶ βλέπει ὅτι ὁ πατέρας τοῦ κλείνει τὸ δρόμο πρὸς τὴ μητέρα, ἡ συνταύτισή του πρὸς τὸν πατέρα παίρνει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐχθρικὸν τόνο καὶ συγχέεται στὸ τέλος μὲ τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἀντικαταστήσει τὸν πατέρα, ἀκόμα καὶ κοντὰ στὴ μητέρα του. Ἐξ ἄλλου ἡ συνταύτιση εἶναι διττὴ

ἀπ' τὴν πρώτη της ἀρχή· μπορεῖ νὰ προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἔκφραση τρυφερότητας, ὅσο καὶ πρὸς τὴν ἐπιθυμία ὑποκατάστασης. Φέρεται σὰν προϊὸν τῆς πρώτης φάσής, τῆς στοματικῆς φάσης, τῆς ὀργάνωσης τῆς γενετησίου ὁρμῆς, τῆς φάσης ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποία ἀποκτᾶ κανεὶς τὸ ποθούμενο ἀντικείμενο, τρώγωντάς το, καταργώντας το δηλαδή. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ καννίβαλος ἔμεινε ἀκόμα στὴ φάση αὐτή: εὐχαρίστως τρώει τοὺς ἐχθρούς του, καὶ δὲν τρώει παρὰ ὅποιους ἀγαπᾶ (*).

Εὔκολα ξεφεύγει ἡ κατοπινὴ τύχη τῆς συνταύτισης αὐτῆς πρὸς τὸν πατέρα. Τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα, μπορεῖ νὰ ἀναστραφεῖ· ὁ πατέρας μπορεῖ, ἐξ αἰτίας κάποιας ἐνθήλυνσης, νὰ γίνει ἀντικείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ γενετήσιες τάσεις ζητᾶν ἱκανοποίηση: στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ συνταύτιση πρὸς τὸν πατέρα ἀποτελεῖ τὴν προκαταρκτικὴ φάση τῆς ἐρωτικῆς ἀντικειμενικοποίησης τοῦ πατέρα. Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε, mutatis mutandis, γιὰ τὴ στάση τῆς κόρης πρὸς τὴ μητέρα.

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ μεταξὺ τῆς συνταύτισης πρὸς τὸν πατέρα καὶ τῆς ἐκλογῆς του γιὰ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο μπορεῖ εὔκολα νὰ ἐκφραστεῖ μὲ δυὸ λόγια: στὴν πρώτη περίπτωση ὁ πατέρας εἶναι ὅ,τι τὸ παιδὶ ἤθελε νὰ εἶναι, στὴ δεύτερη εἶναι ὅ,τι τὸ παιδὶ θὰ ἤθελε νὰ ἔχει. Στὴν πρώτη παίρνει μέρος τὸ ὑποκείμενο τοῦ ἐγώ. Στὴν δεύτερη τὸ ἀντικείμενό του. Γι' αὐτὸ ἡ συνταύτιση μπορεῖ νὰ γίνει πρὶν ἀρχίσει ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου. Πολὺ δυσκολώτερο εἶναι νὰ δώσουμε συγκεκριμένη

(*) Πρβλ. Freud: Τρεῖς φυλετικαὶ περιπτώσεις καὶ Abraham: Untersuchungen über die früheste prägenitale Eutwickelungsstufe der Libido, ἐν «Internat. Zeitschr f. Psychoanal.» Δ' 1916, ὡς καὶ Klinische Beiträge zur Psychoanalyse, τοῦ ἰδίου «Internat. psychoanalyt. Blbliothek» τόμος Ι' 1921.

μεταψυχολογική περιγραφή τῆς διαφορᾶς αὐτῆς. Διαπιστώνουμε μόνο ὅτι τὸ ἐγὼ προσπαθεῖ νὰ ἐξομοιωθεῖ μὲ ὅ,τι πῆρε γιὰ πρότυπο.

Στὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων ἡ συνταύτιση συνδέεται μὲ πολυπλοκώτερο σύνολο. Τὸ κοριτσάκι γιὰ τὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ ἀσχοληθοῦμε τώρα παρουσιάζει τὸ ἴδιο παθολογικὸ σύμπτωμα μὲ τὴ μητέρα του, ἕνα ὀδυνηρὸ βῆχα παραδείγματος χάρη. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει μὲ πολλοὺς διαφορετικοὺς τρόπους: ἡ συνταύτιση ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα, ἐκδήλωση δηλαδὴ ἐχθρικῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὴ μητέρα, ἐπιθυμίας ὑποκατάστασής της, καὶ τότε τὸ σύμπτωμα αὐτὸ ἐκφράζει ἐρωτικὴ κλίση πρὸς τὸν πατέρα, καὶ πραγματοποιεῖ τὴν ὑποκατάσταση αὐτὴ μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς: «Ἤθελες νὰ εἶσαι ἡ μητέρα· εἶσαι τώρα, γιατὶ τοὐλάχιστον ὑποφέρεις ὅσο καὶ αὐτή»· αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος σχηματισμοῦ τῶν ὑστερικῶν συμπτωμάτων. Ἢ πάλι, τὸ σύμπτωμα εἶναι σύμπτωμα τοῦ προσώπου ποὺ τὸ παιδὶ ἀγαπᾶ (ἔτσι στὸ Bruchstück einer Hysterieanalyse, ἡ Δώρα μιμεῖται τὸν βήχα τοῦ πατέρα της): Τότε μποροῦμε νὰ περιγράψουμε τὴν κατάσταση λέγοντας ὅτι ἡ συνταύτιση ἀντικατέστησε τὴν ἐρωτικὴ κλίση, κι᾽ ἡ τελευταία αὐτὴ ὑποπλάστηκε καὶ μεταβλήθηκε σὲ συνταύτιση. Ξέρουμε πὼς ἡ συνταύτιση εἶναι ἡ πιὸ πρωτόγονη μορφὴ συναισθηματικῆς ροπῆς· κάτω ἀπ᾽ τὶς συνθῆκες δημιουργίας συμπτωμάτων καὶ κατὰ συνέπεια, ἄπωσης, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἐπίδραση ὑποσυνειδήτων ἐξεργασιῶν, ἡ ἐκλογὴ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου ξαναπαραχωρεῖ συχνὰ τὴ θέση της στὴ συνταύτιση, τὸ ἐγὼ δηλαδὴ ἀπορροφᾶ τὶς ἰδιότητες τοῦ ἀντικειμένου. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὶς συνταυτίσεις αὐτές, τὸ ἐγὼ ἀντιγράφει πότε τὸ πρόσωπο ποὺ μισεῖ κανεὶς καὶ πότε τὸ πρόσωπο ποὺ ἀγαπᾶ. Καὶ διαπιστώνουμε ὅτι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ἡ συνταύτιση εἶναι μερική, τελείως περιορισμένη, ὅτι τὸ ἐγὼ δανείζεται ἁπλῶς

ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά του.

Σὲ μιὰ τρίτη περίπτωση δημιουργίας συμπτωμάτων, ἐξαιρετικὰ συχνὴ καὶ σημαντική, ἡ συνταύτιση γίνεται ἔξω ἀπὸ κάθε ἐρωτικὴ τάση πρὸς τὸ ἄτομο ποὺ ἀντιγράφεται. Ὅταν μιὰ νεαρὰ μαθήτρια παρθεναγωγείου λάβει κρυφὰ ἀπ᾽ τὸ φίλο της γράμμα· ποὺ τὴν κάνει νὰ ζηλεύει, ἀντιδρᾶ μὲ ὑστερικὴ κρίση. Μερικὲς φιλενάδες της, ξέροντας τί συμβαίνει, θὰ ὑποστοῦν ἕνα εἶδος ψυχικῆς μετάδοσης καὶ θὰ παρουσιάσουν κι᾽ αὐτὲς ὑστερικὴ κρίση. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βλέπουμε τὴ συνταύτιση νὰ ὀφείλεται στὴν ἱκανότητα ἢ στὴν ἐπιθυμία τῶν ἄλλων νὰ βρεθοῦν σὲ μιὰ ὁρισμένη κατάσταση. Οἱ φίλες της, μπορεῖ νὰ ἔχουν κι᾽ αὐτὲς ἕνα κρυφὸ ἐρωτικὸ σκάνδαλο, καί, κάτω ἀπ᾽ τὴν ἐπίδραση τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐθύνης των, νὰ δέχονται τὸν πόνο ποὺ συνεπάγεται τὸ λάθος αὐτό. Δὲν θἆταν ὅμως σωστὸ νὰ ποῦμε πὼς ἀφομοιώνουν τὰ συμπτώματα τῆς φίλης τους ἀπὸ συμπάθεια. Ἀντίθετα, ἡ συμπάθεια γεννιέται ἀπὸ τὴ συνταύτιση, καὶ γι᾽ ἀπόδειξη ἔχουμε τὸ γεγονὸς ὅτι παρόμοια μετάδοση καὶ μίμηση γίνεται καὶ στὶς περιπτώσεις ὅπου δυὸ πρόσωπα τρέφουν τὸ ἕνα γιὰ τ᾽ ἄλλο λιγώτερη συμπάθεια ἀπ᾽ τὶς συμμαθήτριες. Τὸ ἕνα ἐγὼ διέκρινε στὸ ἄλλο μιὰ σημαντικὴ ἀναλογία σὲ κάποιο σημεῖο (στὴν περίπτωση ποὺ ἀναφέραμε πρόκειται γιὰ ἴσης ἔντασης συναισθηματικότητα): ἀμέσως γίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ συνταύτιση καί, μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς παθογόνου καταστάσεως, ἡ συνταύτιση αὐτὴ καταλήγει στὸ σύμπτωμα ποὺ ἐκδηλώθηκε στὸ ἐγὼ αὐτό. Τὸ σύμπτωμα τῆς συνταύτισης δείχνει τὸ σημεῖο ὅπου συναντήθηκαν τὰ δυὸ ἐγώ, σημεῖο ποὺ θὰ εἶχε ὑποστεῖ ἄπωση.

Μποροῦμε τώρα νὰ συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς ὅ,τι μᾶς ἔδειξαν οἱ τρεῖς αὐτὲς πηγές: πρῶτον, ἡ συνταύτιση ἀποτελεῖ τὴν πιὸ πρωτόγονη μορφὴ συναισθηματικῆς ροπῆς πρὸς ἀντικείμενο· δεύτερον, ἔπειτα ἀπὸ ὑποπλασία, ἀντικαθιστᾶ τὴν ἐρωτικὴ τάση πρὸς ἕνα ἀντικείμενο, μπάζοντας τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ στὸ ἐγώ· τρίτο, ἡ συνταύ-

τιση μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ κάθε φορὰ ποὺ ἕνα πρόσωπο ἀνακαλύπτει σ' ἕνα ἄλλο κάποιο κοινὸ χαρακτηριστικό, χωρὶς τὸ δεύτερο αὐτὸ πρόσωπο νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐρωτικῶν ἐπιθυμιῶν. Ὅσο σημαντικώτερα καὶ περισσότερα εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά, τόσο τελειότερη θἆναι ἡ συνταύτιση, ἀντιστοιχῶντας ἔτσι στὴν ἀρχὴ νέου δεσμοῦ.

Ἀπὸ τώρα διαβλέπουμε ὅτι ἡ σύνδεση μεταξὺ τῶν μελῶν ἑνὸς πλήθους θὰ εἶναι ἀποτέλεσμα παρόμοιας συνταύτισης, ποὺ στηρίζεται σὲ κοινὰ συναισθήματα· καὶ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ κοινὰ αὐτὰ συναισθήματα εἶναι ἡ φύση τοῦ δεσμοῦ ποὺ συνδέει τὸ κάθε ἄτομο πρὸς τὸν ἀρχηγό. Εἶναι ἐξ ἄλλου φανερὸ πὼς κάθε ἄλλο παρὰ ἐξαντλήσαμε τὸ πρόβλημα τῆς συνταύτισης, πὼς βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ φαινόμενο ποὺ ἡ ψυχολογία ὀνομάζει Einfühlung (ἀφομοίωση τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἄλλου) καὶ ποὺ ἔχει μεγάλη σημασία, γιατὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διεισδύσουμε στὴν ψυχὴ ἀνθρώπων ξένων πρὸς τὸ **ἐγώ**. Ἐπειδὴ ὅμως θέλουμε νὰ περιοριστοῦμε στὰ ἄμεσα συναισθηματικὰ ἀποτελέσματα τῆς συνταύτισης, θ' ἀφίσουμε κατὰ μέρος τὴ σημασία της γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωή.

Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, ποὺ ἔτυχε ν' ἀσχοληθεῖ καὶ μὲ τὰ πιὸ δύσκολα προβλήματα τῶν ψυχώσεων, μπόρεσε νὰ διαπιστώσει τὴν ὕπαρξη τῆς συνταύτισης καὶ σὲ μερικὲς ἄλλες πολὺ δυσεξήγητες περιπτώσεις. Θ' ἀναφέρω λεπτομερῶς δυὸ ἀπ' αὐτές, γιατὶ θὰ μᾶς βοηθήσουν στὶς κατοπινές μας σκέψεις.

Ἡ γένεση τῆς ἀνδρικῆς φιλομοφυλίας γίνεται συνήθως ὡς ἑξῆς: ὁ νέος ἔμεινε γιὰ πολὺν καιρὸ ἐξαιρετικὰ ἐντατικὰ προσηλωμένος στὴ μητέρα του, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συμπλέγματος τοῦ Οἰδίποδα. Τὴν ἐποχὴ τῆς ἥβης θἄρθει στιγμὴ ποὺ ὁ νέος θὰ πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τὴ μητέρα του μὲ ἄλλο ἐρωτικὸ ἀντικείμενο. Τότε γίνεται μιὰ ἀπότομη μεταβολὴ τοῦ προσανατολισμοῦ: ἀντὶ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ μητέρα του, συνταυτίζεται μ' αὐ-

τήν, μεταβάλλεται σ' αὐτὴν καὶ προσπαθεῖ νὰ βρεῖ ἀντικείμενα ἱκανὰ ν' ἀντικαταστήσουν τὸ δικό του ἐγώ, ἀντικείμενα ποὺ νὰ μπορεῖ αὐτὸς ν' ἀγαπᾶ καὶ νὰ περιποιεῖται ὅπως τὸν ἀγάπησε καὶ τὸν περιποιήθηκε ἡ μητέρα του. Τὴν πραγματηκότητα τῆς ἐξεργασίας αὐτῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν διαπιστώσει συχνότατα, καὶ φυσικά, αὐτὴ εἶναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπ' τὴν ὑπόθεση ποὺ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διατυπώσει γιὰ τοὺς λόγους τῆς ἀπότομης αὐτῆς μεταβολῆς. Τὸ καταπληκτικὸ τῆς συνταύτισης αὐτῆς εἶναι ἡ ἔντασή της: σ' ἕνα ἀπ' τὰ κυριώτερα σημεῖα, στὸ ζήτημα τοῦ φυλετικοῦ χαρακτῆρα, τὸ ἄτομο μεταβάλλεται παίρνοντας γιὰ ὑπόδειγμα τὸ πρόσωπο ποὺ ὣς τότε εἴταν ἀντικείμενο τῆς ἐρωτικῆς του ὁρμῆς. Δὲν πρόκειται τώρα ν' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτό. Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ἀφημένου καὶ χαμένου ἀντικειμένου, μὲ τὴ συνταύτιση τοῦ **ἐγὼ** πρὸς αὐτό, ἡ ἀπορρόφηση τοῦ ἀντικειμένου ἀπ' τὸ **ἐγώ**, δὲν εἶναι πειὰ γιὰ μᾶς πράγματα καινούργια. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ἀπ' εὐθείας τὸ φαινόμενο αὐτὸ στὸ παιδί. Στὴ «Διεθνῆ Ψυχαναλυτικὴ Ἐπιθεώρηση» ἐδημοσιεύτηκε τελευταῖα περίπτωση ἑνὸς παιδιοῦ, ποὺ ὅταν εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ χάσει ἕνα γατάκι, ἐδήλωσε ἀμέσως πὼς τὸ γατάκι εἴταν ὁ ἑαυτός του, ἄρχισε νὰ σέρνεται μὲ τὰ τέσσερα, δὲν ἤθελε πειὰ νὰ καθίσει στὸ τραπέζι κτλ. (*).

Ἄλλο παράδειγμα ἀπορρόφησης τοῦ ἀντικειμένου μᾶς παρέχεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς μελαγχολίας, ποὺ συνήθως ὀφείλεται στὸ πραγματικὸ ἢ συναισθηματικὸ χάσιμο ἀγαπητοῦ ἀντικειμένου. Τὸ κυριώτερο χαρακτηριστικὸ τῶν περιπτώσεων αὐτῶν εἶναι ἡ σκληρὴ ταπείνωση τοῦ **ἐγὼ** ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του: ὁ ἄρρωστος αὐτοκατακρίνεται ἀλύπητα καὶ κατηγορεῖ τὸν ἑαυτό του σκληρά. Ἡ ἀνάλυση ἔδειξε ὅτι οἱ κατηγόριες αὐτὲς κι' οἱ ἐπικρίσεις κατὰ βάθος ἀποτείνονται στὸ ἀντικείμενο

(*) Markuszewicz: Beitrag zum autistischen Denken bei Kindern, «Internat. Zeitschrift. f. Psychoan.» ϛ' 1920.

κι᾽ ἀποτελοῦν ἐκδίκηση τοῦ ἐγὼ κατὰ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ. Ἡ σκιὰ τοῦ ἀντικειμένου ρίχτηκε πάνω στὸ ἐγώ, λέω κάπου ἀλλοῦ. Ἡ ἀπορρόφηση τοῦ ἀντικειμένου εἶναι χαρακτηριστικὴ στὴν περίπτωση αὐτή.

Ἀλλὰ ἡ μελαγχολία μᾶς δείχνει κι᾽ ἄλλες λεπτομέρειες, ποὺ μποροῦν νἄχουν σημασία γιὰ τὶς κατοπινές μας ἔρευνες. Μᾶς δείχνει τὸ ἐγὼ μοιρασμένο, χωρισμένο σὲ δυὸ ἀλληλοσυγκρουόμενα μέρη. Τὸ ἕνα ἀπ᾽ αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μεταβλήθηκε μὲ τὴν ἀπορρόφηση, καὶ ποὺ κλείνει μέσα του τὸ χαμένο ἀντικείμενο. Ἀλλὰ τὸ μέρος ποὺ δείχνεται τόσο σκληρὸ στὸ ἄλλο, δὲν μᾶς εἶναι οὔτε κι᾽ αὐτὸ ἄγνωστο. Τὸ μέρος αὐτὸ παριστάνει τὴ «φωνὴ τῆς συνείδησης», τὸ δικαστήριο τοῦ ἐγώ· ἐκδηλώνεται καὶ κάτω ἀπὸ ὁμαλὲς συνθῆκες, μὰ δὲν παρουσιάζεται τόσο σκληρὸ καὶ ἄτεγκτο. Καὶ ἀλλοῦ (μιλῶντας γιὰ τὸ ναρκισσισμό, τὴ λύπη καὶ τὴ μελαγχολία) ἀναγκαστήκαμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὸ βάθος τοῦ ἐγὼ μπορεῖ νὰ σχηματισθεῖ ἕνα τέτοιο δικαστήριο, κι᾽ ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει ἀπ᾽ τὸ ὑπόλοιπο ἐγὼ καὶ νἄρθει σὲ σύγκρουση μαζύ του. Τὸ ὠνομάσαμε ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ καὶ εἴπαμε ὅτι τὸ ἔργο του εἶναι ἡ αὐτοπαρατήρηση, ἡ ἠθικὴ συνείδηση, ἡ λογοκρισία τῶν ὀνείρων κι᾽ ἡ διαδραμάτιση τοῦ κυριώτερου ρόλου στὸ φαινόμενο τῆς ἄπωσης. Τότε λέγαμε ὅτι τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ τοῦ ἐγὼ ἦταν κληρονόμος τοῦ ναρκισσισμοῦ, τῆς κατάστασης ἐκείνης τοῦ παιδικοῦ ἐγὼ ποὺ ἐπαρκοῦσε στὸν ἑαυτό του. Σιγὰ-σιγὰ δανείζεται ἀπ᾽ τὶς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἐπιβάλλει τὸ περιβάλλον αὐτὸ στὸ ἐγώ, καὶ ποὺ δὲν μποροῦν πάντοτε νὰ ἱκανοποιηθοῦν ἀπ' αὐτό, σὲ τρόπο ὥστε ὁ ἄνθρωπος, ὅταν νομίζει ὅτι ἔχει λόγους νὰ εἶναι δυσαρεστημένος μὲ τὸν ἑαυτό του, νὰ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἱκανοποίηση στὸ ἰδεῶδες ἐγὼ ποὺ διαφοροποιήθηκε ἀπ᾽ τὸ κυρίως ἐγώ. Ἐξακριβώσαμε ἀκόμη ὅτι στὸ παραλήρημα αὐτοπαρατήρησης βλέπουμε καθαρὰ τὴν ἀποσύνθεση τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ καὶ μποροῦμε ν᾽ ἀναγάγουμε τὶς ἀρχές του στὶς ἐπιδράσεις τῶν ἀνωτέρων καὶ

κυρίως τῶν γονέων (*). Δὲ λησμονήσαμε ὅμως νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ ἀπόσταση μεταξὺ ἰδεώδους ἐγὼ καὶ πραγματικοῦ ἐγὼ διαφέρει κατὰ τὰ ἄτομα καὶ σὲ πολλὰ πρόσωπα ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ τοῦ ἐγὼ δὲν ξεπέρασε τὸν βαθμὸ ποὺ παρουσιάζει στὸ παιδί.

Πρὶν ὅμως μπορέσουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ὅλα τὰ ὑλικὰ αὐτὰ γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς ἐρωτικῆς ὀργάνωσης τοῦ πλήθους, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε καὶ μερικὲς ἄλλες σχέσεις μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ἐγώ (**).

Η΄

ΕΡΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΥΠΝΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Καὶ στὶς ἰδιοτροπίες της ἀκόμη ἡ γλῶσσα μένει πιστὴ σὲ κάποια πραγματικότητα. Γι᾽ αὐτὸ μὲ τὴ λέξη

(*) Zur Einführung des Narzissmus.

(**) Ξέρουμε καλὰ πῶς τὰ παραδείγματα αὐτὰ ποὺ δανειστήκαμε ἀπ᾽ τὴν παθολογία δὲν ἐξαντλοῦν τὴ φύση τῆς συνταύτισης καὶ πῶς ἀφίσαμε ἄθικτο ἕνα μέρος τοῦ αἰνίγματος ποὺ παρουσιάζουν οἱ ὁμαδικοὶ σχηματισμοί. Γιὰ νὰ ἐξαντλήσουμε τὸ θέμα αὐτό, θἄπρεπε νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ πολὺ βαθύτερη καὶ πλατύτερη ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Ξεκινῶντας ἀπ᾽ τὴ συνταύτιση, κι᾽ ἀκολουθῶντας την πρὸς μιὰ ὡρισμένη κατεύθυνση, καταλήγουμε, μέσω τῆς μίμησης, στὴν Einfühlung, τὴν ἀντίληψη δηλαδὴ τοῦ μηχανισμοῦ ποὺ ἐπιτρέπει κατ᾽ ἀρχὴν νὰ κρατήσουμε ὁρισμένη στάση ἀπέναντι μιᾶς ἄλλης ψυχικῆς ζωῆς. Καὶ στὶς περιπτώσεις ἀκόμη ὅπου ἡ συνταύτιση ἔχει πραγματοποιηθεῖ, πολλὰ σημεῖα μένουν νὰ διευκρινισθοῦν. Ἡ συνταύτιση ἔχει, μεταξὺ ἄλλων, γιὰ συνέπεια τὴν ἀποφυγὴ κάθε βιαιότητας ἢ προσβολῆς τοῦ προσώπου μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει κανεὶς ταυτισθεῖ, καὶ τὴ βοήθεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Ἡ μελέτη τῶν συνταυτίσεων αὐτῶν ὅπως βρίσκονται παραδείγματος χάρη στὴ βάση τῆς ὁμάδας ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ πατριά, ἀπεκάλυψε στὸν Ρόμπερτσον Σμὶθ τὸ παράδοξο γεγονὸς ὅτι βασίζονται στὴν ἀναγνώριση κοινῆς οὐσίας [Kinship and Marriage 1885] καὶ μποροῦν, συνεπῶς, νὰ δημιουργηθοῦν μὲ τὴ συμμετοχὴ σὲ κοινὸ γεῦμα. Ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συσχετίσουμε τὶς συνταυτίσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ μὲ τὴν ἱστορία τῆς πρωτόγονης οἰκογένειας, ὅπως τὴν ἐσχεδίασα στὸ Τοτὲμ καὶ Ταμπού.

«ἔρως» ἐννοεῖ τὶς πιὸ διάφορες συναισθηματικὲς σχέσεις, ποὺ χαρακτηρίζουμε κι' ἐμεῖς μὲ τὴν ἴδια ὀνομασία, χωρὶς ὅμως νὰ ξεχωρίζει ἂν ἐννοεῖ μὲ τὴ λέξη αὐτὴ τὸν κυρίως ἔρωτα, σὲ τρόπο ποὺ παραδέχεται σιωπηρὰ τὴν πιθανότητα τῆς ὕπαρξης ἱεραρχίας στὸ φαινόμενο τοῦ ἔρωτα. Δὲν θὰ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ ἐπιβεβαιώσουμε τὴν ὕπαρξη παρόμοιας ἱεραρχίας μὲ γεγονότα ποὺ βγαίνουν ἀπ' τὴν παρατήρηση.

Σὲ ὡρισμένο ἀριθμὸ περιπτώσεων, ὁ ἔρως δὲν εἶναι παρὰ ἐρωτικὴ ροπὴ πρὸς ἕνα ἀντικείμενο, μὲ σκοπὸ τὴν ἄμεση γενετήσια ἱκανοποίηση, καὶ ἡ ροπὴ σταματᾶ μόλις ἡ ἱκανοποίηση πραγματοποιηθεῖ: εἶναι ὁ κοινός, ὁ αἰσθησιακὸς ἔρως. Ξέρουμε ὅμως ὅτι ἡ ἐρωτικὴ κατάσταση δὲν παρουσιάζει πάντοτε τὴν ἁπλότητα αὐτή. Ἡ βεβαιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ἡ μόλις ἱκανοποιημένη ἀνάγκη δὲν θ' ἀργήσει νὰ ξυπνήσει πάλι ἦταν ἀσφαλῶς ὁ κυριώτερος λόγος τῆς μόνιμης ροπῆς πρὸς τὸ γενετήσιο ἀντικείμανο, τῆς διατήρησης τοῦ «ἔρωτα» πρὸς τὸ ἀντικείμενο αὐτό, ἀκόμη καὶ στὰ μεσοδιαστήματα ἐκεῖνα ὅπου δὲν αἰσθάνεται τὸ ἄτομο γενετήσια ἀνάγκη.

Καὶ μιὰ ἄλλη συνέπεια βγαίνει ἀπ' τὴν τόσο χαρακτηριστικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν πρώτη φάση τῆς ζωῆς του, ποὺ συνήθως τελειώνει μὲ τὸν πέμπτο χρόνο τῆς ἡλικίας, τὸ παιδὶ βρίσκει τὸ πρῶτο ἐρωτικὸ ἀντικείμενο στὸν ἕνα ἀπ' τοὺς γονεῖς του καὶ σ' αὐτὸν συγκεντρώνει ὅλες τὶς γενετήσιες τάσεις ποὺ ζητᾶν ἱκανοποίηση. Ἡ ἄπωση ποὺ δημιουργεῖται στὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς ἐπιβάλλει στὸ παιδὶ νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παιδικῶν αὐτῶν γενετησίων σκοπῶν καὶ ἔχει γιὰ συνέπεια τὴ βαθειὰ μεταβολὴ τῆς στάσης του πρὸς τοὺς γονεῖς του. Τὸ παιδὶ ἀγαπᾶ βέβαια τοὺς γονεῖς του, ἀλλὰ οἱ πρωτόγονες τάσεις του ἔχουν συναντήσει ἐμπόδια. Τὰ αἰσθήματά του πρὸς αὐτοὺς εἶναι πιὰ αἰσθήματα στοργῆς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ προηγούμενες «αἰσθησιακὲς» τάσεις διατηροῦνται ἀκόμη, περισσότερο ἢ λιγώτερο ἔντονες, στὸ ὑποσυνείδητο

καί, κατὰ συνέπεια, τὸ πρωτόγονο ρεῦμα ἐξακολουθεῖ μὲ κάποιον τρόπο νὰ κυλάει (*).

Τὴν ἐποχὴ τῆς ἥβης, νέες, πολὺ ἔντονες τάσεις, παρουσιάζονται, ποὺ ἀποβλέπουν σὲ ἄμεσους γενετήσιους σκοπούς. Στὶς δυσμενεῖς περιπτώσεις οἱ γενετήσιες τάσεις μένουν τελείως χωρισμένες ἀπ᾽ τὶς «στοργικὲς» τάσεις. Παρουσιάζεται τότε μιὰ εἰκόνα ποὺ συχνὰ ἐξιδανικεύθηκε ἀπὸ διάφορα φιλολογικὰ ρεύματα. Ὁ ἄντρας αἰσθάνεται χιμαιρικὴ λατρεία γιὰ γυναῖκες ποὺ τὶς σέβεται, ἀλλὰ ποὺ δὲν τοῦ διεγείρουν ἐρωτικὰ συναισθήματα, ἐνῶ διεγείρεται ἀπὸ ἄλλες γυναῖκες, ποὺ δὲν τὶς «ἀγαπᾶ» καὶ ποὺ πολὺ λίγο τὶς ἐκτιμᾶ, ἂν δὲν τὶς περιφρονεῖ. Πολὺ συχνά, ὁ ἔφηβος κατορθώνει νὰ συνθέσει ὡς ἕνα σημεῖο τὸν πνευματικὸ πλατωνικὸ ἔρωτα καὶ τὸν γενετήσιο γήϊνο ἔρωτα· στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ στάση του πρὸς τὸ γενετήσιο ἀντικείμενο χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη δράση ἐλεύθερων καὶ συγκρατημένων τάσεων. Ἀνάλογα μὲ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν στὴ γενετήσια ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου τὰ δυὸ αὐτὰ εἴδη τάσεων, μποροῦμε νὰ μετρήσουμε τὸ βαθμὸ τοῦ πραγματικοῦ ἔρωτα καὶ τὸ βαθμὸ τῆς καθαρὰ γενετήσιας ἐπιθυμίας.

Στὸ πλαίσιο τοῦ «πραγματικοῦ» αὐτοῦ ἔρωτα (**) μᾶς ἔκανε ἐντύπωση ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο ξεφεύγει ὡς ἕνα σημεῖο ἀπὸ τὴν κριτική, ὅτι τὸ ἄτομο ποὺ ἀγαπᾶ ἐκτιμᾶ τὶς ἰδιότητες τοῦ ἀντικειμένου του περισσότερο ἀπ᾽ ὅ,τι τὶς ἰδιότητες τῶν ἀτόμων ποὺ δὲν ἀγαπᾶ, ἢ τὶς ἰδιότητες τοῦ ἴδιου ἀτόμου προτοῦ τὸ ἀγαπήσει. Ὅταν οἱ αἰσθησιακὲς τάσεις ἔχουν ἀπωθηθεῖ ἢ καταβληθεῖ μὲ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐπιτυχία, βλέπουμε νὰ γεννιέται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ αἰσθησιακὸς αὐτὸς ἔρως ὀφείλεται στὶς

(*) Πρβλ. Τρεῖς φυλετικαὶ περιπτώσεις.

(**)Ueber die allgemeine Erniedrigung des Liebeslebens, ἐν Sammlung, δ' σειρά, 1918.

ψυχικὲς ἱκανότητες τοῦ ἀντικειμένου, ἐνῶ ἀντίθετα συνήθως τοῦ ἀποδίδονται οἱ ψυχικὲς αὐτὲς ἱκανότητες κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς αἰσθησιακῆς εὐχαρίστησης ποὺ φέρνει τὸ ἀντικείμενο.

Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ κρίση ἀπατᾶται χάρη στὴν ἐξιδανίκευση. 'Αλλὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ διευκολύνει τὸν προσανατολισμό μας: βλέπουμε καθαρὰ ὅτι τὸ ἄτομο συμπεριφέρεται πρὸς τὸ ἀντικείμενό του ὅπως καὶ πρὸς τὸν ἑαυτό του κι' ὅτι στὴν ἐρωτικὴ κατάσταση ἕνα μέρος τῆς ναρκισσικῆς γενετήσιας ὁρμῆς μεταφέρεται στὸ ἀντικείμενο. Σὲ ὁρισμένες μάλιστα μορφὲς ἐρωτικῆς ἐκλογῆς εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἀντικείμενο ἀντικαθιστᾶ ἕνα ἰδεῶδες, ποὺ τὸ ἐγὼ θὰ ἤθελε νὰ τὸ ἐνσαρκώσει στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐπιθυμία του. 'Αγαπᾶ κανεὶς τὸ ἀντικείμενο, γιατὶ βρίσκει σ' αὐτὸ τὶς τελειότητες ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχει ὁ ἑαυτός του καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὸν δικό του ναρκισσισμό.

Ὅσο ἡ ὑπερβολικὴ ἀξία ποὺ ἀποδίδεται στὸ ἀντικείμενο κι' ἡ ἐρωτικὴ κατάσταση αὐξάνονται, ἡ ἑρμηνεία τῆς εἰκόνας ποὺ παρουσιάζεται γίνεται εὐκολώτερη. Οἱ τάσεις πρὸς ἄμεση γενετήσια ἱκανοποίηση μποροῦν νὰ ὑποστοῦν τέλεια ὑποπλασία, ὅπως συχνὰ συμβαίνει στὸν ποιητικὸ ἔρωτα τοῦ ἔφηβου. Τὸ ἐγὼ γίνεται ὁλοένα ταπεινότερο, ἐνῶ τὸ ἀντικείμενο γίνεται ὁλοένα πιὸ ὑπέροχο καὶ πολύτιμο, τραβάει πάνω του ὅλον τὸν ἔρωτα ποὺ τὸ ἐγὼ μποροῦσε νἄνοιωθε γιὰ τὸν ἑαυτό του, πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νἄχει σὰν φυσικὴ συνέπεια τὴν ὁλοκληρωτικὴ θυσία τοῦ ἐγώ. Τὸ ἀντικείμενο ἀπορροφᾶ, καταβροχθίζει μποροῦμε νὰ ποῦμε, τὸ ἐγώ. Σὲ κάθε ἐρωτικὴ κατάσταση βρίσκουμε μιὰ τάση πρὸς ταπείνωση, πρὸς περιορισμὸ τοῦ ναρκισσισμοῦ, πρὸς τέλεια ἐξαφάνιση μπροστὰ στὸ ἀγαπητὸ πρόσωπο: σὲ μερικὲς μάλιστα περιπτώσεις τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ εἶναι ἐξαι-

ρετικὰ ἔντονα, καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν αἰσθησιακῶν ἀπαιτήσεων, κυριαρχοῦν ἀπολύτως.

Αὐτὸ παρατηρεῖται εἰδικώτερα στὸν ἄτυχο, τὸν χωρὶς ἀνταπόδοση ἔρωτα, γιατὶ στὸν ἀμοιβαῖο ἔρωτα, κάθε γενετήσια ἱκανοποίηση ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἐλάττωση τοῦ βαθμοῦ ἐξιδανίκευσης τοῦ ἀντικειμένου. Μὲ τὴν ἐγκατάλειψη αὐτὴ τοῦ ἐ γ ὼ στὸ ἀντικείμενο, ποὺ δὲν ξεχωρίζει διόλου ἀπ᾽ τὴν ὑπέρτατη ἐγκατάλειψη σ' ἀφηρημένη ἰδέα, παύουν νὰ ὑπάρχουν ἀπαιτήσεις ἀπὸ αὐτὸ ποὺ τὸ ἐ γ ὼ θεωρεῖ σὰν ἰδεῶδες του καὶ ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἑνώσει μ' αὐτὸ τὴν προσωπικότητά του. Ἡ κριτικὴ σιωπᾶ: ὅ,τι κάνει κι' ὅ,τι ζητάει τὸ ἀντικείμενο, εἶναι σωστό. Ἡ φωνὴ τῆς συνείδησης δὲν παρεμβαίνει πειά, ὅταν πρόκειται γιὰ πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι εὐχάριστο στὸ ἀντικείμενο· στὴν ἐρωτικὴ τύφλωση ἐγκληματεῖ κανεὶς χωρὶς τύψεις. Μὲ δυὸ λόγια, τ ὸ ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο π ῆ ρ ε τ ὴ θ έ σ η τ ο ῦ ἰ δ ε ώ δ ο υ ς τ ο ῦ ἐ γ ώ.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ διαφορὰ μεταξὺ συνταύτισης καὶ ἐρωτικῆς κατάστασης στὶς ἀνώτερες ἐκδηλώσεις της, τὴ γοητεία, τὴν ἐρωτικὴ ἔξαρση, μᾶς εἶναι εὔκολο νὰ τὴν ἐξακριβώσουμε. Στὴν πρώτη περίπτωση, τὸ ἐγὼ δέχεται τὶς ἰδιότητες τοῦ ἀντικειμένου, γίνεται ὅμοιο μ᾽ αὐτὸ ἀπορροφῶντας τὸ ἀντικείμενο, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἔκφραση τοῦ Φέρεντσι· στὴ δεύτερη περίπτωση δίνεται ὁλόκληρο στὸ ἀντικείμενο, σβύνει μέσα του. Παρατηροῦμε ὅμως, ἂν κυττάξουμε καλύτερα, ὅτι ἡ περιγραφὴ αὐτὴ παρουσιάζει ἀντιφάσεις, ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν. Ἀπ᾽ τὴν ἄποψη τοῦ περιεχομένου, τὸ ἄτομο, οὔτε ἔδωσε, οὔτε δέχτηκε, γιατὶ κι᾽ ἡ πιὸ ἄκρα ἐρωτικὴ κατάσταση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἀπορρόφηση τοῦ ἀντικειμένου ἀπ' τὸ ἐγώ. Ἡ ἀκόλουθη διάκριση θὰ βασιζόταν ἴσως σὲ οὐσιωδέστερα σημεῖα: στὴν περίπτωση τῆς συνταύτισης, τὸ ἀντικείμενο ἐξαερώνεται καὶ χάνεται, γιὰ νὰ ξαναφανεῖ στὸ ἐγώ, ποὺ ὑφίσταται μερικὴ μεταροπή, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ χαμένου ἀντικει

μένου· στὴν ἄλλη περίπτωση, τὸ ἀντικείμενο διατηρεῖται, προικισμένο ὅμως σὲ βάρος τοῦ **ἐγὼ** μὲ ὅλες τὶς ἰδιότητες τοῦ τελευταίου. Ἀλλὰ καὶ στὴ διάκριση αὐτὴ ὑπάρχει μιὰ ἀντίρρηση. Εἶναι μήπως ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ἡ συνταύτιση ἐπιφέρει τὴν ἄρνηση τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου; Δὲν μπορεῖ τάχα νὰ ὑπάρχει συνταύτιση, χωρὶς ἐξαφάνιση τοῦ ἀντικειμένου; Πρὶν ὅμως ἀρχίσουμε τὴ συζήτηση τοῦ στρυφνοῦ αὐτοῦ θέματος, διαισθανόμαστε ἀμυδρὰ ὅτι ἡ φύση τῆς κατάστασης αὐτῆς ἐπιτρέπει καὶ τρίτη διάκριση, ἀνάλογα μὲ τὸ **ἂν τὸ ἀντικείμενο** παίρνει **τὴ θέση τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἐγώ**.

Ἀπ᾿ τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση ὡς τὴν ὑπνωτικὴ ἡ ἀπόσταση δὲν εἶναι μεγάλη. Οἱ ὁμοιότητες μεταξύ τους εἶναι ὁλοφάνερες. Τὸ ὑποκείμενο φέρεται πρὸς τὸν ὑπνωτιστὴ μὲ τὴν ἴδια ταπείνωση κι᾿ ὑποταγή, μὲ τὴν ἴδια ἐγκατάλειψη τοῦ ἑαυτοῦ του, μὲ τὴν ἴδια ἔλλειψη κριτικῆς, μὲ τὴν ὁποία φέρεται καὶ στὸ ἀγαπημένο πρόσωπο. Παρατηροῦμε τὴν ἴδια παραίτηση ἀπὸ κάθε προσωπικὴ πρωτοβουλία· δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ὑπνωτιστὴς πῆρε τὴ θέση τοῦ **ἰδεώδους τοῦ ἐγώ**. Ἀλλὰ στὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση, ὅλες οἱ ἰδιορρυθμίες αὐτὲς παρουσιάζονται σαφέστερα καὶ πιὸ ἀνάγλυφα, σὲ τρόπο ὥστε θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὑπνωτικῆς, παρὰ ν᾿ ἀκολουθήσουμε τὸν ἀντίθετο δρόμο. Ὁ ὑπνωτιστὴς εἶναι γιὰ τὸν ὑπνωτισμένο τὸ μόνο ἀξιοπρόσεχτο ἀντικείμενο· τίποτε ἔξω ἀπ᾿ αὐτὸν δὲν ὑπάρχει. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ **ἐγὼ** αἰσθάνεται, ὅπως καὶ στὸ ὄνειρο, ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἢ βεβαιώνει ὁ ὑπνωτιστής, μᾶς θυμίζει ὅτι παραλείψαμε ν᾿ ἀναφέρουμε, πὼς μιὰ ἀπ᾿ τὶς λειτουργίες τοῦ **ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ** εἶναι καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς πραγματικότητας (*). Τὸ γε-

(*) Πρβλ. Metapsycholaogische Ergänzung zur Traumlehre, ἐν Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, δ' σειρά, 1928.

γονὸς ὅτι τὸ ἐγὼ θεωρεῖ μιὰ ἀντίληψη ὡς πραγματικὴ δὲν εἶναι περίεργο, ἀφοῦ ἡ ψυχικὴ λειτουργία ποὺ ὑποβάλλει τὰ γεγονότα στὸν ἔλεγχο τῆς πραγματικότητας βεβαιώνει τὴν πραγματικότητα τῆς ἀντίληψης αὐτῆς. Ἡ τέτοια ἔλλειψη τάσεων κατευθυνόμενων πρὸς ἐλεύθερους γενετήσιους σκοποὺς συντελεῖ στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἄκρας ἁγνότητας τῶν φαινομένων. Ἡ ὑπνωτικὴ σχέση συνίσταται στὴν πλήρη ἐρωτικὴ ἐγκατάλειψη, μὲ τὴν ἐξαίρεση μόνο τῆς γενετήσιας ἱκανοποίησης, ἐνῶ στὴν ἐρωτικὴ κατάσταση ἡ ἱκανοποίηση αὐτὴ προσωρινὰ μόνο ἀπωθεῖται καὶ πάντοτε βρίσκεται στὸ βάθος τῆς κατάστασης, σὰν πιθανὸς σκοπός.

Μποροῦμε ὅμως ἀπ᾿ τὴν ἄλλη μεριὰ νὰ ποῦμε πὼς ἡ ὑπνωτικὴ σχέση παρουσιάζει, ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση, ἕναν ὁμαδικὸ σχηματισμὸ μὲ δυὸ ἄτομα. Ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση δύσκολα μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν ὁμαδικὸ σχηματισμὸ γιατὶ εἶναι εἶδος ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ κι᾿ αὐτή. Ἀπ᾿ τὴν πολύπλοκη ὑφὴ τοῦ πλήθους παρουσιάζει ἕνα μεμονωμένο στοχεῖο : τὴν τάση τοῦ ἀτόμου ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πλήθους, ἔναντι τοῦ δημεγέρτου. Ὁ ἀριθμητικὸς περιορισμὸς διακρίνει τὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση ἀπ᾿ τὸν ὁμαδικὸ σχηματισμό, ὅπως ἡ ἔλλειψη ἄμεσων γενετησίων τάσεων τὴ διακρίνει ἀπ' τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση. Ἔτσι κατέχει διάμεση θέση μεταξὺ τῶν δύο.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι οἱ σταθερώτεροι δεσμοὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων γεννιῶνται ἀπ᾿ τὶς γενετήσιες ἐκεῖνες τάσεις ποὺ ξέφυγαν ἀπ᾿ τὸ σκοπό τους. Αὐτὸ ἐξηγεῖται εὔκολα ἀπ᾿ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τάσεις αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν ἀπολύτως, ἐνῶ οἱ ἐλεύθερες γενετήσιες τάσεις ἐξασθενίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ κάθε φορὰ ποὺ φτάνει κανεὶς τὸ γενετήσιο σκοπό. Ὁ αἰσθησιακὸς ἔρως εἶναι προωρισμένος νὰ σβύνει, μόλις ἱκανοποιηθεῖ· γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διαρκέσει, πρέπει νὰ συνδυασθεῖ ἀπ' τὴν ἀρχὴ μὲ στοιχεῖα καθαρᾶς στοργῆς, ποὺ νὰ μὴ ἀκολουθοῦν γενετήσιο σκοπό, ἢ νὰ

ὑποστεῖ σὲ ὡρισμένη στιγμὴ μιὰ παρόμοια μετατροπή. Ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση θὰ μᾶς ἀπεκάλυπτε εὔκολα τὸ αἴνιγμα τῆς ἐρωτικῆς κατασκευῆς τοῦ πλήθους, ἂν δὲν παρουσίαζε χαρακτηριστικὰ σὰν τὴν χωρὶς ἄμεσους γενετήσιους σκοποὺς ἐρωτικὴ κατάσταση, ποὺ δὲν μπόρεσαν ἀκόμη νὰ βροῦν λογικὴ ἐξήγηση. Σὲ πολλὰ σημεῖα ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση εἶναι ἀκατανόητη καὶ παρουσιάζει κάποιον μυστικοπαθῆ χαρακτῆρα. Μία ἀπ᾿ τὶς ἰδιομορφίες της εἶναι ἕνα εἶδος παράλυσης τῆς θελήσεως καὶ τῶν κινήσεων, παράλυσης ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιρροῆς παντοδύναμου ἀτόμου πάνω σὲ ἄτομο ἀδύνατο, ἀνυπεράσπιστο, κι᾿ ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ μᾶς θυμίζει τὸν ὑπνωτισμὸ τῶν ζώων διὰ τοῦ τρόμου. Πολλὰ μένουν ἀκόμη νὰ ξεκαθαριστοῦν στὸ ζήτημα τῆς πρόκλησης τῆς ὑπνωτικῆς κατάστασης καὶ τῶν σχέσεών της μὲ τὸν ὕπνο· κι᾿ αἰνιγματικὴ ἐκλογὴ προσώπων κατάλληλων νὰ τὴν προκαλέσουν, ἐνῶ ἄλλα δὲν μποροῦν νὰ φέρουν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση ὑπάρχει κάποια ἄγνωστη ἀκόμη συνθήκη, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἁγνότητα τῶν ἐρωτικῶν τάσεων. Ἄλλο πάλι ἀξιοπρόσεχτο γεγονὸς εἶναι ὅτι παρ᾿ ὅλη τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὑποβάλλεται τὸ ὑπνωτισμένο ἀντικείμενο, ἡ ἠθική του συνείδηση μπορεῖ νὰ δείξει μεγάλη ἀντοχή. Αὐτὸ ἴσως συμβαίνει γιατὶ στὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση, ὅπως ἐπιφέρεται αὐτὴ σήμερα, τὸ ὑποκείμενο ἐξακολουθεῖ νὰ καταλαβαίνει ὅτι δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ ἁπλὸ παιχνῖδι, γιὰ μιὰ ἀνακριβῆ ἀναπαράσταση ἄλλης κατάστασης μὲ πολὺ μεγαλύτερη βιολογικὴ σημασία.

Τὰ παραπάνω μᾶς ἐπιτρέπουν ἐν τούτοις νὰ δώσουμε ἕναν ὁρισμὸ τῆς ἐρωτικῆς ὑφῆς τοῦ πλήθους, ὅπως τουλάχιστο τὸ ἐξετάσαμε ὡς τώρα, πλήθους δηλαδὴ μὲ δημεγέρτη, ποὺ δὲν ἐπῆρε ἀκόμη, χάρις σὲ μιὰ ὑπερβολικὰ τέλεια ὀργάνωση, τοὺς χαρακτῆρες ἑνὸς ἀτόμου. Ἔτσι τὸ πρωτόγονο πλῆθος παρουσιάζεται σὰν ἄθροισμα ἀτόμων ποὺ ὅλα τους ἀντικατέστη-

σαν τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ τους μὲ τὸ ἀντικείμενο, καὶ κατὰ συνέπεια τὰ ἐγώ τους συνταυτίσθηκαν.

Θ΄

ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟ ΤΗΣ ΑΓΕΛΗΣ

Ἐὰν ἐνομίσαμε ὅτι μὲ τὸν τύπο αὐτὸν ἐλύσαμε τὸ αἴνιγμα τοῦ πλήθους, θ' ἀπογοητευθοῦμε γρήγορα. Τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ βάθος περιορισθήκαμε νὰ ἀναγάγουμε τὸ αἴνιγμα τοῦ πλήθους στὸ τόσο σκοτεινὸ αἴνιγμα τῆς ὑπνωτικῆς κατάστασης, δὲ θ' ἀργήσει νὰ μᾶς φέρει στὴ στυγνὴ πραγματικότητα. Νὰ ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη ἀντίρρηση ποὺ μᾶς δείχνει ποιὸ δρόμο πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε.

Πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι οἱ πολυάριθμοι συναισθηματικοὶ δεσμοὶ ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ πλῆθος, ἀρκοῦν βέβαια νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἔλλειψη ἀνεξαρτησίας καὶ πρωτοβουλίας τοῦ ἀτόμου, τὴν ταυτότητα τῶν ἀντιδράσεών του μὲ τὶς ἀντιδράσεις ὅλων τῶν ἄλλων ἀτόμων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ πλῆθος, τὴν κατάπτωσή του σὲ ἁπλὴ μονάδα μὲς τὸ πλῆθος. Μὰ τὸ πλῆθος, σὰν σύνολο ἔχει κι' ἄλλους χαρακτῆρες: πτώση τῆς διανοητικῆς ἱκανότητας, ὑπερβολικὸ βαθμὸ συναισθηματικότητας, ἀνικανότητα νὰ συγκρατηθεῖ, τάση νὰ ξεπεράσει στὶς συναισθηματικές του ἐκδηλώσεις κάθε ὅριο καὶ νὰ βρεῖ στὴ δράση τὴ διέξοδο τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Ὅλοι αὐτοὶ κι' ἄλλοι ἀκόμη χαρακτῆρες, ποὺ τόσο χτυπητὰ τοὺς περιέγραψε ὁ Λεμπόν, ἀποτελοῦν χωρὶς ἀμφιβολία, ὑποστροφὴ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας πρὸς παλαιότερη φάση, ποὺ δὲν μᾶς φαίνεται περίεργο νὰ τὴ συναντήσουμε στὸ παιδὶ καὶ τὸν ἄγριο. Μιὰ τέτοια ὑποστροφὴ χαρακτηρίζει ἰδίως τὰ κοινὰ πλήθη, ἐνῶ στὰ καλὰ ὠργανωμένα πλήθη οἱ χαρακτῆρες τῆς ὑποστροφῆς περιορίζονται, καθὼς εἴπαμε, σὲ μεγάλο βαθμό.

Ἔτσι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ κατάσταση, ὅπου τὸ ἀτομικὸ συναίσθημα κι' ἡ προσωπικὴ διανοητικὴ ἐνέρ-

γεια εἶναι πολὺ ἀδύνατες γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν ἀνεξάρτητα, χωρὶς ἀνάλογες συναισθηματικὲς καὶ διανοητικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ἄλλων ἀτόμων. Ἂς θυμηθοῦμε σχετικά, πόσο πολλὰ εἶναι τὰ φαινόμενα ἐξάρτησης στὴν κανονικὴ ἀνθρώπινη κοινωνία, πόσο σπάνια συναντοῦμε τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸ ἀτομικὸ θάρρος, πόσο κατέχεται τὸ ἄτομο ἀπὸ ἐπιδράσεις μιᾶς ὁμαδικῆς ψυχῆς, σὰν τὶς ἰδιότητες τῆς φυλῆς, τὶς ταξικὲς προλήψεις, τὴν κοινὴ γνώμη κτλ. Τὸ αἴνιγμα τῆς ἐπίδρασης διὰ τῆς ὑποβολῆς γίνεται ἀκόμη σκοτεινότερο, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐπίδραση αὐτὴ δὲν γίνεται μόνο ἀπ᾽ τὸ δημεγέρτη στὴ μάζα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο, καὶ θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς παρατηρηθεῖ πὼς δὲν ἐξετάσαμε παρὰ τὶς σχέσεις πρὸς τὸ δημεγέρτη, παραβλέποντας ἕναν ἄλλον παράγοντα, τὴν ἀλληλοϋποβολή.

Γι᾽ αὐτὸ μὲ μεγαλύτερη μετριοφροσύνη θ᾽ ἀκούσουμε μιὰ ἄλλη γνώμη, ποὺ μᾶς ὑπόσχεται νὰ μᾶς δώσει μιὰ λύση, στηριγμένη σ᾽ ἁπλούστερες ἀρχές. Τὴ γνώμη αὐτὴ τὴ βρίσκουμε στὸ λαμπρὸ βιβλίο τοῦ Ο. Τρόττερ πάνω στὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης, λυπούμενοι μόνο, γιατὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν κατώρθωσε νὰ κρατηθεῖ πάνω ἀπ᾽ τὶς ἀντιπάθειες ποὺ ἔφερε ὁ Παγκόσμιος Πόλεμος (*).

Ὁ Τρόττερ θεωρεῖ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ὄχλου, σὰν ἀποτελέσματα ἑνὸς ἐνστίκτου τῆς ἀγέλης (gregariousness), ἔμφυτου στὸν ἄνθρωπο, ὅπως καὶ στ᾽ ἄλλα εἴδη ζώων. Ἀπὸ βιολογικὴ ἄποψη τὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης δὲν εἶναι παρὰ ἐκδήλωση καὶ συνέπεια τῆς πολυκύτταρης ὑφῆς τῶν ἀνωτέρων ζώων, κι᾽ ἀπ᾽ τὴν ἄποψη τῆς θεωρίας τῆς γενετησίου ὁρμῆς, θὰ ἦταν μιὰ καινούργια ἐκδήλωση τῆς ἐρωτικῆς τάσης ποὺ ἔχουν τὰ ζωντανὰ ὄντα, μὲ ὅμοια κατασκευή, νὰ σχηματίσουν ὁλοένα πλατύτερες μονάδες. Τὸ ἄτομο βρίσκει κάποια ἀτέλεια στὸν ἑαυτό του ὅταν εἶναι μόνο. Τὸ ἄγχος τοῦ μικροῦ

(*) W. Trotter. Instincts of the Herd in Peace and War, Λονδῖνον 1916.

παιδιοῦ εἶναι κι᾿ αὐτὸ ἐκδήλωση τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀγέλης. Ἡ ἀντίδραση τοῦ ἀτόμου στὴν ἀγέλη, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ χωρισμό του ἀπ᾿ αὐτήν, καὶ γι᾿ αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος φροντίζει νὰ τὴν ἀποφύγει. Ἀλλὰ ἡ ἀγέλη διώχνει κάθε τι τὸ νέο κι᾿ ἀσυνήθιστο. Τὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης εἶναι πρωτόγονο κι᾿ ἀδιαίρετο (which cannot be split up).

Τὰ πρωτόγονα ἔνστικτα, θὰ ἦταν κατὰ τὸν Τρόττερ, τὰ ἑξῆς: τὸ ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης, τὸ ἔνστικτο διατροφῆς, τὸ γενετήσιο ἔνστικτο καὶ τὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μπορεῖ νὰ βρίσκεται σ᾿ ἀντίθεση μὲ τ᾿ ἄλλα. Τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος, θὰ ἦταν οἱ δύο χαρακτηριστικώτερες ἰδιότητες ἑνὸς ζώου μὲ ἔνστικτο ἀγέλης. Στὸ ἴδιο ἔνστικτο ἀνάγει ὁ Τρόττερ τὶς ἀπωστικὲς δυνάμεις ποὺ ἀνεκάλυψε στὸ ἄτομο ἡ ψυχανάλυση, καὶ κατὰ συνέπεια, τὶς ἀντιστάσεις ποὺ συναντᾶ ὁ γιατρὸς κατὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Ἡ γλῶσσα χρωστᾶ τὴ σημασία της στὸ γεγονὸς ὅτι ἐπιτρέπει τὴ συνεννόηση μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς ἀγέλης καὶ σ᾿ αὐτὴν στηρίζεται ὁ καθορισμὸς τῆς ταυτότητας τοῦ κάθε μέλους.

Ὅπως ὁ Λεμπὸν ἐπέμεινε κυρίως στοὺς προσωρινοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμούς, κι᾿ ὁ Μὰκ Ντούγκαλ στοὺς μόνιμους σχηματισμούς, ὁ Τρόττερ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον του στοὺς γενικώτερους σχηματισμοὺς τοῦ ἀνθρώπου, αὐτοῦ τοῦ π ο λ ι τ ι κ ο ῦ ζ ώ ο υ καὶ γυρεύει νὰ βρεῖ τὶς ψυχολογικές τους βάσεις. Ἡ παρατήρησή του ὅτι ὁ Βόρις Σίντις ἀνάγει τὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης στὴν ἱκανότητα ὑποβολῆς εἶναι, εὐτυχῶς γι᾿ αὐτόν, περιττή· εἶναι μιὰ ἐξήγηση σύμφωνα μὲ ἄγνωστο πρότυπο, ἀνεπαρκής, κι᾿ ἡ ἀναστροφή της, ἡ γνώμη ὅτι μᾶλλον ἡ ἱκανότης ὑποβολῆς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἐνστίκτου ἀγέλης, φαίνεται πολὺ φυσικώτερη.

Πολὺ περισσότερο ὅμως ἀπ᾿ ὅ,τι στὶς ἄλλες θεωρίες, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε στὴ θεωρία τοῦ Τρόττερ ὅτι δὲν δίνει ἀρκετὴ σημασία στὸ δημεγέρτη, ἐνῶ τὰ πράγματα μᾶς ὑποδεικνύουν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ κατα-

λάβουμε τὸ πλῆθος χωρὶς τὸ δημεγέρτη. Τὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης δὲν δικαιολογεῖ τὴν ὕπαρξη τοῦ δημεγέρτη. Τὸν παίρνει σὰ νὰ παρουσιάζεται τυχαῖα, κι᾽ ὕστερα δὲν μποροῦμε νὰ δοῦμε πῶς εἶναι δυνατὸν τὸ ἔνστικτο αὐτὸ νὰ γεννήσει τὴν ἀνάγκη ἑνὸς θεοῦ: ἡ ἀγέλη δὲν ἔχει βοσκό. Μποροῦμε ἀκόμα ν' ἀποδείξουμε λανθασμένη τὴν ἀντίληψη τοῦ Τρόττερ μὲ ἐπιχειρήματα ψυχολογικά, δείχνοντας, μὲ κάποια πιθανότητα τουλάχιστον, πὼς τὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης δὲν εἶναι ἀδιαίρετο, πὼς δὲν εἶναι πρωτόγονο ὅσο τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ τὸ γενετήσιο ἔνστικτο.

Βέβαια, ἡ παρακολούθηση τῆς ὀντογονίας τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀγέλης δὲν εἶναι εὔκολη. Ὁ φόβος τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ὅταν μείνει μοναχό, ποὺ ὁ Τρόττερ τὸν θεωρεῖ σὰν ἐκδήλωση τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀγέλης, μπορεῖ μὲ μεγαλύτερη πιθανοφάνεια νὰ ἐξηγηθεῖ ἀλλοιῶς. Εἶναι ἐκδήλωση ἀνικανοποίητης ἐπιθυμίας, μὲ ἀντικείμενο τὴ μητέρα, ἀργότερα κι᾽ ἄλλα πρόσωπα τῆς οἰκογένειας, ἐπιθυμίας ποὺ τὸ παιδὶ δὲν ξέρει οὔτε τὴν αἰτία της, οὔτε τὴ φύση της, καὶ ποὺ μόνο μὲ ἄγχος μπορεῖ νὰ ἐκδηλώσει (*). Ἀντὶ νὰ καταπραϋνθεῖ μὲ τὴν ἐμφάνιση ὁποιουδήποτε ἀνθρώπου τῆς «ἀγέλης», τὸ ἄγχος του προκαλεῖται ἀπεναντίας ἀπ᾽ τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς «ξένου». Ὕστερα τὸ παιδὶ γιὰ πολὺν καιρὸ δὲν ἔχει τὸ ἔνστικτο αὐτὸ τῆς ἀγέλης, τὸ ὁμαδικὸ αὐτὸ αἴσθημα. Τὸ ἔνστικτο καὶ τὸ αἴσθημα αὐτὸ δημιουργοῦνται σιγὰ-σιγὰ μόνο, ὅταν βρίσκεται σ᾽ ἐπαφὴ μὲ ἄλλα παιδιά, σὰν ἀποτέλεσμα τῶν σχέσεων μεταξὺ παιδιῶν καὶ γονέων, καὶ σὰν ἀντίδραση στὸ αἴσθημα τῆς ζήλειας, μὲ τὴν ὁποία τὸ μεγαλύτερο παιδὶ δέχεται τὴν παρείσφρυση τοῦ μικρότερου. Τὸ πρῶτο εὐχαρίστως θὰ παραμέριζε τὸ δεύτερο, γιὰ νὰ τὸ χωρίσει ἀπ᾽ τοὺς γονεῖς του, καὶ νὰ τὸ στερήσει ἀπὸ ὅλα τὰ δικαιώματά του· μπροστὰ ὅμως στὴν ἴση ἀγάπη ποὺ ἐκ-

(*) Προβλ. Einführung in der Psychoanalyse.

δηλώνουν οἱ γονεῖς πρὸς ὅλα τὰ παιδιά τους, καὶ μιὰ καὶ εἶναι ἀνίκανο νὰ κρατήσει γιὰ πολὺν καιρὸ τὴν ἐχθρική του αὐτὴ στάση, γίνεται στὸ τέλος μιὰ συνταύτιση μεταξὺ ὅλων τῶν παιδιῶν, καὶ δημιουργεῖται ἕνα αἴσθημα κοινότητας ποὺ παίρνει στὸ σχολεῖο μεγαλύτερη ἐξέλιξη. Ἡ πρώτη ἀπαίτηση ποὺ γεννιέται ἀπ᾽ τὴν ἀντίδραση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπαίτηση δικαιοσύνης, ὅμοιας συμπεριφορᾶς πρὸς ὅλους. Ξέρουμε μὲ πόση δύναμη καὶ ἀλληλεγγύη ἐπιβάλλεται ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ στὸ σχολεῖο. Ἀφοῦ τὸ κάθε παιδὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πρῶτο καὶ προνομιοῦχο, πρέπει νὰ εἶναι ὅλα ἴσα, καὶ κανένα νὰ μὴν ἔχει ἰδιαίτερη εὔνοια ἢ ξεχωριστὰ προνόμια. Τὴ μεταβολὴ αὐτὴ τῆς ζήλειας σὲ αἴσθημα ἀλληλεγγύης, ποὺ παρατηρεῖται στὰ παιδιὰ τῆς ἴδιας οἰκογένειας ἢ τῆς ἴδιας τάξης, θὰ μπορούσαμε νὰ τὴ θεωρήσουμε ἀπίθανη, ἂν τὸ ἴδιο φαινόμενο δὲν τὸ παρατηρούσαμε κι᾽ ἀργότερα, σ᾽ ἄλλες περιπτώσεις. Σκεφθῆτε τὸ πλῆθος τῶν νέων γυναικῶν ἢ τῶν ρωμαντικῶν κοριτσιῶν, ποὺ ἐρωτεύονται ἕναν τραγουδιστὴ ἢ ἕναν πιανίστα τῆς μόδας, καὶ στριμώχνονται γύρω του, μόλις τελειώσει ἡ συναυλία.

Ἡ κάθε μία ἔχει βέβαια λόγους νὰ ζηλεύει ὅλες τὶς ἄλλες, ἐπειδὴ ὅμως εἶναι πολλὲς καὶ καμμιά τους δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ κρατήσει γιὰ τὸν ἑαυτό της τὸ κοινὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτά των, παραιτοῦνται ὅλες ἀπ᾽ αὐτό, κι᾽ ἀντὶ νὰ μαλλιοτραβιῶνται, ἐνεργοῦν σὰν ἀλληλέγγυο πλῆθος, θαυμάζουν ὅλες μαζὺ τὸ εἴδωλό τους, καὶ θὰ ἦταν εὐτυχισμένες ἂν μποροῦσαν νὰ μοιραστοῦν μιὰ μπούκλα τῶν μαλλιῶν του. Ἀντίπαλες στὴν ἀρχή, κατώρθωσαν στὸ τέλος νὰ συνταυτιστοῦν, κοινωνόντας στὸν ἴδιον ἔρωτα γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Ὅταν μιὰ συναισθηματικὴ κατάσταση μπορεῖ νὰ τελειώσει μὲ πολλοὺς τρόπους, ἡ συνηθέστερη λύση εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐπιτρέπει κάποια σχετικὴ ἱκανοποίηση, ἐνῶ ἄλλες, πολὺ φυσικώτερες, δὲν γίνονται δεκτές, γιατὶ κάτω ἀπ᾽ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπιβάλλει ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ.

Ὅλες οἱ ἄλλες ἐκδηλώσεις, ποὺ διαπιστώνουμε τὴ χρησιμότητά τους στὴν κοινωνικὴ ζωή, ὅπως ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ἀλληλεγγύη κτλ., βγαίνουν ἀναντίρρητα κι᾿ αὐτὲς ἀπ᾿ τὴ ζήλεια. Κανεὶς δὲν πρέπει νὰ ξεχωρίζει ἀπ᾿ τοὺς ἄλλους, ὅλοι πρέπει νὰ κάνουν τὰ ἴδια, καὶ νὰ ἔχουν τὰ ἴδια. Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἶναι ἡ παραίτηση τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἀπὸ πολλὰ πράγματα, γιὰ νὰ παραιτηθοῦν ἀπ᾿ αὐτὰ κι᾿ οἱ ἄλλοι μὲ τὴ σειρά τους, ἤ, πρᾶγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο, νὰ μὴ μπορέσουν νὰ τὰ ἀπαιτήσουν. Αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση ἰσότητας εἶναι ἡ ρίζα τῆς κοινωνικῆς συνείδησης καὶ τοῦ αἰσθήματος τοῦ καθήκοντος. Αὐτὴν βρίσκουμε ἀπροσδόκητα σὰν αἰτία ἐκείνου ποὺ ἡ ψυχανάλυση μᾶς ἀπέδειξε ὅτι εἶναι «μολυσματικὸ ἄγχος» τῶν συφιλιδικῶν, ἄγχος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἀγῶνα τῶν δυστυχισμένων αὐτῶν κατὰ τῆς ὑποσυνείδητης ἐπιθυμίας τους νὰ μεταδώσουνε τὴν ἀρρώστεια τους σ᾿ ἄλλους: γιατί νὰ μένουν αὐτοὶ μόνοι μολυσμένοι καὶ νὰ τοὺς ἀρνιοῦνται τόσα καὶ τόσα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶναι γεροὶ κι᾿ ἐλεύθεροι νὰ πάρουν μέρος σ᾿ ὅλες τὶς χαρές;

Τὴν ἴδια σημασία ἔχει καὶ τὸ ὡραῖο ἀνέκδοτο γιὰ τὴν κρίση τοῦ Σολομῶντα: ἀφοῦ τὸ παιδὶ τῆς μιᾶς γυναίκας πέθανε, ἡ ἄλλη δὲν πρέπει νἄχει ζωντανὸ παιδί. Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ ν᾿ ἀναγνωρίσει ὁ βασιλιᾶς τὴ μητέρα τοῦ νεκροῦ παιδιοῦ.

Ἔτσι τὸ κοινωνικὸ αἴσθημα στηρίζεται στὴ μετατροπὴ ἑνὸς αἰσθήματος ἀπὸ ἐχθρικό, ὅπως ἦταν στὴν ἀρχή, σὲ φιλικό, σὲ ἕνα εἶδος συνταύτισης. Καθ᾿ ὅσο μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴ συνταύτιση αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀφετηρία της, φαίνεται νὰ γίνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση κοινῆς στοργῆς πρὸς πρόσωπο ἔξω τοῦ ὄχλου. Δὲν νομίζουμε ὅτι ἡ ἀνάλυσή μας εἶναι πλήρης, μᾶς ἀρκεῖ ὅμως νὰ τονίσουμε τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτό, ποὺ συνίσταται στὴν ἀπαίτηση ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἀπόλυτης ἰσότητας. Ἐξ ἀφορμῆς μάλιστα τῶν δύο τεχνητῶν πληθῶν, τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ στρατοῦ, εἴδαμε ὅτι τὸ

κυριώτερο χαρακτηριστικό τους είναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀρχηγὸς αἰσθάνεται τὴν ἴδια στοργὴ γιὰ ὅλα τους τὰ μέλη.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχάσουμε ὅτι ἡ ἀπαίτηση τῆς ἰσότητας ποὺ διατυπώνουν οἱ ὄχλοι ἀφορᾶ μόνο τὰ μέλη καὶ ὄχι τὸν ἀρχηγό. Πολλοὶ ἴσοι, ἱκανοὶ νὰ συνταυτισθοῦν ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον, κι᾽ ἕνας μόνο ἀνώτερος. Γι᾽ αὐτὸ παίρνουμε τὸ θάρρος νὰ διορθώσουμε τὴν ἀντίληψη τοῦ Τρόττερ, λέγοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τόσο «ζῶο ἀγέλης», ὅσο ζῶο ὀρδῆς, στοιχεῖο δηλαδὴ ὀρδῆς, ποὺ ὁδηγεῖται ἀπὸ ἀρχηγό.

X

ΠΛΗΘΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΓΟΝΗ ΟΡΔΗ

Στὰ 1917 δέχτηκα τὴν ὑπόθεση τοῦ Δαρβίνου ὅτι ἡ πρωτόγονη μορφὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας θἆταν ἡ ὀρδὴ μὲ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία ἑνὸς ἄντρα. Προσπάθησα τότε ν᾽ ἀποδείξω ὅτι οἱ θεσμοὶ τῆς ὀρδῆς αὐτῆς ἄφισαν ἀνεξάλειπτα ἴχνη στὴν κληρονομικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, καὶ κυρίως ὅτι ἡ ἐξέλιξη τοῦ τοτεμισμοῦ, τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς διαφοροποίησης, ἔχει σχέση μὲ τὴ βίαια καθαίρεση ἑνὸς ἀρχηγοῦ καὶ τὴν ἀντικατάσταση τῆς πατρικῆς ὀρδῆς ἀπὸ ἀδελφικὴ κοινότητα. (*) Εἶν᾽ ἀλήθεια πὼς αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὑπόθεση ἀνάμεσα στὶς τόσες ἄλλες, μὲ τὶς ὁποῖες οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἀνθρωπότητας θέλησαν νὰ διαφωτίσουν τὴν προϊστορία: μιὰ just so a story, κατὰ τὴν ἔκφραση ἑνὸς τῶν ἀγαπητῶν ἄγγλων κριτικῶν μου (Κραῖγκερ). Νομίζω ὅμως ὅτι δὲν εἶναι περιφρονήσιμη μιὰ ὑπόθεση ποὺ προσφέρεται, ὅπως αὐτή, στὴν ἐξήγηση καὶ στὴ σύνθεση γεγονότων ἀπὸ πεδία ὁλοένα καὶ πιὸ μακρυνά.

Στὰ ἀνθρώπινα πλήθη ξαναβρίσκουμε τὴ γνωστή

(*) «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ».

μας αὐτὴ εἰκόνα, τὴν εἰκόνα τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς: ἕνα ἄτομο, προικισμένο μ' ἐξαιρετικὴ δύναμη, εἶναι ἀρχηγὸς πλήθους ἴσων συντρόφων. Ἡ ψυχολογία τοῦ πλήθους αὐτοῦ, ὅπως μᾶς τὴν ἔδειξαν οἱ περιγραφές, ποὺ τόσο συχνὰ ἀναφέραμε, ἡ ἐξαφάνιση δηλαδὴ τῆς ἐνσυνείδητης προσωπικότητας, ὁ προσανατολισμὸς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων ὅλων πρὸς μιὰ καὶ μόνη κατεύθυνση, ἡ ἐπικράτηση τῆς ὑποσυνείδητης συναισθηματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς, ἡ τάση πρὸς ἄμεση πραγματοποίηση κάθε πρόθεσης, ἡ ψυχολογία αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ, λέμε, σὲ παλινδρόμηση πρὸς πρωτόγονη ψυχικὴ δράση, σὰν αὐτὴ ποὺ ὑπάρχει στὴν πρωτόγονη ὀρδή.

Ὁ γενικὸς χαρακτηρισμός, ποὺ δώσαμε πάρα πάνω γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐφαρμόζεται ἰδιαίτερα στὴν πρωτόγονη ὀρδή. Ἡ θέληση τοῦ ἀτόμου ἦταν πολὺ ἀδύνατη γιὰ νὰ ριψοκινδυνεύσει σὲ δράση. Οἱ ὁμαδικὲς παρορμήσεις, ἦταν τότε οἱ μόνες δυνατὲς παρορμήσεις. Ἀτομικὴ θέληση δὲν ὑπῆρχε. Ἡ παράσταση δὲν τολμοῦσε νὰ μετατραπεῖ σὲ θέληση, ἂν δὲν τὴν ἐνίσχυε ἡ ἀντίληψη τῆς γενικῆς της διάδοσης. Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ τῶν παραστάσεων ἐξηγεῖται μὲ τὴ δύναμη τοῦ συναισθηματικοῦδεσμοῦ ποὺ ἕνωνε τὸν καθένα πρὸς ὅλους τοὺς ὁμοίους του· ἀλλὰ κι' ἡ ὁμοιότητα τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, κι' ἡ ἔλλειψη ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας συνετέλεσαν κι' αὐτὲς στὴν ἐμφάνιση τῆς ὁμοφωνίας τῶν ψυχικῶν πράξεων. Ἀκόμη κι' ἡ ἀνάγκη τῆς ἀφοδεύσεως συμβιβάζεται μὲ κοινὴ ἱκανοποίηση, ὅπως τὸ βλέπουμε καὶ σήμερα ἀκόμη στὰ παιδιὰ καὶ τοὺς φαντάρους. Ἡ μόνη ἐξαίρεση εἶναι ἡ γενετήσια πράξη, ὅπου ἡ παρουσία τρίτου προσώπου εἶναι τουλάχιστον περιττή, γιατὶ τὸ πρόσωπο αὐτὸ καταδικάζεται τουλάχιστον σὲ στενόχωρη ἀναμονή. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀντίδραση τῆς σεξουαλικῆς ἀνάγκης (τῆς γενετήσιας ἱκανοποίησης) στὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης, θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὴν πάρα κάτω.

Ἔτσι τὸ πλῆθος μᾶς παρουσιάζεται σὰν πρωτόγονη ὀρδὴ ἀναστημένη. Ὅπως ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἐπι-

ζεῖ πραγματικὰ σὲ κάθε ἄτομο, ἔτσι καὶ κάθε πλῆθος ἀνθρώπων μπορεῖ νὰ ξαναδημιουργήσει τὴν πρωτόγονη ὀρδή. Πρέπει νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία εἶν᾽ ἡ παληότερη ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπομονωμένα ἀπὸ κάθε τι σχετικὸ μὲ τὸν ὄχλο, μᾶς ἐπέτρεψαν νὰ συγκροτήσουμε τὴν ἀτομικὴ ψυχολογία, διαφοροποιήθηκαν πολὺ ἀργὰ ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία, προοδευτικὰ καί, στὶς ἡμέρες μας ἀκόμη, μόνο ὡς ἕνα βαθμό. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δείξουμε τὴν ἀφετηρία τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς.

Μιὰ πρώτη σκέψη, ποὺ μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ, δείχνει σὲ ποιὸ σημεῖο ἡ διαπίστωση ποὺ διατυπώσαμε χρειάζεται κάποια διόρθωση. Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία εἶναι μᾶλλον τόσο παληά, ὅσο κι᾽ οἱ ὁμαδική, γιατί, σύμφωνα μὲ ὅ,τι ξέρουμε, θὰ ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς ἀπ᾽ τὴν πρώτη στιγμὴ δυὸ ψυχολογίες, ἡ ψυχολογία τῆς μάζας κι᾽ ἡ ψυχολογία τοῦ πατέρα, τοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ δημεγέρτη. Τὰ ἄτομα τῆς μάζας συνδέονται μεταξύ τους, ὅπως συνδέονται καὶ σήμερα, μὰ ὁ πατέρας τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς ἦταν ἐλεύθερος. Ἂν καὶ μόνος, οἱ διανοητικές του πράξεις ἦταν δυνατὲς κι᾽ ἀνεξάρτητες, ἡ θέλησή του δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ ἐνισχυθεῖ ἀπὸ ξένες θελήσεις. Φαίνεται λοιπὸν λογικὸ νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ ἐ γ ώ του δὲν περιοριζόταν πολὺ ἀπὸ ἐρωτικοὺς δεσμούς, πὼς δὲν ἀγαποῦσε ἄλλον ἀπ᾽ τὸν ἑαυτό του, καὶ πὼς τοὺς ἄλλους τοὺς ἐκτιμοῦσε μόνο ἐφ' ὅσον μποροῦσαν νὰ χρησιμεύσουν στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του. Τὸ ἐ γ ώ του δὲν ἐγκαταλειπόταν ὑπερβολικὰ στὰ ἀντικείμενα.

Στὴν πρώτη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ὁ ὑ π ε ρ ά ν θ ρ ω π ο ς, ποὺ περιμένει τὸν ἐρχομό του ὁ Νίτσε στὸ μακρυνὸ μέλλον. Καὶ σήμερα ἀκόμη, τὰ ἄτομα ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ὄχλο πρέπει νὰ ξέρουν πὼς ὁ ἀρχηγὸς τοὺς ἀγαπᾶ ὅλους ἴδια, μὰ ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἔχει ἀνάγκη ν᾽ ἀγαπᾶ κανέναν, εἶναι ἀφέντης, ὁ ναρκισσισμός του εἶν᾽ ἀπόλυτος, μὲ πεποίθηση κι᾽ ἀνεξαρτησία. Ξέ-

ρουμε ὅτι ἡ ἀγάπη σηκώνει ἐμπόδια στὸ ναρκισσισμό, συντελῶντας ἔτσι στὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ πατέρας τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς δὲν ἦταν ἀθάνατος, ὅπως ἔγινε ἀργότερα, ὅταν θεοποιήθηκε. Ὅταν πέθανε, ἔπρεπε νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν, καὶ ἀσφαλῶς θὰ τὸν ἀντικαταστοῦσε ὁ μικρότερος γυιός του, ποὺ ὡς τότε ἦταν ἁπλὸ ἄτομο τῆς ὁμάδας, ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα. Θὰ εἶναι ἀσφαλῶς δυνατὸ νὰ μετατρέψουμε τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία σ' ἀτομική, νὰ βροῦμε τοὺς ὅρους ποὺ προϋποθέτει ἡ μεταβολὴ αὐτή, ὅπως στὶς μέλισσες, ὅπου σὲ περίπτωση ἀνάγκης, εἶναι δυνατὸν μιὰ κάμπια νὰ γίνει βασίλισσα, ἀντὶ ἐργάτρια. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κατάσταση ἦταν ἡ ἑξῆς: ὁ πρωτόγονος πατέρας ἐμπόδιζε τοὺς γυιούς του νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ἄμεσες γενετήσιες τάσεις τους· τοὺς ἐπέβαλε τὴν ἀποχή, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ δημιουργία συναισθηματικῶν δεσμῶν πρὸς αὐτὸν καὶ μεταξύ τους. Τοὺς ἔμπασε, μποροῦμε νὰ ποῦμε, διὰ τῆς βίας στὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία. Ἡ γενετήσια ζηλοτυπία του κι' ἡ ἀπολυταρχία του ἐδημιούργησαν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία (*).

Ὁ διάδοχός του ἔβλεπε νὰ τοῦ ἀνοίγεται ὁ δρόμος πρὸς τὴ γενετήσια ἱκανοποίηση, πρᾶγμα ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας πάνω στὴν ὁμαδική. Ἡ κατεύθυνση τῆς γενετήσιας ὁρμῆς του πρὸς μιὰ γυναίκα, ἡ δυνατότητα τῆς ἄμεσης ἱκανοποίησης τῶν γενετησίων ἀναγκῶν του, ἐλάττωναν τὴ σημασία τῶν τάσεων ποὺ εἶχαν παρεκκλίνει ἀπ' τὸν γενετήσιο σκοπὸ καὶ μεγάλωναν ἀνάλογα τὸ βαθμὸ τοῦ ναρκισσισμοῦ. Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ ξαναμιλήσουμε γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ ἔρωτα μὲ τὴ διάπλαση τοῦ χαρακτῆρα.

(*) Μποροῦμε ἀκόμα νὰ δεχθοῦμε πὼς οἱ γυιοί, διωγμένοι, χωρισμένοι ἀπ' τὸν πατέρα, πέρασαν τὸ στάδιο τῆς συνταύτισης κι' ἀφοῦ ἀνυψώθηκαν ὡς τὸν φιλομόφυλο ἔρωτα, ἀπέκτησαν τὴν ἐλευθερία ποὺ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα.

Ἂς τονίσουμε ἀκόμη τὶς πολὺ χαρακτηριστικὲς ἀναλογίες ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς καὶ τῆς ὀργάνωσης ποὺ ἐξασφαλίζει σήμερα τὴ συνοχὴ ἑνὸς τεχνητοῦ πλήθους. Εἴδαμε πὼς ὁ στρατὸς κι᾿ ἡ ἐκκλησία βασίζονται στὴν ψευδαίσθηση, ἢ ἂν θέλετε, στὴν παράσταση ἀρχηγοῦ ποὺ ἀγαπάει ὅλους τοὺς κατωτέρους του ἴδια κι᾿ ὅμοια. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι παρὰ ἰδεαλιστικὴ μετατροπὴ ὅρων ποὺ ὑπάρχουν στὴν πρωτόγονη ὀρδή, ὅπου ὅλοι οἱ γυιοὶ ξέρουν ὅτι τὸ ἴδιο τοὺς καταδιώκει ὁ πατέρας, καὶ τὸν ἴδιο φόβο ἐμπνέει σ᾿ ὅλους. Ἡ ἀμέσως μάλιστα ἑπόμενη μορφὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, ἡ τοτεμικὴ πατριά, στηρίζεται στὴ μετατροπὴ αὐτή, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση ὅλων τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ἡ τεράστια δύναμη τῆς οἰκογένειας, σὰν φυσικοῦ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ, βγαίνει ἀκριβῶς ἀπ᾿ τὸν πίστη αὐτὴ στὴν ἴδια ἀγάπη τοῦ πατέρα πρὸς ὅλα τὰ παιδιά του, πίστη ποὺ δικαιολογοῦν τὰ πράγματα.

Ὁ παραλληλισμὸς ὅμως τοῦ πλήθους μὲ τὴν πρωτόγονη ὀρδὴ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες. Αὐτὸς θὰ ρίξει φῶς σ᾿ ὅ,τι μένει ἀκόμα ἀκατάληπτο καὶ μυστηριῶδες στὸν ὁμαδικὸ σχηματισμό, σ᾿ ὅλα τὰ γεγονότα ποὺ χαρακτηρίζουμε μὲ τὶς μυστηριώδεις λέξεις ὑπνωτισμὸς καὶ ὑποβολή. Ἂς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση ἔχει κάτι τὸ ἐξαιρετικὰ ἀνησυχητικό. Καὶ τὸ ἀνησυχητικὸ αὐτὸ σημεῖο, δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται παρὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς κατάπνιξης παληῶν καὶ δυνατῶν αἰσθημάτων, ἐπιθυμιῶν καὶ τάσεων (*). Ἂς θυμηθοῦμε ἀκόμα πὼς ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση ἐπιβάλλεται ἀπ᾿ τὰ ἔξω. Ὁ ὑπνωτιστὴς διατείνεται ὅτι κατέχει μυστηριώδη δύναμη, ἤ, πρᾶγμα ποὺ κάνει τὸ ἴδιο, τὸ ὑποκείμενο ἀποδίδει στὸν ὑπνωτιστὴ μυστηριώδη δύναμη, ποὺ παραλύει τὴ θέλησή του. Ἡ μυστηριώδης αὐτὴ δύναμη, ποὺ λέγεται συνήθως ζωϊκὸς

(*) Das Unheimliche, «Imago» E', 1919.

μαγνητισμός, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἴδια μὲ κείνην ποὺ ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς ἀγρίους τὴν πηγὴ τοῦ ταμποῦ· εἶναι ἡ δύναμη ποὺ βγαίνει ἀπ' τοὺς βασιληάδες καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ βάζει σὲ κίνδυνο ὅσους τοὺς πλησιάζουν (τὸ μ ά ν α). Πῶς ἐκδηλώνει ὁ ὑπνωτιστὴς τὴ δύναμη ποὺ κατέχει; Διατάζοντας τὸ ὑποκείμενο νὰ τὸν κυττάζει στὰ μάτια· εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς τρόπος ὑπνωτισμοῦ μὲ τὸ βλέμμα. 'Αλλὰ ἡ παρατήρηση τοῦ βασιληᾶ εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ἔχει γιὰ τὸν ἄγριο τοὺς μεγαλύτερους κινδύνους, ὅπως ἀργότερα ὁ θνητὸς δὲν μπορεῖ νὰ παρατηρήσει ἀκίνδυνα τὸ Θεό. Ὁ Μωϋσῆς εἶναι ἀναγκασμένος νὰ μεσιτέψει μεταξὺ τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ Γεχωβᾶ, γιατὶ ὁ λαός του δὲν μπορεῖ νὰ κυττάξει ὁ ἴδιος τὸ θεό· κι' ὅταν γυρίζει ἀπ' τὸ Σινᾶ, τὸ πρόσωπό του ἀστράφτει, γιατί, ὅπως καὶ στὸ μεσάζοντα τῶν ἀγρίων (*) ἕνα μέρος τοῦ μάνα ἔμεινε πάνω του.

Μποροῦμε πάντως νὰ προκαλέσουμε κι' ἀλλοιῶς τὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση, βάζοντας τὸ ὑποκείμενο νὰ κυττάζει ἕνα γυαλιστερὸ ἀντικείμενο, ἢ νὰ ἀκούει κάποιον μονότονο ἦχο. 'Αλλὰ ἡ μέθοδος εἶναι ἀμφίβολη, κι' ἔδωσε ἀφορμὴ σ' ἕνα σωρὸ ἀνεπαρκεῖς καὶ σφαλερὲς ἀκόμα θεωρίες. Στὴν πραγματικότητα ἡ μέθοδος αὐτὴ συγκεντρώνει ὅλη τὴν ἐνσυνείδητη προσοχὴ τοῦ ὑποκειμένου. Εἶναι σὰν νὰ τοῦ λέει ὁ ὑπνωτιστής: «Τώρα νὰ ἀσχολεῖσαι μόνο μὲ μένα, ὁ ἄλλος κόσμος δὲν σ' ἐνδιοφέρει». Εἶναι βέβαιος πὼς ἂν ἔλεγε τὰ λόγια αὐτά, δὲ θἄχε κανένα πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, γιατὶ ἁπλῶς θ' ἀποτραβοῦσε τὸ ὑποκείμενο ἀπ' τὴν ὑποσυνείδητή του στάση καὶ θὰ τὸ ἔσπρωχνε στὴν ἐνσυνείδητη ἀντίδραση. 'Ενῷ ὅμως ὁ ὑπνωτιστὴς ἀποφεύγει νὰ τραβήξει τὴν ἐνσυνείδητη σκέψη τοῦ ὑποκειμένου πάνω στὶς δικές του προθέσεις, καὶ τὸ ἀφίνει νὰ βυθίζεται σὲ στάση ποὺ τοῦ δείχνει τὸν κόσμο σὰν πρᾶγμα χωρὶς κανένα ἐνδιαφέρον, ὅλη ἡ προσοχὴ τοῦ

(*) Πρβλ. «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ», καὶ τὶς πηγὲς ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ.

ὑποκειμένου συγκεντρώνεται ἀσυναίσθητα στὸν ὑπνωτιστὴ καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπνωτιστῆ δημιουργεῖται μιὰ στάση ἐπαφῆς, μεταφορᾶς. Οἱ ἔμμεσοι μέθοδοι ὑπνωτισμοῦ, ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅπως καὶ οἱ τεχνικὲς μέθοδοι τῶν λογοπαιγνίων καὶ τῶν εὐφυολογημάτων, τὴν παρεμπόδιση ὡρισμένων ψυχικῶν ἐξεργασιῶν, ποὺ θὰ ἐδυσκόλευαν τὴν ὑποσυνείδητη ἐξεργασία, καὶ τέλος καταλήγουν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα μὲ τὶς ἄμεσες ἐπιρροὲς ποὺ ἐξασκεῖ τὸ κύτταγμα γυαλιστερῶν ἀντικειμένων, ἢ οἱ ὑπνωτιστικὲς χειρονομίες. (*)

Ὁ Φέρεντσι ἔχει δίκηο λέγοντας πὼς ὅταν ὁ ὑπνωτιστὴς διατάξει τὸ ὑποκείμενο νὰ κοιμηθεῖ, παίρνει ἀπέναντί του τὴ θέση τῶν γονέων. Νομίζει ὅτι μπορεῖ νὰ διακρίνει δυὸ ποικιλίες ὑπνωτικῆς κατάστασης: ἐκείνη ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα πραϋντικῆς, χαδιάρικης ὑποβολῆς, κι᾿ ἐκείνη ποὺ γίνεται μὲ ἀπειλητικὴ διαταγή. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ μητρική, ἡ δεύτερη ἡ πατρικὴ ὑπνωτικὴ κατάσταση (**). Ἐξ ἄλλου ἡ διαταγὴ τοῦ ὑπνωτιστῆ δὲν

(*) Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὑποκείμενο συγκεντρώνει τὴν ὑποσυνείδητη προσοχή του στὸν ὑπνωτιστή, ἐνῶ ἡ συνείδησή του ἀπασχολεῖται μὲ ἀδιάφορα πράγματα, ἔχει σχέση μὲ διαπιστώσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν περιπτώσεων ψυχαναλυτικῆς θεραπείας καὶ ποὺ ἀξίζει νὰ τὶς ἀναφέρουμε ἐδῶ. Ὅταν γίνεται ἡ ψυχανάλυση ἑνὸς ἀρρώστου, εἶναι ἀδύνατο ὁ ἄρρωστος νὰ μὴ βεβαιώσει, τουλάχιστον γιὰ μιὰ φορά, πὼς καμμιὰ ἰδέα δὲν τοῦ ἔρχεται πειὰ στὸ νοῦ. Οἱ ἐλεύθεροι συνδυασμοί του ἀποκλείονται κι᾿ οἱ παρορμήσεις ποὺ τοὺς διεγείρουν συνήθως μένουν χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἂν ὅμως τὸν πείσουμε, ὁ ἄρρωστος θὰ ὁμολογήσει στὸ τέλος πὼς συλλογίζεται τὸ τοπεῖο ποὺ βλέπει ἔξω ἀπ᾿ τὸ παράθυρο, τὴν αἴθουσα ὅπου γίνεται ἡ ἐξέτασή του, τὴν ταπετσαρία τοῦ τοίχου, ἢ τὸν πολυέλαιο ποὺ κρέμεται ἀπ᾿ τὸ ταβάνι. Ἔτσι διαπιστώνουμε ὅτι ἀρχίζει νὰ ὑφίσταται τὴ μεταφορά, ὅτι εἶναι ἀκόμα ἀπορροφημένος ἀπὸ ὑποσυνείδητες ἰδέες, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ γιατρό, κι᾿ οἱ ἰδέες του παύουν νὰ εἶναι ἀποκλεισμένες, μόλις τοῦ ἐξηγήσουμε τὸ γεγονὸς αὐτό.

(**) Introjection und Uebertragung «Jahrbuch der Psychoanalyse» Α΄, 1909.

εἶναι παρὰ διαταγὴ ἀδιαφορίας πρὸς ὅλον τὸν γύρο κόσμο καὶ συγκέντρωσης ὁλοκλήρου τοῦ ἐνδιαφέροντος στὸ πρόσωπο τοῦ ὑπνωτιστῆ. Ἔτσι τὸ καταλαβαίνει καὶ τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο, ἀφοῦ ἡ ἀδιαφορία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ψυχολογικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ὕπνου, καὶ σ' αὐτὴν στηρίζεται ἡ σχέση τοῦ φυσιολογικοῦ ὕπνου πρὸς τὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση.

Ἔτσι, ὁ ὑπνωτιστής, ἐφαρμόζοντας τὶς μεθόδους του, ξυπνάει μὲς στὸ ὑποκείμενό του μέρος τῆς ἀρχέγονης κληρονομίας του, ποὺ ἔχει ἤδη ἐκδηλωθεῖ στὴ στάση του πρὸς τοὺς γονεῖς του, καὶ ἰδίως στὴν ἰδέα του γιὰ τὸν πατέρα, ποὺ τὸν φανταζότανε σὰν πανίσχυρο κι' ἐπικίνδυνο πρόσωπο, ποὺ μόνο παθητικὴ καὶ μαζοχιστικὴ στάση μποροῦσε νὰ κρατήσει ἀπέναντί του, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ σηκώσει ἐνάντια τὴ θέλησή του καὶ δὲν μποροῦσε ν' ἀντιμετωπίσει τὸ βλέμμα του, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ἀπόδειξη ἔνοχου θράσους. Ἔτσι μόνο μποροῦμε ν' ἀντιληφθοῦμε τὴ στάση τοῦ ἀτόμου τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς ἀπέναντι τοῦ πατέρα τῆς ὀρδῆς. Ὅπως ξέρουμε κι' ἀπὸ ἄλλες ἀντιδράσεις, ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ξαναζεῖ ἀρχέγονες καταστάσεις διαφέρει ἀπ' τὸ ἕνα ἄτομο στὸ ἄλλο. Τὸ ὑποκείμενο ὅμως μπορεῖ νὰ κρατήσει ἀμυδρὴ γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ βάθος ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση δὲν εἶναι παρὰ παιχνίδι, ψεύτικη ἀναζωπύρωση τῶν παληῶν ἐκείνων ψευδαισθήσεων, κι' αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ τὸ ὁπλίσει μὲ ἀρκετὴ ἀντίδραση κατὰ τῶν πολὺ σοβαρῶν συνεπειῶν τῆς ὑπνωτικῆς κατάργησης τῆς θέλησης.

Ἔτσι, κάθε τι τὸ ἀνησυχητικό, τὸ καταθλιπτικό, ποὺ συναντοῦμε στοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμούς, καὶ ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ φαινόμενα ὁμαδικῆς ὑποβολῆς, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ, μὲ τὴν ὁμοιότητα τοῦ πλήθους πρὸς τὴν πηγή του, τὴν πρωτόγονη ὀρδή. Ὁ δημεγέρτης ἐνσαρκώνει πάντοτε τὸν ἐπίφοβο πρωτόγονο πατέρα, τὸ πλῆθος θέλει νὰ δεσπόζεται ἀπὸ μιὰ δύναμη ἀπεριόριστη, ζητάει δυνάστη, ἢ γιὰ νὰ χρησιμοποιή-

σουμε τὴν ἔκφραση τοῦ Λεμπόν, διψάει γιὰ ὑποταγή. Ὁ πρωτόγονος πατέρας εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ πλήθους ποὺ ἐπιβάλλεται στὸ ἄτομο, ἀφοῦ ἀντικατέστησε τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ. Ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση μπορεῖ πολὺ σωστὰ νὰ ὀνομασθεῖ πλῆθος ἀπὸ δυὸ ἄτομα· ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ στὴν ὑποβολή: στὸ πλῆθος αὐτὸ ἀπὸ δυὸ ἄτομα, τὸ ὑποκείμενο ποὺ ὑφίσταται τὴν ὑποβολή, πρέπει νὰ ἐμψυχώνεται ἀπὸ πεποίθηση, ποὺ δὲν στηρίζεται στὴν ἀντίληψη ἢ τὴ λογική, ἀλλὰ σὲ ἐρωτικὸ δεσμό. (*)

ΙΑ΄

ΕΝΑΣ ΒΑΘΜΟΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Ἂν ἐξετάσουμε τὴ ζωὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, παίρνοντας γιὰ βάση τὶς περιγραφὲς ποὺ μᾶς ἔδωσαν οἱ διάφοροι συγγραφεῖς γιὰ τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία, θὰ βρεθοῦμε μπροστὰ σὲ δυσκολίες ποὺ μποροῦν ν᾽ ἀπογοητεύσουν ὅποιον δοκιμάσει τὴ σύνθεση αὐτή. Κάθε ἄτομο ἀνήκει σὲ πολλὰ πλήθη, ἔχει τὶς πιὸ διάφορες συνταυτίσεις, κατευθύνεται ἀπὸ τοὺς διάφορους δεσμούς του πρὸς ἕνα σωρὸ πλευρὲς καὶ ἔπλασε τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ σύμφωνα μὲ τὰ πιὸ διαφορετικὰ πρότυπα. Ἔτσι

(*) Νομίζω ὅτι μπορῶ νὰ τονίσω τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συλλογισμοὶ ποὺ ἀναπτύξαμε στὸ κεφάλαιο αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπουν ν᾽ ἀνατρέξουμε στὴν ἀντίληψη ποὺ διετύπωσε ὁ Μπερνὲμ γιὰ τὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση, καὶ ποὺ ἀντιτίθεται στὴν ἁπλοϊκώτερη ἀντίληψη τῶν παλαιότερων. Ὁ Μπερνὲμ ἐνόμιζε ὅτι μποροῦσε νὰ ἀναγάγει ὅλα τὰ ὑπνωτικὰ φαινόμενα στὴν ὑποβολή, ἐνῶ αὐτὴ δὲν μποροῦσε νὰ ἀναχθεῖ πουθενὰ ἀλλοῦ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ἡ ὑποβολὴ δὲν εἶναι παρὰ ἐκδήλωση τῆς ὑπνωτικῆς κατάστασης, ποὺ ὀφείλεται σὲ ἐνσυνείδητη προδιάθεση κι᾽ ὅτι ἡ προδιάθεση αὐτὴ ἀνάγεται στὴν πρωτόγονη ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης οἰκογένειας.

κάθε άτομο αποτελεί μέρος πολλών ομαδικών ψυχών, τῆς ψυχῆς τῆς φυλῆς του, τῆς τάξης του, τῆς θρησκείας του, τοῦ κράτους του κλπ., κι᾿ ἀκόμα μπορεῖ ν᾿ ἀνυψωθεῖ ὣς ἕνα βαθμὸ ἀνεξαρτησίας καὶ πρωτοτυπίας. Οἱ μόνιμοι αὐτοὶ ὁμαδικοὶ σχηματισμοὶ ἔχουν ὁμοιόμορφα ἀποτελέσματα, ποὺ ἐπιβάλλονται στὸν παρατηρητὴ μὲ λιγώτερη δύναμη ἀπ᾿ ὅ,τι οἱ ἐκδηλώσεις τῶν προσωρινῶν πληθῶν, ποὺ δημιουργοῦνται καὶ διαλύονται γρήγορα, καὶ ποὺ ἔδωσαν στὸν Λεμπὸν τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν λαμπρὸ χαρακτηρισμό του τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς· καὶ σ᾿ αὐτὰ τὰ θορυβώδη, τὰ ἐφήμερα πλήθη, ποὺ συνυπάρχουν μὲ τὰ μόνιμα, παρατηροῦμε τὸ θαῦμα τῆς τέλειας, ἂν καὶ παροδικῆς ἐξαφάνισης κάθε ἀτομικῆς ἰδιομορφίας.

Δοκιμάσαμε νὰ ἐξηγήσουμε τὸ θαῦμα αὐτό, ὑποθέτοντας ὅτι ὀφείλεται στὴν παραίτηση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ του, πρὸς ὄφελος τοῦ ὁμαδικοῦ ἰδεώδους, ποὺ ἐνσαρκώνεται ἀπ᾿ τὸν ἀρχηγό. Πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι τὸ θαῦμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἴδιο σ᾿ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Πολλὲς φορὲς τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ δὲν εἶναι τελείως χωρισμένα, μποροῦν νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ συνυπάρχουν, καὶ τὸ ἐγὼ νὰ κρατήσει ὣς ἕνα τοὐλάχιστον βαθμὸ τὴν προηγούμενη ναρκισσική του ἐπάρκεια. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀρχηγοῦ διευκολύνεται τότε πολύ. Ἀρκεῖ νὰ ἔχει τὶς ἰδιότητες τῶν ἀτόμων αὐτῶν σὲ μεγάλο βαθμὸ καθαρότητας καὶ νὰ ἐπιβάλλεται στὰ ἄτομα μὲ τὴ δύναμή του καὶ τὴ μεγάλη του ἐρωτικὴ ἐλευθερία, γιὰ νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἀρχηγὸς καὶ νὰ τοῦ δοθεῖ μιὰ παντοδυναμία, ποὺ δὲ θὰ τὴ ζητοῦσε ἀλλοιῶς. Ὅσο γιὰ τοὺς ἄλλους, ἐκείνους ποὺ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ τους δὲ θὰ ἐνσαρκώνονταν τελείως στὸν ἀρχηγό, παρασύρονται μὲ τὴν «ὑποβολή», δηλαδὴ μὲ τὴ συνταύτιση.

Βλέπουμε ὅτι ἡ συμβολή μας στὴ ἐξήγηση τῆς ἐρωτικῆς ὑφῆς τοῦ ὄχλου περιορίζεται στὴ διάκριση μεταξὺ ἐγὼ καὶ ἰδεώδους τοῦ ἐγώ, καί, κατὰ συνέπεια, μεταξὺ δύο ποικιλιῶν δεσμῶν, ποὺ ἡ μία ἀποτελεῖται

ἀπὸ τὴ συνταύτιση κι᾿ ἡ ἄλλη ἀπ᾿ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ ἀπὸ ἐξωτερικὸ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο. Ἡ ὑπόθεσή μας ὅτι ὑπάρχει ὁ βαθμὸς αὐτὸς τοῦ ἐγώ, ὑπόθεση ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα τῆς ἀνάλυσης τοῦ ἐγώ, δικαιολογεῖται ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ τὶς πιὸ διάφορες πλευρὲς τῆς ψυχολογίας. Στὴν «Εἰσαγωγὴ στὸ Ναρκισσισμὸ» (*) προσπάθησα νὰ συγκεντρώσω τὰ δεδομένα τῆς παθολογίας ποὺ ὑποστηρίζουν τὴ διάκριση αὐτή. Ὅλα ὅμως τὰ δεδομένα δικαιολογοῦν τὴν ἐλπίδα, ὅτι βαθύτερη ψυχολογικὴ μελέτη τῶν ψυχώσεων θὰ δείξει καθαρὰ τὴ σημασία της. Ἂς θυμηθοῦμε μονάχα τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐγώ, ὅταν φθάσει στὸ βαθμὸ αὐτὸ ἐξέλιξης, συνδέει ἕνα ἀντικείμενο πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ, ἀπόρροια τοῦ ἴδιου τοῦ ἐγώ, καὶ μποροῦμε νὰ δοῦμε ν' ἀναπαράγονται, μεταξὺ ἐγὼ καὶ ἰδεώδους τοῦ ἐγώ, δράσεις κι᾿ ἀντιδράσεις ποὺ ἡ θεωρία τῶν νευρώσεων μᾶς ἔδειξε ὅτι συμβαίνουν μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἐγώ.

Ἐδῶ θὰ ἐξετάσω μιὰ μόνον ἀπ᾿ τὶς διάφορες συνέπειες, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ ἄποψη αὐτή, πρᾶγμα ποὺ συγχρόνως θὰ μοῦ ἐπιτρέψει νὰ διευκρινίσω κάποιο πρόβλημα ποὺ ἀναγκάστηκα ν᾿ ἀφίσω ἄλυτο σ᾿ ἄλλη μελέτη (**). Ὅλες οἱ ψυχικὲς διαφοροποιήσεις ποὺ ξέρουμε, ἀντιτάσσουν στὴν ψυχικὴ λειτουργία καινούργιες δυσκολίες, αὐξάνουν τὴν ἀδυναμία της, καὶ μποροῦν νὰ γίνουν ἀφετηρία στάσης τῆς λειτουργίας κι' ἀρρώστειας. Ἔτσι ἡ γέννηση ἀποτελεῖ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀπολύτως αὐτάρκη ναρκισσισμὸ στὴν ἀντίληψη μεταβλητοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ στὴν πρώτη ἀνακάλυψη ἀντικειμένων· ἀποτέλε-

---

(*) Jahrbuch der Psychoanalyse, ϛ', 1914.—Sammlung kleiner, Schriften zur Neurosenlehre, δ' σειρά.

(**) Trauer und Melancholie, «Internat. Zeitschrifn f. Psychoanal.», Δ' 1916—18 «Sammlung kleiner Schrifte» zur Neurosenlehre», δ' σειρά.

σμα τῆς πολὺ ριζικῆς αὐτῆς μεταβολῆς εἶναι ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ βαστήξουμε γιὰ πολὺν καιρὸ τὴ νέα κατάσταση, ποὺ δημιουργεῖ ἡ γέννηση, ὅτι ξεφεύγουμε ἀπ᾽ αὐτὴν περιοδικά, γιὰ νὰ ξανάβρουμε στὸν ὕπνο τὴν παλιότερη ἀπάθειά μας καὶ τὴν ἀπομόνωσή μας ἀπ' τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ἡ ἐπάνοδος αὐτὴ στὴν προηγούμενη κατάσταση ὀφείλεται καὶ σὲ κάποια προσαρμογὴ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, πού, χάρις στὴν περιοδικὴ ἀλληλοδιαδοχὴ τῆς μέρας καὶ τῆς νύχτας, καταργεῖ γιὰ κάμποσον καιρὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐρεθισμῶν ποὺ ὑφιστάμεθα τὴν ὥρα τῆς ἐνεργοῦ ζωῆς μας.

Κατὰ τὴ διάρκεια ὅμως τῆς ἐξέλιξής μας, περάσαμε ἀπὸ μιὰ ψυχικὴ διαφοροποίηση, μὲ σχηματισμὸ ἑνὸς συνεχοῦς ἐ γ ὼ ἀπ᾽ τὴ μιὰ μεριά, κι᾽ ἑνὸς ὑποσυνειδήτου, ἀπωθημένου, ἐξωτερικοῦ ἐ γ ὼ ἀπ᾽ τὴν ἄλλη· καὶ ξέρουμε πὼς ἡ σταθερότητα τοῦ νέου αὐτοῦ κτήματος εἶναι ἐκτεθειμένη σὲ ἀδιάκοπους κινδύνους. Στὸν ὕπνο καὶ τὴ νεύρωση, τὸ ἐ γ ὼ αὐτό, τὸ ὑποσυνείδητο, τὸ ἐξωρισμένο, προσπαθεῖ μὲ κάθε τρόπο, νὰ μπεῖ στὴ συνείδηση, παραβιάζοντας τὶς πόρτες της, ποὺ φυλάγονται ἀπὸ διαφόρων εἰδῶν ἀντιστάσεις· κι᾽ ὅταν ὁ γερὸς ἄνθρωπος εἶναι ξύπνιος, καταφεύγει σ᾽ ἕνα σωρὸ ἰδιαίτερα τεχνάσματα, γιὰ ν᾽ ἀφήσει τὸ ἀπωθημένο αὐτὸ μέρος τοῦ ἐ γ ώ του, ποὺ τοῦ ὑπόσχεται κάποια ἡδονή, νὰ μπεῖ προσωρινὰ στὸ ἄλλο ἐγώ, παρακάμπτοντας τὶς δυσκολίες καὶ ξεγελῶντας τὶς ἀντιστάσεις. Ἀπ᾽ τὴν ἄποψη αὐτὴ πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε τὸ εὐφυολόγημα καὶ τὸ χιοῦμορ, κι᾽ ὡς ἕνα σημεῖο καὶ γενικὰ τὸ κωμικό. Ὅσοι κατέχουν τὴν ψυχολογία τῶν νευρώσεων θὰ βροῦν εὔκολα ἀνάλογα παραδείγματα, λιγώτερο γενικὰ ἴσως. Δὲν ἐπιμένω ὅμως, γιατὶ βιάζουμαι νὰ φθάσω στὴν ἐφαρμογὴ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Μποροῦμε νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ διάκριση ποὺ ἔγινε μεταξὺ ἐ γ ὼ καὶ ἰ δ ε ώ δ ο υ ς τ ο ῦ ἐ γ ώ, δὲν μπορεῖ, οὔτε κι᾽ αὐτή, νὰ γίνει ἀνεκτὴ καὶ πρέπει κάθε τόσο νὰ παλινδρομεῖ. Παρ᾽ ὅλες τὶς στερήσεις καὶ τοὺς

περιορισμούς, πού ἐπιβάλλονται στὸ ἄτομο, ὁ γενικὸς κανόνας εἶναι ἡ περιοδικὴ παράβαση τῶν ἀπαγορεύσεων αὐτῶν, ὅπως ἀποδεικνύουν κι' οἱ γιορτές, πού ἄρχισαν σὰν περίοδοι, ὅπου ὁ νόμος ἐπέτρεπε κάθε ὑπερβολή· πρᾶγμα πού ἐξηγεῖ τὴ χαρακτηριστική τους εὐθυμία (*). Τὰ Σατουρνάλια τῶν Ρωμαίων κι' ἡ σημερινὴ Ἀποκρηὰ μοιάζουν, στὸ οὐσιῶδες αὐτὸ σημεῖο, μὲ τὶς γιορτὲς τῶν πρωτογόνων λαῶν, πού ἐπέτρεπαν ὄργια καὶ παραβάσεις τῶν ἱερωτέρων ἐντολῶν. Καὶ καθὼς τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο ὅλων αὐτῶν τῶν περιορισμῶν πού πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τὸ ἄτομο, ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἰδεώδους στὸ ἐγώ, ἡ συμφιλίωσή του μὲ τὸ ἐγώ, πρέπει νὰ ἰσοδυναμεῖ γιὰ τὸ ἄτομο, πού ξαναβρίσκει ἔτσι τὴν ἱκανοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ του, μὲ μεγαλοπρεπῆ γιορτή. (**)

Ξέρουμε πὼς ὑπάρχουν ἄτομα πού ἡ γενικὴ συναισθηματική τους κατάσταση κυμαίνεται περιοδικά, περνῶντας ἀπ' τὴν ὑπερβολικὴ θλίψη στὴ μεγαλύτερη εὐδαιμονία, μέσα ἀπὸ ὡρισμένες διάμεσες καταστάσεις. Οἱ διακυμάνσεις αὐτὲς ἔχουν ἐξ ἄλλου πολὺ διάφορο πλάτος, καὶ ἄλλοτε εἶναι ἀσήμαντες, ἀδιόρατες, ἐνῶ ἄλλοτε εἶναι πολὺ μεγάλες, ὅπως στὶς περιπτώσεις μελαγχολίας καὶ μανίας, περιπτώσεις ἐξαιρετικὰ ὀδυνηρὲς γιὰ τὰ ἄτομα πού τὶς ὑφίστανται κι' ἀφορμὲς μεγάλων διαταραχῶν στὴ ζωή τους.

Στὶς τυπικὲς περιπτώσεις τέτοιων κυκλικῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων, οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις δὲ

(*) Πρβλ. «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ».

(**) Ἡ σύμπτωση τοῦ ἐγὼ μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ φέρνει πάντοτε αἴσθημα θριάμβου. Τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς ἢ μειονεκτικότητας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἔκφραση διάστασης μεταξὺ ἐγὼ καὶ ἰδεώδους.

Ὁ Τρόττερ ἀνάγει τὴν ἄπωση στὸ ἔνστικτο τῆς ἀγέλης. Τὰ ἴδια εἶπα κι' ἐγὼ μὲ ἄλλα λόγια ὅταν ἀπέδωσα τὸν ἴδιο ρόλο στὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ (Einführung des Narzissmus).

φαίνεται νὰ παίζουν ἀποφασιστικὸ ρόλο· στοὺς ἀρρώστους αὐτοὺς συναντοῦμε τὶς ἴδιες ἄμεσες αἰτίες ποὺ βρίσκουμε καὶ σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἀρρώστους. Γι' αὐτὸ συνηθίζουν νὰ θεωροῦν ὅτι οἱ περιπτώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι ψυχογενεῖς. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλες, τελείως ἀνάλογες περιπτώσεις, κυκλικὲς συναισθηματικὲς καταστάσεις, ποὺ εὔκολα μποροῦν ν' ἀναχθοῦν σὲ ψυχικοὺς τραυματισμούς. Θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὲς πάρα κάτω.

Οἱ λόγοι ποὺ ἐπιβάλλουν τὶς αὐτόματες αὐτὲς διακυμάνσεις τῶν συναισθηματικῶν καταστάσεων εἶναι λοιπὸν ἄγνωστοι. Δὲν ξέρουμε οὔτε ἀκόμα τὸ μηχανισμὸ τῆς ἀντικατάστασης μιᾶς μελαγχολίας ἀπὸ μανία. Γι' αὐτό, ἀφοῦ μᾶς λείπει κάθε ἄλλη ἐξήγηση, μποροῦμε νὰ ἐφαρμόσουμε στοὺς ἀρρώστους αὐτοὺς τὴν ὑπόθεση ποὺ διατυπώσαμε πάρα πάνω: τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ, ἀφοῦ κάνει αὐστηρὸ ἔλεγχο τοῦ ἐγώ, ἀπορροφᾶται προσωρινὰ ἀπ' αὐτό, καὶ συγχέεται μαζύ του.

Γιὰ ν' ἀποφύγουμε κάθε ἀσάφεια, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὸ ἑξῆς: ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς ἀνάλυσης τοῦ ἐγώ μας, εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγὼ τοῦ μανιακοῦ εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα, σὲ τρόπο ὥστε τὸ ἄτομο κατέχεται ἀπὸ αἴσθημα θριάμβου καὶ ἱκανοποίησης, ποὺ καμμιὰ κριτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ κλονίσει, καὶ βρίσκεται ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε δεσμό, κάθε μομφή, κάθε τύψη. Λιγώτερο φανερό, ἀλλὰ ἴδια πιθανὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀθλιότητα τοῦ μελαγχολικοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση ζωηρῆς ἀντίθεσης μεταξὺ τῶν δυὸ στοιχείων τοῦ ἐγώ, καὶ χάρη στὴν ἀντίθεση αὐτὴ τὸ ὑπερευαίσθητο ἰδεῶδες καταδικάζει χωρὶς οἶκτο τὸ ἐγὼ μὲ τὴ μανία τῆς μικρότητας καὶ τὴν ταπείνωση τοῦ ἑαυτοῦ. Πρέπει μόνο νὰ ἐξετάσουμε ἂν ἡ αἰτία τῆς μεταβολῆς τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σὲ περιοδικὲς ἐξεγέρσεις, ποὺ τὶς θεωρήσαμε πάρα πάνω πιθανές, κατὰ τοῦ ἰδεώδους, ἢ μήπως σ' ἄλλες ἀφορμές.

Ἡ μεταβολὴ τῆς μελαγχολίας σὲ μανία δὲν ἀποτελεῖ

ἀπαραίτητο χαρακτηριστικὸ τῆς νοσηρῆς εἰκόνας τῆς μελαγχολικῆς κατάθλιψης. Ὑπάρχουν ἁπλὲς μελαγχολίες, μὲ μιὰ καὶ μοναδικὴ προσβολή, ἢ περιοδικές, ποὺ δὲν ἔχουν ποτὲ αὐτὴ τὴν τύχη. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μελαγχολίες, ὅπου οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες παίζουν ὁλοφάνερο αἰτιολογικὸ ρόλο. Εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἔρχονται ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο ἀγαπημένου προσώπου ἢ ὕστερα ἀπὸ περιστάσεις ποὺ ἀποτράβηξαν τὴ γενετήσια ὁρμὴ ἀπὸ ἀγαπημένο ἀντικείμενο. Ὅπως κι' οἱ αὐθόρμητες μελαγχολίες, ἔτσι κι' οἱ ψυχογενεῖς αὐτὲς μελαγχολίες μποροῦν νὰ ὑποστοῦν τὴ μετατροπὴ σὲ μανία κι' ὕστερα νὰ ξαναγυρίσουν σὲ μελαγχολία· ὁ κύκλος αὐτὸς μπορεῖ νὰ ξαναρχίσει πολλὲς φορές. Ἡ κατάσταση εἶναι λοιπὸν ἀρκετὰ σκοτεινή, τόσο περισσότερο, ὅσο σπάνιες εἶναι οἱ περιπτώσεις ἐκεῖνες μελαγχολίας ποὺ ὑποβλήθηκαν ὡς τώρα σὲ ψυχαναλυτικὴ ἐξέταση (*). Οἱ μόνες περιπτώσεις ποὺ μποροῦμε σήμερα νὰ καταλάβουμε καλὰ εἶναι ἐκεῖνες ὅπου τὸ ἀντικείμενο ἐγκαταλείφθηκε γιατὶ ἦτανε ἀνάξιο γιὰ ἔρωτα. Τότε, χάρη στὴ συνταύτιση, ἀναπλάσσεται στὸ ἐγὼ καὶ κατακρίνεται ἀπ' τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ. Ἡ κριτικὴ ποὺ γίνεται τότε σὲ βάρος τοῦ ἀντικειμένου, ἐκδηλώνεται σὰν κατάκριση τοῦ ἐγὼ τοῦ ὑποκειμένου (**).

Κι' ἡ μελαγχολία τοῦ τελευταίου αὐτοῦ εἴδους, μπορεῖ κι' αὐτὴ νὰ μετατραπεῖ σὲ μανία, σὲ τρόπο ὥστε ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἐξέλιξης παρουσιάζεται σὰν ἰδιομορφία ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους χαρακτῆρες τῆς νοσηρῆς εἰκόνας.

Χωρὶς ὅμως δυσκολία, μποροῦμε νὰ εἰσαγάγουμε στὴν

(*) Πρβλ. Abraham: Ansätze zur psychoanalytischen Erforschung und Behandlung des manisch-depressiven Irreseins κλπ. 1912, «Klinische Beiträge zur Psychoanalyse» 1921.

(**) Ἢ ἀκριβέστερα: ἡ κριτικὴ αὐτὴ κρύβεται πίσω ἀπ' τὶς κατακρίσεις ποὺ ἀπευθύνονται στὸ ἐγώ, καὶ τοὺς παρέχει τὴ σταθερότητα, τὴν ἀντοχὴ καὶ τὸν ἐξαναγκαστικὸ κι' ἀνέκκλητο χαρακτῆρα τῶν αὐτοκατακρίσεων τῶν μελαγχολικῶν.

ἐξήγηση τῶν δυὸ αὐτῶν ποικιλιῶν μελαγχολίας, τῆς αὐτόματης καὶ τῆς ψυχογενοῦς, τὸν παράγοντα ποὺ ὡρίσαμε σὰν παροδικὴ ἐξέγερση τοῦ ἐ γ ὼ κατὰ τοῦ ἰ δ ε ώ δ ο υ ς τ ο ῦ ἐ γ ώ. Ὅσον ἀφορᾶ τὶς αὐτόματες μελαγχολίες, μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ ἰ δ ε ῶ δ ε ς ἐκδηλώνει ξεχωριστὰ αὐστηρὲς τάσεις, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν προσωρινή του κατάργηση. Στὶς ψυχογενεῖς μελαγχολίες, ἡ κατάργηση τοῦ ἐ γ ὼ ὀφείλεται στὴν αὐστηρότητα τοῦ ἰδεώδους ἀπέναντι τοῦ ἐ γ ώ, ὅταν αὐτὸ συνταυτίστηκε μὲ ἀντικείμενο ποὺ τὸ ἰδεῶδες κατακρίνει κι᾽ ἀπωθεῖ.

ΙΒ′

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐρεύνης μας, ποὺ παρακαλοῦμε τὸν ἀναγνώστη νὰ θεωρήσει τελειωμένη πρὸς τὸ παρόν, εἴδαμε ν᾽ ἀνοίγονται μπροστά μας πολλὲς προοπτικές, ποὺ ἀπαιτοῦσαν προσοχή. Δὲν μπορέσαμε ὅμως ν᾽ ἀπαντήσουμε σ᾽ ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις αὐτές, παρ᾽ ὅλο ποὺ ὑποσχεθήκαμε ἐνδιαφέρουσες ἀνακαλύψεις καὶ πλούσιες ἀπόψεις. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο θὰ περιορισθοῦμε στὴν ἐπανεξέταση μερικῶν σημείων μονάχα, ποὺ ὑποχρεωθήκαμε νὰ παραλείψουμε στὰ προηγούμενα κεφάλαιά μας.

α′) Ἡ διάκριση μεταξὺ συνταύτισης τοῦ ἐγὼ κι᾽ ἀντικατάστασης τοῦ ἰδεώδους τοῦ ἐγὼ ἀπὸ ἕνα ἀντικείμενο, βρίσκει ἐνδιαφέρουσα ἐφαρμογὴ στὰ δυὸ μεγάλα τεχνητὰ πλήθη ποὺ μελετήσαμε παραπάνω: τὸ στρατὸ καὶ τὴ χριστιανικὴ ἐκκλησία.

Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ ἀνώτερος, δηλαδή στὴν κυριολεξία ὁ ἀρχιστράτηγος, εἶναι τὸ ἰδεῶδες τῶν φαντάρων, ἐνῶ ὁ μεταξύ τους δεσμὸς εἶναι δεσμὸς συνταύτισης κι᾽ἀπ᾽αὐτὸν βγαίνουν οἱ ὑποχρεώσεις συντροφικότητας κι᾽ ἀμοιβαίας ὑποστήριξης καὶ βοήθειας. Ἀντίθετα ὁ φαντάρος θὰ γινόταν γελοῖος ἂν ἤθελε νὰ συνταυτισθεῖ μὲ τὸν ἀρχηγό του. Καὶ μὲ τὸ δίκηο του ὁ κυνηγὸς κοροϊδεύει στὸ στρα-

τόπεδο τοῦ Βαλλενταΐν τὸν καταλυματία, λέγοντας πὼς «ξεσήκωσε ὅλους τοὺς τρόπους, ὡς καὶ τὸ φτύσιμο ἀκόμα τοῦ ἀρχηγοῦ του».

Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὴν καθολικὴ ἐκκλησία. Κάθε χριστιανὸς ἀγαπάει τὸ Χριστὸ σὰν ἰδεῶδες του καὶ συνδέεται μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς χάρη στὴ συνταύτιση. Ἀλλὰ ἡ ἐκκλησία τοῦ γυρεύει καὶ κάτι ἄλλο. Ὀφείλει ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ νὰ συνταυτισθεῖ μὲ τὸ Χριστό, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη ν' ἀγαπάει τοὺς ἄλλους χριστιανούς, ὅπως τοὺς ἀγάπησε ὁ Χριστός. Ἡ ἐκκλησία ἀπαιτεῖ λοιπὸν ἀπ' τὸ ἄτομο νὰ συμπληρώσει καὶ πρὸς τὶς δυὸ μεριὲς τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση ποὺ δημιούργησε ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμός. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, ἡ συνταύτιση πρέπει νὰ συμπληρώσει τὸν ἔρωτα· ἀπ' τὴν ἄλλη, ὁ ἔρωτας πρέπει νὰ συμπληρώσει τὴ συνταύτιση. Ἡ διπλὴ αὐτὴ συμπλήρωση ξεπερνάει πολὺ τὴ δύναμη τοῦ πλήθους. Μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι καλὸς χριστιανὸς χωρὶς ποτὲ νὰ σκεφθεῖ νὰ μπεῖ στὴ θέση τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ σκορπίσει σὰν αὐτὸν τὴν ἀγάπη του σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἀδύνατος ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νἄχει τὴν ἀξίωση ν' ἀνυψωθεῖ ὡς τὴ μεγαλοψυχία καὶ τὴ δύναμη τοῦ Χριστοῦ. Καλλιεργῶντας ὅμως κι' ὑποστηρίζοντας τὴν ἀξίωση αὐτή, ὁ χριστιανισμὸς προσεπάθησε νὰ φτάσει σ' ἀνώτερη ἠθική.

β΄) Εἴπαμε πὼς στὴν ψυχικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας μποροῦμε νὰ καθορίσουμε τὴ στιγμὴ ὅπου ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία ξεχώρισε ἀπ' τὴν ὁμαδική, ὅπου τὸ ἄτομο πῆρε κάποια ἀνεξαρτησία σὲ σύγκριση μὲ τὸν ὄχλο (*).

Ἂς ξαναγυρίσουμε τώρα στὸν ἐπιστημονικὸ μῦθο γιὰ τὸν πατέρα τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς. Ὁ πατέρας αὐτὸς ἀνυψώθηκε ἀργότερα στὸ ἀξίωμα τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, μὲ τὸ δίκηο του, γιατὶ αὐτὸς γέννησε ὅλους τοὺς

(*) Οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνταλλαγῆς σκέψεων μὲ τὸν Ράνκ.

γυιοὺς τοῦ πρώτου πλήθους. Γιὰ τὸν καθένα τους ἦταν ἰδεῶδες, ἐπίφοβο καὶ λατρευτό, πηγὴ τῆς μεταγενέστερης ἔννοιας τοῦ τ α μ π ο ῦ.

Ἡ πλειοψηφία αὐτὴ συνεννοήθηκε μιὰ μέρα, σκότωσε τὸν πατέρα, καὶ τὸν ἐκομμάτιασε. Κανένα μέλος τοῦ πλήθους τῶν νικητῶν δὲν μπόρεσε νὰ τὸν ἀντικαταστήσει, ἤ, ἂν τὸ ἔκανε αὐτό, ἔβλεπε νὰ σηκώνεται ἐνάντια ἡ ἴδια ἐχθρότητα καὶ νὰ τὴν ἀκολουθοῦν ἀγῶνες καὶ δολοφονίες. Καὶ τέλος ὅλοι κατάλαβαν πῶς ἔπρεπε νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν κληρονομιὰ τοῦ πατέρα. Ἔφτιασαν τότε τὴν τοτεμικὴ ἀδελφικὴ κοινότητα, ποὺ τὰ ἰσότιμα μέλη της δένονταν ἀπ' τὶς ἴδιες τοτεμιστικὲς ἀπαγορεύσεις κι' ἔπρεπε νὰ θυμῶνται τὴ δολοφονία καὶ νὰ ἐξιλεωθοῦν γιὰ τὸ ἔγκλημά τους. Ἡ δυσαρέσκεια ὅμως γιὰ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων ἔμεινε, κι' ἔγινε ἀφορμὴ νέας ἐξέλιξης. Σιγὰ-σιγὰ τὰ μέλη τοῦ ἀδελφικοῦ πλήθους ὡδηγήθηκαν στὴν ἐπαναφορὰ τοῦ παληοῦ καθεστῶτος πάνω σὲ καινούργιες βάσεις: ὁ ἄντρας ἔγινε νέος ἀρχηγός, ἀλλὰ ἀρχηγὸς οἰκογενείας, καὶ κατήργησε καὶ τὰ προνόμια τοῦ μητριαρχικοῦ καθεστῶτος ποὺ εἶχε ἐγκατασταθεῖ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ πατέρα. Γιὰ ἀντάλλαγμα, ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς ἀναγνώρισε τὰ δικαιώματα τῶν μητρικῶν θεοτήτων μὲ εὐνούχους ἱερεῖς, κατὰ τὸ παράδειγμα ποὖχε δόσει ὁ πατέρας τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς· ἡ νέα ὅμως οἰκογένεια δὲν ἦταν παρὰ ἡ σκιὰ τῆς παληᾶς, οἱ πατέρες ἦταν πολλοί, καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ καθενὸς περιορίζονταν ἀπ' τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων.

Οἱ στερήσεις, ποὺ μὲ δυσφορίία γίνονταν δεκτές, μπόρεσαν τότε ν'ἀναγκάσουν τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ἄτομο, νὰ ξεχωρίσει ἀπ' τὴ μᾶζα, γιὰ νὰ πάρει τὴ θέση τοῦ πατέρα. Αὐτὸς ποὺ πρωτοέκανε αὐτὸ στάθηκε ὁ πρῶτος ἐπικὸς ποιητής, κι' ἡ πρόοδος ἔγινε στὴν ἀρχὴ μόνο μές στὴ φαντασία του. Ὁ ποιητὴς αὐτὸς μετέτρεψε τὴν πραγματικότητα κατὰ τὴν ἐπιθυμία του. Ἀνακάλυψε τὸν ἡρωϊκὸ μῦθο. Ὁ ἥρωας ἦταν ὁ μόνος φονηᾶς τοῦ

πατέρα του, ποὺ παρουσιαζόταν στὸ μῦθο σὰν τοτεμιμιστικὸ τέρας. Ἂν ὁ πατέρας στάθηκε τὸ πρῶτο ἰδεῶδες τοῦ παιδιοῦ, ὁ ἥρωας, ὅπως τὸν ἔπλασε ἡ φαντασία τοῦ ποιητῆ, ἔγινε τὸ πρῶτο ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ, ποὺ ζητοῦσε ν' ἀντικαταστήσει τὸν πατέρα. Ὁ ἥρωας εἶναι ὁ νεώτερος γυιός, ἡ ἀδυναμία τῆς μητέρας, ποὺ τὸν ἔκρυψε ἀπὸ τὸν πατέρα. Ὁ νεώτερος αὐτὸς γυιὸς ἦταν ὁ διάδοχος τοῦ πατέρα του στὴν ἐποχὴ τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς. Στὴν ποιητικὴ ἐπεξεργασία τῆς πραγματικότητας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ γυναίκα, ποὺ δὲν ἦταν παρὰ τὸ ἔπαθλο τοῦ φόνου, σὰν πηγὴ πειρασμῶν κι' ἀντικείμενο ἐπιθυμιῶν, μεταβάλλεται πιθανώτατα σὲ ἠθικὸ αὐτουργὸ καὶ συνένοχο τοῦ ἐγκλήματος.

Ὁ μῦθος ἀποδίδει στὸν ἥρωα μόνο τὸν ἆθλο, ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἦταν ἔργο τῆς ὀρδῆς ὁλόκληρης. Ἀλλά, κατὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Ράνκ, βρίσκουμε στὴν παράδοση φανερὰ σημάδια τῆς παραμορφωμένης πραγματικῆς κατάστασης. Συχνὰ γίνεται λόγος γιὰ ἕνα ἥρωα, τὸν μικρότερο συνήθως γυιό, ποὺ γλύτωσε ἀπ' τὴ σκληρότητα τοῦ πατέρα χάρη στὴν ἀνοησία του, ποὺ ἔκανε νὰ τὸν νομίσουν ἀκίνδυνο. Ὁ ἥρωας αὐτὸς ἔχει νὰ βγάλει πέρα βαρὺ ἔργο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κατορθώσει, χωρὶς τὴ βοήθεια ἕνα σωρὸ ζωϋφίων (μελισσῶν, μερμυγκιῶν). Τὰ ζῶα αὐτὰ δὲν θὰ εἶναι παρὰ συμβολικὲς παραστάσεις τῶν ἀδελφῶν τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς, ὅπως καὶ στὸ συμβολισμὸ τοῦ ὀνείρου τὰ ἔντομα κι' οἱ ψεῖρες παριστάνουν τὰ μικρότερα ἀδέρφια (ποὺ θεωροῦνται, περιφρονητικὰ κάπως, σὰν μικρὰ παιδιά). Ἐξ ἄλλου σὲ κάθε ἆθλο τοῦ μύθου καὶ τοῦ παραμυθιοῦ, δὲ βλέπουμε παρὰ μιὰ συμβολικὴ παράσταση ποὺ πῆρε τὴ θέση τῆς ἡρωϊκῆς πράξης.

Χάρη στὸ μῦθο ξεφεύγει λοιπὸν τὸ ἄτομο ἀπ' τὴν ὁμαδικὴ ψυχολογία. Ὁ πρῶτος μῦθος θἆταν ἀσφαλῶς ψυχολογικός: ἦταν ὁ μῦθος τοῦ ἥρωα. Ὁ μῦθος ποὺ ἐξηγεῖ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, θὰ γεννήθηκε ἀσφαλῶς ἀργότερα. Ὁ ποιητής, ποὺ ἔκανε τὸ βῆμα αὐτὸ γιὰ νὰ

ξεφύγει μὲ τὴ φαντασία ἀπ' τὸ πλῆθος, ξέρει πάντως σύμφωνα μὲ ἄλλη παρατήρηση τοῦ Ράνκ, νὰ ξαναγυρίζει στὴν πραγματικὴ ζωή. Γιατὶ τρέχει δεξιὰ κι' ἀριστερά, νὰ διηγηθεῖ στὸ πλῆθος τὰ κατορθώματα ποὺ ἀποδίδει ἡ φαντασία του στὸν ἥρωα. Ὁ ἥρωας αὐτὸς δὲν εἶναι στὸ βάθος ἄλλος ἀπ' τὸν ἴδιο. Ἔτσι ξαναβυθίζεται στὴν πραγματικότητα, ἐνῶ συγχρόνως ἀνυψώνει τοὺς ἀκροατές του ὥς τὴ φαντασία του. Μὰ οἱ ἀκροατές, ποὺ ξέρουν τὸν ποιητή, ξέρουν καὶ νὰ συνταυτισθοῦν μὲ τὸν ἥρωα καὶ συμμερίζονται τὴ γεμάτη ἀπραγματοποίητες ἐπιθυμίες στάση του ἀπέναντι στὸν πρωτόγονο πατέρα. (*)

Τὸ ψέμμα τοῦ ἡρωϊκοῦ μύθου φτάνει στὸ ζενίθ του μὲ τὴ θεοποίηση τοῦ ἥρωα. Ὁ θεοποιημένος ἥρωας μπορεῖ νἆναι παληότερος ἀπὸ τὸν πατέρα θεὸ καὶ νὰ ἀναγγέλει μονάχα τὴν ἐπάνοδο τοῦ πατέρα μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς θεοῦ. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ θὰ ἦταν τότε: μητέρα θεὰ—ἥρωας—πατέρας θεός. Ἀλλὰ μόνο ἔπειτα ἀπ' τὴν ἐξύψωση τοῦ ἀλησμόνητου πρωτόγονου πατέρα σὲ θεϊκὸ ἀξίωμα, ἀποκτᾶ ἡ θεότητα τοὺς χαρακτῆρες ποὺ ἔχει καὶ σήμερα ἀκόμα. (**)

γ΄) Συχνὰ στὸ ἔργο αὐτὸ μιλήσαμε γιὰ ἄμεσες γενετήσιες τάσεις, καὶ γιὰ γενετήσιες τάσεις ποὺ ξέφυγαν ἀπ' τὸ σκοπό τους, κι' ἐλπίζουμε ὅτι ὁ ἀναγνώστης δὲ θἄχει μεγάλες ἀντιρρήσεις στὴ διάκριση αὐτή. Νομίζουμε ὅμως πὼς δὲν θἆταν περιττὸ νὰ ξαναεξετάσουμε προσεχτικὰ τὸ ζήτημα, ἔστω κι' ἂν πρόκειται νὰ ἐπαναλάβουμε εἰπωμένα πράγματα.

Τὸ πρῶτο καὶ καλύτερο παράδειγμα γενετήσιων τά-

(*) Πρβλ. Hans Sachs: Gemeinsame Tagtraüme Ἀνακοίνωση ποὺ ἔγινε στὸ ϛ΄ ψυχαναλυτικὸ συνέδριο τῆς Χάγης, τὸ 1920. «Internationale Zaitschr. f. psychoanal» ϛ΄.

(**) Στὴ σύντομη αὐτὴ ἔκθεση ἀναγκασθήκαμε νὰ μὴ ἐπικαλεσθοῦμε τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς παρέχει ὁ μῦθος, τὸ παραμῦθι, ἡ ἱστορία τῶν ἠθῶν κτλ.

σεων ποὺ ξέφυγαν ἀπ᾿ τὸ σκοπό τους, μᾶς δίνεται ἀπ᾿ τὴν ἐξέλιξη τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ παιδιοῦ. Ὅλα τὰ αἰσθήματα ποὺ ἔχει τὸ παιδὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ τὸ περιποιοῦνται μένουν ἀτόφια στὶς ἐπιθυμίες μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζει τὶς γενετήσιες τάσεις του. Τὸ παιδὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ ἄτομα αὐτὰ ὅλα τὰ χάδια ποὺ ξέρει, θέλει νὰ τὰ φιλήσει, νὰ τὰ ἐγγίσει, νὰ τὰ κυττάξει, θέλει νὰ δεῖ τὰ γεννητικά τους ὄργανα καὶ νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐκτέλεση τῶν πιὸ ἰδιαιτέρων λειτουργιῶν τους· ὑπόσχεται νὰ παντρευτεῖ τὴ μητέρα του ἢ τὴν παραμάνα του, ὅ,τι ἰδέα καὶ νἄχει γιὰ τὸ γάμο, θέλει νὰ βάλει τὸν πατέρα του νὰ γεννήσει κτλ. Ἡ ἄμεση παρατήρηση κι᾿ ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐξέταση τῶν παιδικῶν ὑπολειμμάτων δὲν μᾶς ἀφίνουν καμμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ στενὸ δεσμὸ μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν συναισθημάτων καὶ τῆς ζήλειας ἀπ᾿ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τῶν γενετησίων τάσεων ἀπ᾿ τὴν ἄλλη καὶ μᾶς δείχνουν ὡς ποιὸ βαθμὸ τὸ παιδὶ κάνει τὸ ἀγαπητὸ πρόσωπο ἀντικείμενο ὅλων τῶν ἀπροσανατόλιστων ἀκόμα γενετήσιών του τάσεων.

Ἡ πρώτη αὐτὴ μορφὴ ποὺ παίρνει ὁ ἔρωτας στὸ παιδὶ καὶ ποὺ τόσο συνδέεται στενὰ μὲ τὸ «σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα» ξέρουμε πὼς ὑφίσταται κάποια ὑποχώρηση στὴν ἀρχὴ τῆς λανθάνουσας περιόδου. Δὲ μένει παρὰ μιὰ συναισθηματικὴ τάση καθαρῆς στοργῆς γιὰ τὰ ἴδια ἄτομα, τάση ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ποῦμε γενετήσια. Ἡ ψυχανάλυση, ποὺ φωτίζει τὰ βάθη τῆς ψυχικῆς ζωῆς, δὲ δυσκολεύεται νὰ δείξει πὼς οἱ γενετήσιες τάσεις τῶν πρώτων παιδικῶν χρόνων μένουν ἀκόμα, ἀλλὰ ἀπωθημένες, ὑποσυνείδητες. Μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βεβαιώσουμε πὼς παντοῦ ὅπου συναντᾶμε στοργικὰ συναισθήματα, τὰ συναισθήματα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ διάδοχοι καθαρὰ αἰσθησιακῆς τάσης πρὸς τὰ ἴδια πρόσωπα ἢ συμβολικὲς παραστάσεις (εἰκόνες) τῶν τάσεων αὐτῶν.

Χρειάζεται βέβαια εἰδικὴ ἐξέταση γιὰ νὰ διαπιστώσουμε στὴν κάθε περίπτωση ἂν τὸ παλαιὸ αὐτὸ γε-

νετήσιο ρεῦμα ὑπάρχει ἀκόμα σὲ κατάσταση ἄπωσης ἢ ἂν ἔσβυσε ὁλότελα. Ἤ, γιὰ νὰ ἐκφρασθοῦμε καθαρώτερα: εἶναι βέβαιο πὼς ὑπάρχει ἀκόμα σὰν μορφή, σὰν δυνατότητα, καὶ πὼς σὲ κάθε στιγμὴ μπορεῖ μὲ μιὰ παλινδρόμηση νὰ ἐπικρατήσει πάλι: πρέπει μόνο νὰ ἐξακριβώσουμε, κι' αὐτὸ δὲν εἶναι πάντοτε δυνατό, ποιὰ εἶναι σήμερα ἡ δύναμή του. Καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ πρέπει κανεὶς νὰ φυλάγεται ἀπὸ δυὸ πηγὲς λαθῶν, τὴ Σκύλλα τῆς ὑποτίμησης τοῦ ἀπωθημένου ὑποσυνείδητου καὶ τὴ Χάρυβδη τῆς τάσης νὰ κρίνουμε τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα μὲ τὸ κριτήριο ποὺ ἐφαρμόζουμε στὰ παθολογικά.

Στὴν ψυχολογία ποὺ δὲν θέλει νὰ προχωρήσει ὣς τὰ βάθη τῶν ἀπωθημένων σκέψεων, οἱ ἱστορικὲς τάσεις δὲν ἔχουν γενετήσιο χαρακτῆρα, ἂν καὶ ἀνάγονται σὲ τάσεις μὲ χαρακτῆρα γενετήσιο. (*)

Μποροῦμε νὰ βεβαιώσουμε ὅτι οἱ τάσεις ποὺ ἀναφέρουμε ξέφυγαν ἀπ' τὸ γενετήσιο σκοπό τους, ἂν καὶ δὲν εἶναι εὔκολο νὰ περιγράψουμε τὴ διαφυγὴ αὐτὴ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς μεταψυχολογίας. Πρέπει πάντως νὰ ποῦμε πὼς οἱ συγκρατημένες αὐτὲς τάσεις ἔχουν πάντοτε κάποιον γενετήσιο χρωματισμό: ὁ στοργικὸς ἄνθρωπος, ὁ φίλος, ὁ θαυμαστὴς ζητάει τὴν ἄμεση ἐπικοινωνία καὶ τὴν παρουσία τοῦ προσώπου ποὺ ἀγαπᾶ, ἂν κι' ἡ ἀγάπη του αὐτὴ εἶναι πλατωνική. Μποροῦμε, ἂν θέλουμε νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴ διαφυγὴ αὐτὴ ἀπ' τὸ σκοπὸ σὰν ἀρχὴ ἐ ξ ά ρ σ ε ω ς τῶν γενετησίων τάσεων, ἢ νὰ τραβήξουμε ἀκόμη μακρύτερα τὰ ὅριά των. Ἀπὸ φυσιολογικῆς ἀπόψεως οἱ ἀπωθημένες γενετήσιες τάσεις ἔχουν ἕνα πλεονέκτημα, ποὺ δὲν ἔχουν οἱ μὴ ἀπωθημένες. Καθὼς δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν τελείως, δημιουργοῦν μὲ πολὺ μεγαλύτερη εὐκολία μόνιμους δεσμούς, ἐνῶ οἱ γενετήσιες τάσεις ὑφί-

---

(*) Τὰ ἐχθρικὰ συναισθήματα, ποὺ ἔχουν πολὺ πολυπλοκώτερη ὑφή, δὲν ἐξαιροῦνται.

σταντai, ἔπειτα ἀπὸ κάθε ἱκανοποίηση, μεγάλη πτώση καὶ στὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς πτώσης αὐτῆς καὶ τῆς νέας ὕψωσης τῆς γενετήσιας ὁρμῆς, τὸ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο μπορεῖ ν᾽ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλο. Οἱ ἀπωθημένες τάσεις μποροῦν ν᾽ ἀναμιχθοῦν σὲ ὅλες τὶς δυνατὲς ἀναλογίες μὲ τὶς μὴ ἀπωθημένες καὶ νὰ ξαναμετατραποῦν σὲ μὴ ἀπωθημένες, ἀφοῦ γεννήθηκαν ἀπ᾽ αὐτές.

Εἶναι γνωστὸ μὲ ποιὰ εὐκολία οἱ φιλικὲς συναισθηματικὲς σχέσεις, ποὺ στηρίζονται στὴν εὐγνωμοσύνη καὶ τὸ θαυμασμὸ μποροῦν, στὶς γυναῖκες ἰδίως, νὰ μετατραποῦν σ᾽ ἐρωτικὲς ἐπιθυμίες: ὅπως οἱ σχέσεις μεταξὺ δασκάλων καὶ μαθητριῶν, μεταξὺ τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῶν θαυμαστριῶν τους.

Ἡ γέννηση τῶν συναισθηματικῶν αὐτῶν δεσμῶν, ποὺ στὴν ἀρχὴ δὲν κλείνουν καμμιὰ πρόθεση, ἀνοίγει τὸ δρόμο στὶς γενετήσιες ἐπιθυμίες. Στὴν «Εὐλάβεια τοῦ κόμητος Τσίντσεντορφ», ὁ Φίστερ ἔδειξε μὲ ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι μοναδικὸ στὸ εἶδος του, μὲ ποιὰ εὐκολία ἡ ἔντονη θρησκευτικὴ τάση μπορεῖ νὰ μετατραπεῖ σὲ ζωηρὴ ἐρωτικὴ ἐπιθυμία. Ἐξ ἄλλου ἡ μετατροπὴ τῶν ἄμεσων γενετήσιων τάσεων σὲ μόνιμους δεσμοὺς καθαρῆς στοργῆς εἶναι πολὺ συνηθισμένη καὶ πάνω στὴ μετατροπὴ αὐτὴ στηρίζεται κυρίως τὸ στερέωμα τῶν γάμων ποὺ ἀκολουθοῦν ἕνα δυνατὸ ἔρωτα.

Δὲν θὰ ἐκπλαγοῦμε, μαθαίνοντας ὅτι οἱ ἀπωθημένες γενετήσιες τάσεις εἶναι ἀποτέλεσμα ἄμεσων γενετήσιων τάσεων, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ πραγματοποιήσουν τοὺς γενετήσιους σκοπούς τους, γιατὶ τοὺς ἀντιτάχθηκαν ἐξωτερικὰ ἢ ἐσωτερικὰ ἐμπόδια. Ἡ ἄπωση ποὺ συμβαίνει κατὰ τὴ λανθάνουσα περίοδο εἶναι ἕνα ἀπ᾽ τὰ ἐσωτερικὰ αὐτὰ ἐμπόδια. Ὅσον ἀφορᾶ τὸν πατέρα τῆς πρωτόγονης ὀρδῆς, παραδεχθήκαμε ὅτι καταδίκαζε ὅλους τοὺς ἐχθρούς του σὲ γενετήσια ἀποχὴ καὶ ἔβαζε περιορισμοὺς στὴν πραγματοποίηση τῶν τάσεών τους, ἐνῶ κρατοῦσε γιὰ τὸν

ἑαυτό του τὴν ἐλευθερία τῆς γενετήσιας ἡδονῆς καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε δεσμοῦ. Ὅλοι οἱ δεσμοὶ πάνω στοὺς ὁποίους στηρίζεται τὸ πλῆθος εἶναι ἀποτελέσματα παρεμποδισμένων τάσεων. Ἔτσι ὅμως φθάνουμε σὲ νέο θέμα· στὸ θέμα τῶν σχέσεων μεταξὺ ἄμεσων γενετήσιων τάσεων καὶ ὁμαδικῶν σχηματισμῶν.

δ΄) Οἱ τελευταῖες αὐτὲς παρατηρήσεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνουμε σὲ τὶ ἀκριβῶς οἱ ἄμεσες γενετήσιες τάσεις εἶναι δυσμενεῖς στοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμούς. Βέβαια, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέλιξης τῆς οἰκογένειας, ὑπῆρξε μιὰ φάση ὁμαδικῶν γενετήσιων σχέσεων (ἡ φάση τῶν ὁμαδικῶν γάμων), μὰ ὅσο ὁ γενετήσιος ἔρωτας ἀποκτοῦσε σημασία γιὰ τὸ ἄτομο, ὅσο ἱκανώτερο νὰ ἐρωτευθεῖ γινόταν αὐτό, τόσο περισσότερο ἔτεινε στὸν περιορισμὸ τοῦ ἔρωτα ἀνάμεσα σὲ δυὸ πρόσωπα — una cum uno — περιορισμὸ ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ γενετήσιου σκοποῦ. Οἱ πολυγαμικὲς τάσεις ὤφειλαν νὰ ἀρκεσθοῦν στὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἑνὸς ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου μὲ ἄλλο.

Τὰ δυὸ ἄτομα ποὺ ἑνώνονται γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴ γενετήσια ὁρμή τους, καὶ ζητοῦν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὴ μοναξιά, ἀποτελοῦν μιὰ ζωηρὴ ἐκδήλωση κατὰ τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀγέλης καὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς ὁμάδας. Ὅσο πιὸ ἐρωτευμένος εἶναι, τόσο πιὸ πολὺ ἀρκοῦνται στὴ δική τους συντροφιά. Ἡ προσπάθειά τους νὰ ξεφύγουν τὴν ἐπίδραση τοῦ ὄχλου ἐκδηλώνεται σὰν αἴσθημα ντροπῆς. Οἱ ἐξαιρετικὰ ζωηρὲς συγκινήσεις ποὺ γεννάει ἡ ζήλεια, ἔχουν σκοπὸ τὴν προστασία τοῦ γενετήσιου ἀντικείμενου ποὺ διάλεξε ἕνα ἄτομο ἀπὸ τὴ βλάβη ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ φέρουν οἱ δεσμοί του πρὸς τὴν ὁμάδα. Μόνο στὶς περιπτώσεις ὅπου ἡ στοργή, ὁ προσωπικὸς δηλαδὴ παράγων τῶν γενετησίων σχέσεων σβύνει ὁλότελα μπροστὰ στὸν αἰσθησιακό, μόνο τότε εἶναι δυνατὸ νὰ φθάσει κανεὶς σὲ γενετήσιες σχέσεις μπροστὰ στὰ μάτια τῶν ἄλλων ἤ, ὅπως στὰ ὄργια, σὲ σύγχρονες γενετήσιες πράξεις μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς ὁμάδας. Ἔτσι

ὅμως παλινδρομεῖ κανεὶς πρὸς μιὰ παληότερη κατάσταση τῶν γενετήσιων τάσεων, ὅπου ὁ ἔρωτας, ὅπως τὸν ἐννοῦμε, δὲν παίζει κανένα ρόλο κι᾿ ὅλα τὰ ἐρωτικὰ ἀντικείμενα θεωροῦνται ἰσότιμα, σύμφωνα περίπου μὲ τὴ δηκτικὴ παρατήρηση τοῦ Μπέρναρ Σώ: «Ἐρωτευμένος λέγεται ὁ ἄνθρωπος ποὺ ὑπερτιμᾶ τὴ διαφορὰ μεταξὺ μιᾶς γυναίκας καὶ μιᾶς ἄλλης».

Πολλὰ γεγονότα ὑποστηρίζουν τὴ βραδύτητα τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἔρωτα στὶς γενετήσιες σχέσεις τῶν δύο φύλων, κι᾿ ἀποτέλεσμα τῆς βραδύτητας αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ ἀντίθεση μεταξὺ γενετήσιου ἔρωτα καὶ ὁμαδικῶν δεσμῶν ἀργεῖ κι' αὐτὴ νὰ παρουσιασθεῖ. Ἡ πρώτη ἐντύπωση ποὺ σχηματίζει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲ συμβιβάζεται μὲ τὸ μῦθο μας γιὰ τὴν πρωτόγονη οἰκογένεια. Τάχα ἡ ἀγάπη τῆς ὁμάδας τῶν ἀδελφῶν πρὸς τὶς μητέρες καὶ τὶς ἀδελφές τους, δὲν εἶν᾿ ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἔσπρωξε στὴν πατροκτονία καὶ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε πὼς ὁ ἔρωτας αὐτὸς δὲν ἦταν ἔρωνας πρωτόγονος, ὁλοκληρωμένος, στενὸ κρᾶμα στοργῆς κι᾿ αἰσθησιακοῦ ἔρωτα; Ἂν ὅμως ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα καλύτερα, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ δὲν εἶναι στὸ βάθος της παρὰ μιὰ ἀκόμη ἐπικύρωση. Μιὰ ἀπ᾿ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ ἔφερε ἡ πατροκτονία εἶναι κι᾿ ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς τοτεμικῆς ἐξωγαμίας, ἡ ἀπαγόρευση δηλαδὴ κάθε γενετήσιας σχέσης μὲ τὶς γυναῖκες τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ποὺ ἀπ᾿ τὰ παιδικά τους χρόνια τὶς ἀγαποῦσαν οἱ νικητές. Ἔτσι ἔγινε ἕνας διαχωρισμὸς μεταξὺ τῆς στοργῆς καὶ τῆς γενετήσιας πλευρᾶς τοῦ ἔρωτα τοῦ ἄντρα, διαχωρισμὸς ποὺ τ᾿ ἀποτελέσματά του φαίνονται ὧς σήμερα (*). Ἐξ αἰτίας τῆς ἐξωγαμίας αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάσθηκε νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ὁρμές του μὲ ξένες γυναῖκες, ποὺ δὲν τοῦ ἐνέπνεαν οὔτε ἔρωτα, οὔτε στοργή.

(*) Πρβλ. Ueber die Allgemeine Erniedrigung des Liebeslebens, 1912. «Sammlung Kleiner Schriften zur Neurosenlehre» δ' σειρά.

Στὰ μεγάλα τεχνητὰ πλήθη, ὅπως ἡ ἐκκλησία κι᾽ ὁ στρατός, δὲν ὑπάρχει τόπος γιὰ τὴ γυναίκα σὰν ἐρωτικὸ ἀντικείμενο. Οἱ γενετήσιες σχέσεις τοῦ ἄντρα καὶ τῆς γυναίκας μένουν ἔξω ἀπ᾽ τὶς ὀργανώσεις αὐτές. Ἀκόμα καὶ στὰ μικτὰ πλήθη, ἀπὸ ἄντρες καὶ γυναῖκες, οἱ γενετήσιες διαφορὲς κανένα ρόλο δὲν παίζουν. Δὲν μποροῦμε νὰ διερωτηθοῦμε ἂν ἡ γενετήσια ὁρμὴ ποὺ συνέχει τὰ πλήθη εἶναι φιλομόφυλη ἢ φιλετερόφυλη, γιατὶ τὸ πλῆθος δὲν ξεχωρίζει φύλα καὶ εἰδικώτερα ἀδιαφορεῖ γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς γενετήσιας ὀργάνωσης.

Οἱ ἄμεσες γενετήσιες τάσεις κρατοῦν κάποιον χαρακτῆρα ἀτομικότητας, ἀκόμη καὶ στὸ ἄτομο τὸ ἀπορροφημένο ἀπ᾽ τὴ μάζα. Ὅταν ἡ ἀτομικότητα αὐτὴ ξεπερνάει κάποιο βαθμὸ ὁ συνολικὸς σχηματισμὸς κινδυνεύει ν᾽ ἀποσυντεθεῖ. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἔχει τοὺς λόγους της ποὺ συνιστᾶ τὴν ἀγαμία στοὺς πιστούς της καὶ τὴν ἐπιβάλλει στοὺς παπάδες της, ἀλλὰ ὁ ἔρωτας συχνὰ ἔσπρωξε καὶ τοὺς ἱερωμένους ἀκόμα νὰ φύγουν ἀπ᾽ τὴν ἐκκλησία. Ὁ ἔρωτας τῆς γυναίκας σπάει τοὺς ὁμαδικοὺς δεσμοὺς ποὺ δημιούργησε ἡ φυλή, ὑψώνεται πάνω ἀπ᾽ τὶς ἐθνικὲς διαφορὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἱεραρχίες, συντελῶντας ἔτσι σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ. Φαίνεται βέβαιο ὅτι ὁ φιλομόφυλος ἔρωτας συμβιβάζεται εὐκολώτερα μὲ τοὺς ὁμαδικοὺς δεσμούς, ἀκόμα καὶ ὅπου παρουσιάζεται σὰν ἀνεμπόδιστη γενετήσια τάση: ἀξιοσημείωτο γεγονός, ποὺ ἡ ἐξέτασή του ὅμως θὰ μᾶς τραβοῦσε πολὺ πέρα.

Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐξέταση τῶν νευρώσεων μᾶς ἔδειξε πῶς τὰ συμπτώματά τους βγαίνουν ἀπὸ ἄμεσες γενετήσιες σχέσεις, ἀπωθημένες, ἀλλὰ πάντα ζωντανές. Μποροῦμε νὰ συμπληρώσουμε τὴ διαπίστωση αὐτή, προσθέτοντας ὅτι τὰ συμπτώματα αὐτὰ μποροῦν ἀκόμα ν᾽ ἀναχθοῦν σὲ ἀτελῶς ἀπωθημένες τάσεις, ποὺ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ξαναγυρίσουν στὸν ἀπωθημένο γενετήσιο σκοπό τους. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιὰ ποιὸ λόγο ἡ νεύρωση κάνει τὸ ἄτομο ἀκοινώνητο, σκάβει ἕνα λάκκο ἀνάμεσα στὸν

ἄρρωστο καὶ τοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμοὺς ὅπου ἀνῆκε. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ νεύρωση εἶναι γιὰ τὸ πλῆθος παράγοντας ἀποσύνθεσης, ὅπως κι' ὁ ἔρωτας. Γι' αὐτὸ βλέπουμε πὼς ὅποτε ἐκδηλώνεται μιὰ ζωηρὴ τάση πρὸς τοὺς ὁμαδικοὺς σχηματισμοὺς οἱ νευρώσεις περιορίζονται, καὶ μποροῦν μάλιστα νὰ χαθοῦν προσωρινά. Ἔγινε μάλιστα μιὰ δικαιολογημένη προσπάθεια χρησιμοποίησης τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ νεύρωσης καὶ ὁμαδικοῦ σχηματισμοῦ μὲ σκοπὸ θεραπευτικό. Ἀκόμη κι' ὅποιος δὲ λυπᾶται γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων στὸν σύγχρονο πολιτισμένο κόσμο, θὰ συμφωνήσει ὅτι ὅσο οἱ προλήψεις αὐτὲς ἦταν ἀρκετὰ γερὲς ἀποτελοῦσαν γιὰ ὅσους ζοῦσαν κάτω ἀπ' τὴν ἐπιρροή τους, τὴν καλύτερη προφύλαξη ἀπὸ τὶς νευρώσεις. Δὲν μᾶς εἶναι μάλιστα δύσκολο νὰ διακρίνουμε ὅτι οἱ προσύλητοι μυστικοθρησκευτικῶν ἢ φιλοσοφικομυστικῶν αἱρέσεων καὶ κοινοτήτων ζητοῦν σ' αὐτὲς ἔμμεσο φάρμακο ἐναντίον κάθε λογῆς νευρώσεων. Ὅλα αὐτὰ συνδέονται μὲ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ ἄμεσων καὶ ἀπωθημένων γενετήσιων τάσεων.

Ὁ νευροπαθὴς εἶναι ὑποχρεωμένος, ἂν ἐγκαταλειφθεῖ στὸν ἑαυτό του, ν' ἀντικαταστήσει τοὺς μεγάλους ὁμαδικοὺς σχηματισμούς. Δημιουργεῖ τὸν κόσμο τῆς δικῆς του φαντασίας, τὴ δική του θρησκεία, τὸ χιμαιρικό του σύστημα, ἀναπαράγοντας ἔτσι τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀνθρωπότητας, ἀλλὰ παραμορφωμένους, σὲ τρόπο ποὺ προδίδει τὴν τεράστια συμβολὴ τῶν ἄμεσων γενετήσιων τάσεων στὴν ἐξεργασία αὐτή. (*)

ε') Προτοῦ τελειώσουμε, θὰ σχεδιάσουμε ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς θεωρίας τῆς γενετήσιας ὁρμῆς, ἕνα συγκριτικὸ πίνακα τῶν διαφόρων καταστάσεων ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν: ἐρωτικὴ κατάσταση, ὑπνωτικὴ κατάσταση, ὁμαδικὸς σχηματισμὸς καὶ νεύρωση.

(*) Πρβλ. «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ», κεφ. Β' (τέλος) Τὸ Ταμποῦ καὶ ἡ διττότης τῶν συναισθημάτων.

Ἡ ἐ ρ ω τ ι κ ὴ κ α τ ά σ τ α σ η βασίζεται στὴ συνύπαρξη γενετήσιων τάσεων, ποὺ ξέφυγαν ἀπ' τὸ σκοπό τους: Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ἀντικείμενο τραβάει πάνω του μέρος τῆς ναρκισσικῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἐ γ ώ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ περιορίζεται στὸ ἐ γ ὼ καὶ στὸ ἀντικείμενο.

Ἡ ὑ π ν ω τ ι κ ὴ κ α τ ά σ τ α σ η μοιάζει μὲ τὴν ἐρωτική, γιατὶ κι' αὐτὴ περιορίζεται στὸ ἐ γ ὼ καὶ τὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ βασίζεται κυρίως σ' ἀπωθημένες γενετήσιες τάσεις καὶ βάζει τὸ ἀντικείμενο στὴ θέση τοῦ ἰ δ ε ώ δ ο υ ς τ ο ῦ ἐ γ ώ.

Στὸ π λ ῆ θ ο ς ἡ ἐξεργασία αὐτὴ πλαταίνει· τὸ π λ ῆ θ ο ς μοιάζει μὲ τὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση, ὅσον ἀφορᾶ τὴ φύση τῶν ἐνστίκτων ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴ συνοχή του, καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἀντικειμένου ἀπ' τὸ ἰ δ ε ῶ δ ε ς τ ο ῦ ἐ γ ώ· ἀλλὰ στὸ πλῆθος προστίθεται σ' αὐτὰ κι' ἡ συνταύτιση τοῦ ἀτόμου μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, συνταύτιση ποὺ στὴν ἀρχή, κατωρθώθηκε ἴσως, χάρη στὴν ὁμοιότητα τῆς στάσης τους πρὸς τὸ ἀντικείμενο.

Οἱ δυὸ τελευταῖες αὐτὲς καταστάσεις, ἡ ὑπνωτικὴ κι' ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμὸς εἶναι κληρονομικὲς ἐπιβιώσεις τῆς φυλογονίας τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ὕπνωση διατηρεῖται σὰν προδιάθεση, τὸ πλῆθος σὰν ἄμεση ἐπιβίωση. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν ἀπωθημένων ἢ τῶν ἄμεσων γενετήσιων τάσεων διευκολύνει στὶς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις τὴ διάκριση μεταξὺ ἐ γ ὼ καὶ ἰ δ ε ώ δ ο υ ς τ ο ῦ ἐ γ ώ, διάκριση ποὺ ἄρχισε ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση.

Ἡ ν ε ύ ρ ω σ η ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ σειρὰ αὐτή. Κι' αὐτὴ στηρίζεται σὲ μιὰ ἰδιορρυθμία τῆς ἐξέλιξης τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου, σ' αὐτὸ ποὺ καλοῦμε διπλὴ διάρθρωση τῶν ἄμεσων γενετήσιων λειτουργιῶν, καὶ ποὺ διακόπτεται στὴ λανθάνουσα περίοδο. (*) Ἔχει

(*) Πρβλ. Sexualheorie, δ' ἔκδ. 1920, σ. 96.

ὅπως κι' ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση κι' ὁ ὁμαδικὸς σχηματισμὸς τὸν χαρακτῆρα παλινδρόμησης ποὺ δὲν ἔχει ἡ ἐρωτικὴ κατάσταση. Παρουσιάζεται κάθε φορὰ ποὺ ἡ μετάβαση ἀπ' τοὺς ἄμεσους στοὺς ἀπωθημένους γενετήσιους σκοποὺς δὲν ἦταν τέλεια κι' ἀντιστοιχεῖ σὲ π ά λ η μεταξὺ τῶν τάσεων ποὺ ἀφομοιώθηκαν ἀπ' τὸ ἐ γ ὼ κι' εἶχαν τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ καὶ τμημάτων τῶν ἴδιων τάσεων, πού, ἀνήκοντας στὸ ἀπωθημένο ὑποσυνείδητο, ἀπαιτοῦν, ὅπως καὶ τὰ τέλεια ἀπωθημένα αἰσθήματα κι' οἱ τέλεια ἀπωθημένες ἐπιθυμίες ἄμεση ἱκανοποίηση. Ἡ νεύρωση ἔχει ἐξαιρετικὰ πλούσιο περιεχόμενο, ἀφοῦ ἀγκαλιάζει ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ ὅλες τὶς δυνατὲς σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἐ γ ὼ καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τόσο ἐκεῖνες ὅπου τὸ ἀντικείμενο διατηρεῖται, ὅσο καὶ κεῖνες ὅπου ἐγκαταλείπεται, ἢ ἀνεγείρεται μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἐ γ ώ, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη τὶς σχέσεις ποὺ γεννιῶνται ἀπ' τὴν πάλη τοῦ ἐ γ ὼ πρὸς τὸ ἰ δ ε ῶ δ ε ς τ ο ῦ ἐ γ ώ.

ΤΕΛΟΣ